

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra ruských a východoevropských studií

Diplomová práce

2023

Bc. Jan Hirsch

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra ruských a východoevropských studií

**Velkochorvatská a velkosrbská idea v pojetí Franja
Tudjmana a Slobodana Miloševiče**

Diplomová práce

Autor práce: Bc. Jan Hirsch

Studijní program: Balkánská, euroasijská a středoevropská studia

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Kocián, Ph.D.

Rok obhajoby: 2023

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 21. 7. 2023

Bc. Jan Hirsch

Bibliografický záznam

HIRSCH, Jan. *Velkochorvatská a velkosrbská idea v pojetí Franja Tuđmana a Slobodana Miloševića*. Praha, 2023. 86 s. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, Katedra ruských a východoevropských studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Jiří Kocián, Ph.D.

Rozsah práce: 188 418 znaků

Abstrakt

Předkládaná diplomová práce se zabývá velkosrbskými a velkochorvatskými idejemi v projevech dvou významných diskursivních aktérů, kteří měli zásadní vliv na události doprovázející rozpad Jugoslávie – totiž Slobodana Miloševiče a Franja Tuđmana. Cílem práce je zjistit, jaké prvky ze zmíněných „velkých“ idejí jsou v projevech přítomny a jak tyto historické narativy dokázali adaptovat na prostředí socialistické Jugoslávie, resp. jak je dokázali přenést do zdejšího veřejného diskursu. Toho je docíleno za pomoci historické diskursivní analýzy, díky které bylo možné prozkoumat jejich zásadní projevy i původ narativů a myšlenek, jež se vztahují k irredentistickým ideologiím. Hlavním sledovaným obdobím je rozmezí let 1986–1991, kdy tyto narativy sehrály významnou roli při mobilizaci společnosti pro „národní otázku“ a politický program obou aktérů. Součástí práce je také komparace pojetí idejí u Miloševiče a Tuđmana, která pomáhá odhalit podobnost ideologických principů, na nichž byly „velké“ koncepce vystavěny. Práce dochází k závěru, že strategie, které oba aktéři používali k popularizaci idejí, byly relativně podobné. Aby ideje dokázali přenést do prostředí socialistické Jugoslávie, využívali ve svých projevech především narativy a mýty, v nichž ústřední postavení zaujímal historické nespravedlnosti a křivdy.

Abstract

The presented diploma thesis deals with the ideas of Greater Serbia and Greater Croatia in the approaches of two significant discourse actors who had a major influence on the course of events during the disintegration of Yugoslavia, namely Slobodan Milošević and Franjo Tuđman. The aim of the thesis is to examine the elements of these “greater” ideas present in their speeches and how they managed to adapt these historical narratives to the environment of socialist Yugoslavia, or how they managed to transfer them into the public discourse at the time. This is achieved through historical discourse analysis, which made it possible to explore their influential speeches as well as the origin of the narratives and ideas related to the irredentist ideologies. The main period under examination is the years 1986-1991 when these narratives played a significant role in mobilising society around the “national question” and the political agenda of both actors. The thesis also includes a comparison of the conceptualization of ideas by Milošević and Tuđman, which helps to

reveal the similarities in ideological principles on which these “greater” concepts were built. The thesis concludes that the strategies employed by both actors to popularize their ideas were relatively similar. To transfer these ideas into the discourse of socialist Yugoslavia, they primarily used narratives and myths, in which historical injustices and grievances played a central role.

Klíčová slova

nacionalismus, Franjo Tuđman, Slobodan Milošević, Chorvatsko, Srbsko

Keywords

nationalism, Franjo Tuđman, Slobodan Milošević, Croatia, Serbia

Title/název práce

The ideas of Greater Croatia and Greater Serbia in the approaches of Franjo Tuđman and Slobodan Milošević

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Jiřímu Kociánovi, Ph.D. za veškeré jeho rady a doporučení při psaní diplomové práce, která by bez něj nemohla ani vzniknout. Zároveň bych rád dodal, že nemohu nalézt dostatečně vlídná a oceňující slova, jež by mohla odpovídajícím způsobem vyjádřit můj vděk za obrovskou podporu, kterou mi během celého studia poskytovala má rodina, a zejména pak má žena Maria. Mami, tati, babi, Máji, moc si toho vážím a z celého srdce děkuji!

Obsah

ÚVOD	9
1 TEORETICKÁ A METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA	11
1.1 TEORETICKÉ UKOTVENÍ V AKADEMICKÉ DEBATĚ	11
1.2 DISKURS A JEHO KRITICKÁ ANALÝZA	13
1.3 HISTORICKÁ KOMPARACE	15
2 VZNIK VELKOSRBSKÉ A VELKOCHORVATSKÉ KONCEPCE A JEJICH PROMĚNY	17
2.1 NÁRODNOSTNÍ OTÁZKA V MEZIVÁLEČNÉ JUGOSLÁVII	24
2.2 POJETÍ „VELKÝCH IDEJÍ“ U USTAŠOVců A ČETNIKŮ	28
2.3 NACIONALISMUS V SOCIALISTICKÉ JUGOSLÁVII	34
3 ANALÝZA PROJEVŮ MILOŠEVIČE A TUDJMANA Z HLEDISKA „VELKÝCH IDEJÍ“	41
3.1 VZESTUP SLOBODANA MILOŠEVIČE	41
3.2 FRANJO TUDJMAN A JEHO NÁRODNÍ PROGRAM	54
3.3 OD TRIUMFU HDZ PO VYHLÁŠENÍ CHORVATSKÉ NEZÁVISLOSTI	61
3.4 KOMPARACE	65
ZÁVĚR	71
SUMMARY	74
POUŽITÁ LITERATURA	77
PRIMÁRNÍ PRAMENY	77
SEKUNDÁRNÍ LITERATURA	78

Úvod

Socialistická Jugoslávie se v 80. letech 20. století ocitla v hluboké ekonomické a společenské krizi, která byla doprovázena nárůstem nacionalistických tendencí napříč celou zemí. V 90. letech 20. století nakonec tyto vzájemné tenze vyústily ve válečný konflikt, který svým rozsahem, brutalitou i etnicky podnětým násilím dal vzpomenout na události druhé světové války. Nacionalismus byl v komunistické Jugoslávii po několik desetiletí držen pod pokličkou v duchu socialistického bratrství a jednoty, avšak po smrti Tita, který díky své autoritě a mezinárodnímu renomé působil jako zásadní integrační činitel, se tyto tendence opět vynořily, přičemž byly v některých případech doprovázeny separatistickými snahami.

Právě v souvislosti se sílícími nacionalistickými vášněmi, jež byly v kontextu socialistického režimu potlačovány, se ve veřejném prostoru začaly opět objevovat i tzv. „velké“ ideje¹, které jsou hlavním sledovaným fenoménem této práce. „Velké“ ideje lze chápat jako soubor nacionalistických cílů a myšlenek, které mají své kořeny již v 19. století a jsou charakteristické iredentistickými² prvky či historickým revizionismem. Lze je také definovat jako představy o etnicky a historicky spravedlivém rozsahu národního státu. Stejně jako nacionalismus samotný mohou být tyto ideologické programy využívány jako nástroje k získání moci. Velkochorvatská i velkosrbská ideologie sehrály v minulosti svou roli nejviditelněji pravděpodobně během výše zmíněné druhé světové války, kdy na území Jugoslávie spolu se světovou válkou probíhal i rozsáhlý občanský konflikt. Vzhledem k intenzivní snaze nástupnických států o překreslování hranic se tyto ideje během rozpadu Jugoslávie i přes svůj neblahý historický odkaz opět dostávaly na povrch.

Předkládaná diplomová práce je rozdělena do tří kapitol. V první kapitole jsou představena teoretická východiska spolu se zhodnocením již existující literatury a výzkumné metody, které byly v práci použity za účelem zodpovězení výzkumných otázek. Druhá část se věnuje genezi velkosrbské a velkochorvatské koncepce, jejich proměnám do

¹ Jako „velké“ ideje jsou v práci označovány veškeré myšlenky a představy, které se pojí s velkosrbskou či velkochorvatskou koncepcí, případně jinými „velkými“ programy.

² Iredentismus (z italského *irredenta*) označuje takovou ideologii či hnutí, které si klade za cíl anektovat teritorium jiného státu obývané svou národnostní menšinou, a to za pomoci politické či vojenské síly. Srov. German Kim, „Iredentism in Disputed Territories and Its Influence on the Border Conflicts and Wars“, *The Journal of Territorial and Maritime Studies* 3, č. 1 (2016): 88, <https://www.jstor.org/stable/26664127> (staženo 4. března 2023).

konce druhé světové války a nacionalismu v kontextu socialistické Jugoslávie. Ve třetí kapitole se práce zaměřuje na vzestup Slobodana Miloševića a Franja Tuđmana k moci a analýzu velkosrbských a velkochorvatských ideologických prvků v jejich projevech. Na základě této analýzy jsou poté komparovány „strategie“, které aktéři využívali k oživení idejí, a také případné proměny samotných idejí s ohledem na průběh událostí i vzhledem k původní velkosrbské a velkochorvatské koncepci.

Cílem práce je proto za pomoci kvalitativní kritické diskursivní analýzy identifikovat prvky velkochorvatské, resp. velkosrbské ideje v projevech Franja Tuđmana a Slobodana Miloševića – dvou hlavních politických aktérů v konfliktech a událostech, které doprovázely rozpad Jugoslávie. Předmětem zájmu bude také role výše zmíněných diskursivních aktérů při oživování „velkých idejí“ – jak je případně museli adaptovat, aby je i s potřebnou relevancí vrátili do veřejného diskursu. Na analýzu následně navazuje komparace, která srovnává strategie obou osobností ve vztahu k „velkým“ idejím, které mohly být použity k mobilizaci společnosti pro „národní otázku“ a skrze příslušné historické narativy také k legitimizaci politických cílů. Hlavním sledovaným obdobím je rozmezí let 1986–1991, konkrétně od doby, kdy se Milošević stal vrcholným politikem, po vyhlášení nezávislosti chorvatského státu. Jedná se o období, kdy ideje sehrávaly roli při mobilizaci společnosti, na jehož konci mají nacionalisticky pojaté narativy hegemonní postavení v příslušných diskurzech. S ohledem na výše zmíněné cíle práce byly formulovány následující výzkumné otázky: Jaké prvky z velkých idejí Tuđman a Milošević využívali a jak tyto myšlenky museli adaptovat v kontextu doby? Jak se jejich pojetí „velkých idejí“ (resp. jejich ideologické principy) odlišovalo? Odpovědi na výzkumné otázky by nám tak měly přiblížit ideologické pozadí Miloševićových a Tuđmanových výroků i důvody úspěchu nacionálních programů s ohledem na mobilizaci srbské a chorvatské společnosti pro národní otázku.

1 Teoretická a metodologická východiska

1.1 Teoretické ukotvení v akademické debatě

Dějiny prostoru bývalé Jugoslávie představují již dlouhodobě relativně ožehavé téma i kvůli existenci mnoha kontradiktorních historických narativů a interpretací. Ve své podstatě je každý historický jev podroben určité interpretaci či diskursu, a je proto nutné podrobit veškerou literaturu náležitě kritice. Vzhledem k napjatosti interetnických vztahů v jihoslovanském prostředí i kontroverznosti některých válečných událostí v příslušných národně pojatých historiografiích je to zde obzvláště na místě. Především kvůli událostem doprovázejícím rozpad Jugoslávie v 90. letech 20. století, které zaznamenaly velký světový ohlas, jsou dějiny Balkánu a zdejších států poměrně sledovaným tématem jak v zahraniční, tak české akademické sféře.

Při hodnocení a interpretaci historických faktů a událostí je třeba se mít na pozoru před pracemi, které jsou vystavěny na národních mýtech a bývají produktem národních historiografií, nehledě na to, zdali se jedná o chorvatské, srbské nebo také bosňácké prostředí. Právě oblast Bosny a Hercegoviny, kde ve 40. i 90. letech 20. století došlo k nejrozsáhlejším střetům, v nich představuje místo největšího sporu. Robin Okey došel ke stanovisku, že zdejší interpretace dějin vykazují dvě nejtypičtější charakteristiky národních historiografií: zaprvé, fascinaci kontinuitou a původem, která se odvíjí od primordiálního uchopení národa, v němž je národní identita vrozenou vlastností každého člověka a její etnokulturní specifika mají kořeny v dávné historii; zadruhé touhu vyzdvihovat zmíněnou kontinuitu, která „národnímu příběhu“ následně dodává emotivní sílu.³

S určitou mírou zaujatosti, avšak v jiném smyslu, se můžeme setkat i u akademiků ze „západního světa“, většinou v publikacích z 90. let 20. století, v nichž se s pojmem „Balkán“ nakládá pejorativně a zdejší válečné konflikty vysvětlují „specifičností“ či „zaostalostí“ regionu a touto optikou i celou problematiku mnohdy konceptualizovaly – Marija Todorova takový přístup definovala jako balkanismus.⁴ Stejně tak je v akademické sféře již dávno překonaný názor, který válku v Jugoslávii vysvětloval jako náboženský střet, resp. střet odlišných civilizací – tento pohled v podstatě ignoroval všechny ostatní

³ Robin Okey, „Overlapping National Historiographies in Bosnia-Herzegovina“, in Tibor Frank a Frank Hadler. *Disputed territories and shared pasts: overlapping national histories in modern Europe* (New York: Routledge, 2010), 370.

⁴ Srov. Marija Nikolaeva Todorova, *Imagining the Balkans* (Oxford: Oxford University Press, 2009).

aspekty jugoslávské krize a následných konfliktů, což vedlo k černobílému uchopení a zjednodušování problematiky.

I vzhledem k výše uvedeným úskalím v práci proto využívám k nastínění historického kontextu a co nejvěrnějšímu popisu historických událostí hned několik publikací předních specialistů na prostor bývalé Jugoslávie. Mezi takové práce patří např. *The Balkans*⁵ od Marka Biondicha nebo kolektivní monografie *Dějiny jihoslovanských zemí*⁶, *Mezi Vídní a Cařihradem*⁷ a *Mezi Terstem a Istanbulem*⁸, které se zároveň věnují i procesu národní emancipace u jednotlivých balkánských národů.

Také „velké“ ideje byly již podrobeny výzkumu, a to např. ve studii *Myšlienka „Veľkého Srbska“ v 19. storočí*⁹, v níž Maroš Melichárek předkládá teoretické základy, na nichž byla idea Velkého Srbska postavena. Velkochorvatské ideologii v podání ustašovců se věnuje Petr Stehlík v příspěvku *Bosna a Hercegovina v ideologii chorvatských ustašovců*¹⁰. Bosenskou problematiku, jež ve „velkých“ koncepcích také hrála významnou roli, obecně analyzuje Ladislav Hladký ve své monografii *Bosenská otázka v 19. a 20. století*¹¹, která poskytuje výklad dějinných událostí v zemi i z bosňácké, chorvatské a srbské perspektivy.

Specifika jugoslávského socialistického režimu a jeho národnostní politiku rozebírá, v kontextu vývoje celého východního bloku, publikace *Východ*¹², přičemž snahy o vytvoření jedné jugoslávské národní identity charakterizuje Tomáš Ivešić ve studii *Yugoslav experts*¹³. Na kosovskou „otázku“, která se v prostoru socialistické Jugoslávie

⁵ Mark Biondich, *The Balkans: Revolution, War, and Political Violence since 1878* (Oxford: Oxford University Press, 2011), <http://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199299058.001.0001> (staženo 27. března 2023).

⁶ Miroslav Šesták, Miroslav Tejchman, Lubomíra Havlíková, Ladislav Hladký a Jan Pelikán, *Dějiny jihoslovanských zemí* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998).

⁷ Jan Rychlík et al., *Mezi Vídní a Cařihradem* (Praha: Vyšehrad, 2009).

⁸ Jan Rychlík et al., *Mezi Terstem a Istanbulem: balkánské národy ve 20. století* (Praha: Vyšehrad, 2020).

⁹ Maroš Melichárek, „Myšlienka ‚Veľkého Srbska‘ v 19. storočí“, in *Slovania: téma aktuálna: [zborník príspevkov z vedeckej konferencie Forum Slavica 2009]* (Nitra: Micro BC, 2011), 140–158, https://www.academia.edu/2017325/Myšlienka_Veľkého_Srbska_v_19_storočí%C3%AD_Ideology_of_Greater_Serbia_in_19_century (staženo 20. ledna 2023).

¹⁰ Petr Stehlík, „Bosna a Hercegovina v ideologii chorvatských ustašovců“, in *Bosna 1878-2008: [sborník příspěvků z konference konané ve dnech 29.-30. května 2008 v Ústí nad Labem]* (Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií FF UJEP, 2009), 151–161.

¹¹ Ladislav Hladký, *Bosenská otázka v 19. a 20. století* (Brno: Masarykova univerzita, 2005).

¹² Jiří Vykoukal, Bohuslav Litera a Miroslav Tejchman, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989* (Praha: Libri, 2017).

¹³ Tomáš Ivešić, „Yugoslav experts, Yugoslavism and the national question in the 1960s“, *European review of history = Revue européenne d'histoire* 30, č. 2 (2023): 180–203, <https://doi.org/10.1080/13507486.2023.2176292> (staženo 3. června 2023).

během 70. a 80. let 20. století stala palčivým a naléhavým tématem, se pak zaměřuje Václav Štěpánek v knize *Jugoslávie – Kosovo – Srbsko*¹⁴.

Nakonec ideologickému pozadí válečných konfliktů v 90. letech se věnuje studie *Balkan holocausts*¹⁵, přičemž události doprovázející rozpad Jugoslávie jsou nastíněny za pomoci publikací *Balkan Babel*¹⁶, *Mezi Titem a Tuđmanem*¹⁷ nebo kolektivní monografie *Státy západního Balkánu*¹⁸. Analyzované projevy obou státníků jsou, pro vytvoření úplného obrazu a vysvětlení implicitních významů, zasazovány do kontextu událostí a doplňovány poznatky ze specificky zaměřených studií, mezi něž patří např. *Slobo the Redeemer*¹⁹, která zkoumá rétorické strategie v Miloševićových projevech, nebo *Nation-building in Franjo Tuđman's Political Writings*²⁰, jež pomáhá ukotvit Tudjmanovy výroky v kontextu jeho teoretického pojetí dějin a národního státu.

Rozpad Jugoslávie i dějiny nástupnických států se tak v posledních 30 až 40 letech stávaly relativně častým objektem akademického bádání. Předkládaná práce do této akademické debaty vstupuje s ambicí přinést mírně odlišnou perspektivu, když na danou problematiku nahlíží skrze „velké“ ideje. Díky tomu by práce měla doplnit poznatky již existujících studií ohledně přítomnosti a adaptace „velkých“ idejí v projevech a politických programech Slobodana Miloševiče a Franja Tuđmana. Komparativní perspektiva by navíc měla přispět k vytvoření komplexního obrazu samotných „velkých“ idejí, které jsou i přes svůj katastrofický odkaz stále v radikálních kruzích i veřejném diskursu přítomné.

1.2 Diskurs a jeho kritická analýza

Diskurs je pojem, který je používán v několika vědních disciplínách, a jeho chápání tak může být různorodé. Historická diskursivní analýza je obecně považována spíše jako

¹⁴ Václav Štěpánek, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo: Kosovská otázka ve 20. století* (Brno: Masarykova univerzita, 2011).

¹⁵ David Bruce MacDonald, *Balkan Holocausts?: Serbian and Croatian Victim Centred Propaganda and the War in Yugoslavia* (Manchester: Manchester University Press, 2002).

¹⁶ Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel: The Disintegration Of Yugoslavia From The Death Of Tito To The Fall Of Milosevic, Fourth Edition* (New York: Routledge, 2002).

¹⁷ Boris Mosković, *Mezi Titem a Tuđmanem: Chorvatsko v letech 1989-1990* (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017).

¹⁸ Jan Pelikán, Tomáš Chrobák, Jan Rychlík, Stanislav Tumis, Ondřej Vojtěchovský a Ondřej Žila. *Státy západního Balkánu v uplynulém čtvrtstoletí a perspektivy jejich vývoje* (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016).

¹⁹ Christina M. Morus, “Slobo the Redeemer: The Rhetoric of Slobodan Milosevic and the Construction of the Serbian People”, *Southern Communication Journal* 72, č. 1 (2007): 1–19.

²⁰ Stevo Đurašković, “Nation-building in Franjo Tuđman's Political Writings”, *Politička misao* 51, č. 5 (2014): 58–79, <https://politickamisao.com/nation-building-in-franjo-tudmans-political-writings/> (staženo 30. června 2023).

širší přístup k výzkumnému problému než jako jasně definovaná metoda. Rakouská lingvistka Ruth Wodak spolu s Martinem Reisiglem pojímá diskurs jako soubor kontextuálně závislých sémiotických praktik, které jsou situovány v rámci specifických polí sociální akce, sociálně konstituovaný a sociálně konstitutivní fenomén, vztahující se k makrotématu, a je navíc provázaný s pravdivostní a normativní argumentací skupiny sociálních aktérů zastávajících různá stanoviska.²¹

K analýze projevů Tudjmana a Miloševiče ve vztahu k „velkým“ ideologiím je v práci využívána historická diskursivní analýza (dále jen HDA) dvou výše zmíněných autorů. Jejím primárním východiskem je předpoklad, že žádné myšlenky (v tomto případě velkosrbské či velkochorvatské) nevznikají „na zelené louce“. Metoda HDA pracuje se třemi hlavními koncepty – konceptem kritiky, ideologie a moci. Kritikou se zde myslí odkrývání nesrovnalostí či dilemat uvnitř diskursních struktur, demystifikace diskursivních praktik na základě znalosti historického kontextu, a nakonec prospektivní kritika.²²

Ideologii vnímá HDA jako určité nahlížení na svět konstituované z určitých názorů, přesvědčení či mentálních reprezentací, které jsou pěstovány napříč specifickou sociální skupinou. Ideologie jsou využívány jako nástroje k nastolení nerovných mocenských vztahů skrze diskurs. Koncept moci poté představuje nerovné vztahy mezi diskursivními aktéry. Moc je aplikována např. vyhrožováním, sliby a může být legitimizována skrze diskurs. Jazyk však nemá moc sám o sobě. Zásadní vliv na udržování určitých mocenských vztahů má způsob, jak je jazyk využíván. HDA je proto vhodným přístupem pro analýzu projevů „mocných“, kteří mají prostředky k prosazování svých představ.²³

Texty (a jiné projevy) jsou podmnožinou diskursu a každý žánr má jiné určení. Jelikož jsou hlavním sledovaným fenoménem „velké“ ideje a „velké“ dějiny, předmětem analýzy jsou primárně také „velké“ projevy, které byly adresovány široké veřejnosti a měly potenciál mobilizovat společnost pro národní otázku. Nedílnou součástí HDA je také intertextovost, tedy vzájemná návaznost jednotlivých projevů, a provázanost různých diskursů (interdiskursivita).²⁴ Intertextový přístup je navíc doporučován pro výzkum národní identity vzhledem k významu a prevalenci mýtických příběhů v dějinách národů.²⁵

²¹ Martin Reisigl a Ruth Wodak, “The discourse-historical approach (DHA)”, in *Methods for Critical Discourse Analysis*, eds. Michael Meyer a Ruth Wodak (London: Sage, 2009), 89.

²² *Ibid.*, 87.

²³ *Ibid.*, 87–89.

²⁴ *Ibid.*, 90.

²⁵ Stefan Berger, “On the Role of Myths and History in the Construction of National Identity in Modern

Diskurs v pojetí Wodakové je tedy jak systém určitých pravidel a sociálních struktur, tak i proces produkce a reprodukce myšlenek.²⁶ Přístup HDA tak v této práci pomůže odhalit, jak a proč jsou diskursivně vytvářeny velkosrbské a velkochorvatské myšlenky, resp. jak je v tamějších diskurzech konstruován historický narativ, který tradičně slouží k vytváření kulturní a politické jednoty.

Při budování moderních národních států byla věnována velká pozornost tvorbě kolektivní paměti a historických narativů, které se mohou měnit v závislosti na momentálních vládnoucích strukturách a ostatních trendech. Narativy jsou realizací lingvistické formy národního povědomí a skrze vyprávění příběhů zprostředkovávají příslušníkům národní či etnické skupiny snadno uchopitelnou historickou a sociální realitu. Jako „hegemonní narativ“ a „rétoriku národa“ lze pak spatřovat nacionalismus jako takový. Mýty a příběhy musejí být opakovaně vyprávěny, aby byla posilována pospolitost národa, a zároveň dochází k aktivnímu potlačování jiných narativů.²⁷ Metoda HDA je tak vhodným přístupem pro analýzu historických narativů, které jsou konstruovány nebo připomínány v politických projevech.

1.3 Historická komparace

Pro zodpovězení stanovených výzkumných otázek je třeba využít také vhodných historických metod, jež lze definovat jako soubor postupů, díky nimž můžeme efektivně dosáhnout poznání v historické práci.²⁸ V rámci popisu historických skutečností k nastínění dějinného kontextu využívám přímé metody, pomocí které jsem zpracoval informace z relevantní literatury.

Podstatou zdejšího porovnání, vycházející z toho, v čem viděl přínos historické komparace již Marc Bloch²⁹, je srovnání dvou fenoménů pocházejících z jednoho sociálního prostředí (ač je třeba přihlídnout ke specifčnosti a roztržitosti jugoslávské společnosti ve sledovaném období), které vykazují podobné charakteristiky. Součástí

Europe”, *European History Quarterly* 39, č. 3 (2009): 498, <https://doi.org/10.1177/0265691409105063> (staženo 15. února 2023).

²⁶ Ruth Wodak a Michael Meyer, “Critical discourse analysis: history, agenda, theory and methodology”, in *Methods for Critical Discourse Analysis*, eds. Ruth Wodak a Michael Meyer (London: Sage, 2009), 2.

²⁷ Jukka Kortti, “Historical Culture and the Mediated Narratives of Nation”, *Faravid*, č. 52 (2021): 41–42, <https://faravid.journal.fi/article/view/112683> (staženo 28. února 2023).

²⁸ Otto Zwettler, František Čapka a Jaroslav Vaculík, *Úvod do studia dějepisu a technika historikovy práce* (Brno: Masarykova univerzita, 1996), 84.

²⁹ Václav Šmidrkal, „Historická komparace a její alternativy“, in *Vybrané metodologické problémy mezinárodních teritoriálních studií*, ed. Barbora Skálová a kol. (Praha: Matfyzpress, 2011), 80.

srovnání je také popis vývoje těchto jevů, přičemž na závěr dojde k identifikaci podobností a rozdílů, které budou poté vysvětleny. Je však potřeba poznamenat, že komparace v této práci vykazuje částečně asynchronní parametry.³⁰ Zatímco Milošević se stává politicky aktivním již v roce 1983, a zároveň je součástí vládnoucích vrstev, Tudjman vystupuje v opozici proti režimu, je možné říct až jako „disident“. Jejich možnosti tak byly v průběhu času značně odlišné a nacionalismus u nich mohl hrát odlišnou roli. Je proto na místě předpokládat, že Milošević musel na přelomu 80. a 90. let, vzhledem ke své pozici, formulovat případné ideologické myšlenky mnohem opatrněji.

Za základní objekty komparace bylo určeno Miloševićovo pojetí velkosrbského programu a velkochorvatský program Tudjmana, přičemž mezi sledované parametry patří především ideologické základy, na nichž koncepce stavěly své územní nároky, a způsob, jakým museli oba diskursivní aktéři ideje „aktualizovat“, aby je mohli použít s přihlédnutím ke kontextu doby. Měřítkem komparace je politická relevance obou aktérů vzhledem k výše zmíněné asymetrii. Právě rozdílná výchozí pozice sledovaných aktérů může v komparaci odhalit principy či mechanismy, které jsou obecně pro „velké“ programy charakteristické. Komparace je tak časově vymezena od doby, kdy se Milošević i Tudjman stávají politicky aktivními osobnostmi, do června roku 1991, kdy došlo k vyhlášení nezávislého Chorvatska.

V souladu s povahou historické komparace, zkoumaným tématem a vytyčenými výzkumnými cíli jsem při bádání postupoval následovně: nejdříve jsem si vybral téma, poté stanovil výzkumné cíle a následně provedl důkladnou rešerši primárních zdrojů a relevantní literatury, kterou jsem podrobil kritické analýze. Na základě výsledků zkoumání za využití zmíněných metod jsem získal odpovědi na stanovené otázky, a nakonec sepsal závěrečné hodnocení.

³⁰ Jiří Zounek a Michal Šimáně, *Úvod do studia dějin pedagogiky a školství: kapitoly z metodologie historicko-pedagogického výzkumu* (Brno: Masarykova univerzita, 2014), 55.

2 Vznik velkosrbské a velkochorvatské koncepce a jejich proměny

Devatenácté století se na Balkáně neslo v duchu národně-emancipačních procesů, a z toho vyplývajících četných povstání proti osmanské říši, která nad tímto regionem pomalu začínala ztrácet svou dříve neochvějnou moc. Optikou teorie nacionalismu, kterou vypracoval Miroslav Hroch, se ve většině případů jednalo o tzv. povstalecká hnutí, u nichž se národní program formuloval až po získání vlastního státu, v němž se teprve odehrávaly zásadní sociální a hospodářské proměny.³¹ I samotné vytvoření velkosrbské koncepce úzce souvisí s dosažením srbské autonomie a úplné nezávislosti srbského státu na osmanské říši. Limitované autonomie Srbsko fakticky dosáhlo už v roce 1816 důsledkem povstání vedeného Milošem Obrenovičem, který se v návaznosti na tyto události stal bělehradským pašou. De iure však byla autonomie srbského knížectví potvrzena až v roce 1830 vydáním sultánova dekretu. Na úplnou nezávislost si ovšem Srbové museli počkat až do roku 1878, kdy proběhl Berlínský kongres řešící Velkou východní krizi, v jehož důsledku byla potvrzena srbská nezávislost, a oficiálně tak došlo k ustanovení moderního srbského státu.³²

Jak již bylo naznačeno výše, vytvoření moderního srbského státu s sebou přinášelo také nutnost konkrétněji formulovat politický program nového státního útvaru, resp. národního státu. Právě ve 40. letech 19. století můžeme nalézt kořeny velkosrbské koncepce, když roku 1844 připravil srbský ministr vnitra Ilija Garašanin tajný plán *Nárys (Načrtanje)*, jehož aspirací bylo vytvoření Velkého Srbska. To mělo kromě tzv. užšího Srbska³³ zahrnovat nejen oblasti obývané etnickými Srby, ale také území pojící se k srbské středověké státnosti, tzv. Staré Srbsko. Konkrétně se jednalo o Pomoraví, Sandžak, Bosnu, Makedonii, Kosovo, část chorvatských zemí, ale také Albánii, čímž byly sledovány primárně strategické zájmy, kterým bylo např. také získání přístupu k Jaderskému moři.³⁴ Garašaninův plán na vytvoření Velkého Srbska zůstal utajen po několik desetiletí, přičemž o jeho obsahu měli povědomí pouze političtí představitelé Srbska a pravděpodobně i Černé

³¹ Miroslav Hroch, *V národním zájmu* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999), 48–49; Miroslav Hroch, *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů* (Praha: Sociologické nakladatelství, 2009), 123–130.

³² Melichárek, „Myšlienka ‚Velkého Srbska‘ v 19. storočí“, 140–143.

³³ Pojem užšího Srbska odkazuje k centrální části pozdějšího srbského moderního státu (tedy území bez Kosova a Vojvodiny).

³⁴ Rychlík, *Mezi Vídní a Cařihradem*, 162.

Hory. Široké veřejnosti se plán odtajnil až v roce 1906, kdy byl publikován v Bělehradském žurnále.³⁵

Primárním cílem srbské politiky v polovině 19. století bylo podle Garašanina osvobození všech etnických Srbů, kteří se nacházeli v oblastech pod osmanskou nadvládou. Ty navíc chtěl získat pro masový odpor vůči sultánovi a destabilizovat tak moc osmanské říše. Ve svém konceptu použil jak historické argumenty, tak jazykové a náboženské. V 60. letech 19. století se stoupenci velkosrbských myšlenek objevili i ve Vojvodině (jižní Uhry), kam přicházelo početné množství bosenských Srbů v mladém věku, kteří se následně vraceli do Bosny, aby zde působili jako učitelé nadšení pro národní myšlenku.³⁶ V tomto období byla v balkánském prostoru již přítomna také myšlenka na jednotný jihoslovanský stát, avšak Garašanin byl přesvědčen o nerealizovatelnosti jihoslovanské jednoty a jeho cílem bylo především vytvořit etnicky homogenní národní (srbský) stát, který by se vyznačoval centralistickým uspořádáním. Hlavními základy, na nichž Garašanin svou ideu postavil, bylo historické právo na země spojené se srbským středověkým státem, přičemž za předlohu pokládal říši Štěpána Dušana ze 14. století, a etnicko-kulturní princip převzatý od srbského filologa Vuka Štefanoviče Karadžiče.³⁷

Při snaze o kodifikaci srbského jazyka vypracoval Karadžić v roce 1836 (jeho práce vyšla až v roce 1849) také teorii, že všichni Jihoslované mluvící štokavským dialektem³⁸ jsou Srbové, a to nezávisle na jejich náboženském vyznání nebo regionu, který obývali. Proti této myšlence se pochopitelně ihned ohradili Chorvaté.³⁹ Slovanské muslimy pak navíc Karadžić označoval jako „Srby muslimské víry“.⁴⁰ Koncept „islamizovaného Srba“, ale i „islamizovaného Chorvata“ z pohledu chorvatské ideologie, byl pro Bosňáky⁴¹ často používán až do období jugoslávských válek v 90. letech 20. století, ale s těmito označeními se můžeme v některých případech setkat dodnes. Neochota uznat svébytnou existenci

³⁵ Melichárek, „Myšlienka ‚Velkého Srbska‘ v 19. storočí“, 147–148.

³⁶ Ladislav Hladký, *Bosenská otázka*, 64.

³⁷ Melichárek, „Myšlienka ‚Velkého Srbska‘ v 19. storočí“, 149–152.

³⁸ Štokavský dialekt je nářečí, které má v populaci dominantní zastoupení na území Srbska, Bosny a Hercegoviny i Chorvatska, přičemž je na něm založena spisovná forma jak srbštiny, tak chorvatštiny.

³⁹ Rychlík, *Mezi Vídni a Cařihradem*, 114.

⁴⁰ Hladký, *Bosenská otázka*, 64.

⁴¹ V literatuře se také můžeme setkat s pojmy „bosenský muslim“ či jen „Muslim“, které mohou nést negativní konotaci, avšak v rámci korektnosti zde používám od r. 1993 oficiálně uznávaný termín „Bosňák“ odkazující na národní příslušnost, nikoliv pouze na konfesi, jíž ani nemusí být daný člověk oddaný. Srov. Adin Ljuca, „Český guláš o bosenském maglajzu; Reflexe Bosny a Hercegoviny v českém akademickém prostředí (1992-2008)“, in *Bosna 1878-2008: [sborník příspěvků z konference konané ve dnech 29.-30. května 2008 v Ústí nad Labem]* (Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií FF UJEP, 2009), 51–67.

bosňáckého národa je jedním z průvodních jevů velkosrbské koncepce. Je však nutné poznamenat, že proces národního uvědomování u Bosňáků započal až ke konci 19. století.⁴²

Karadžić tak vytvořil teorii multikonfesního národa s jednotným jazykem. Přestože zpočátku nebyl otevřený spolupráci s Chorvaty, v roce 1850 se spolu s Ludevitem Gajem, jenž se zasadil o reformu moderní chorvatštiny a byl hlavním představitelem ilyrismu, rozhodl vytvořit sjednocený jazyk, tzv. srbochorvatštinu, která byla v praxi vyučována až po vzniku Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (dále jen Království SHS). Kooperace těchto dvou jazykovědců dokazuje, že existovaly i (byť vzácné) případy chorvatsko-srbské spolupráce. Na tomto místě je také potřeba zdůraznit, že Karadžić nebyl propagátorem politické ideologie na vytvoření Velkého Srbska. Z podstaty své profese se zaměřoval spíše na kulturní stránku Srbů, resp. Jihoslovanů, přičemž pravděpodobně nebylo jeho politickou motivací, aby popřel svébytnost či národní identitu Chorvatů či Bosňáků. V každém případě byly jeho myšlenky srbským politickým vedením využívány k legitimizaci politických, resp. velkosrbských ambicí. Karadžićův vliv na utváření srbské národní identity v 19. století však nelze popřít. Během pozdějšího dění se navíc ukázalo, že národ nelze definovat pouze jazykově, čehož byla vzorovým příkladem právě i Bosna a Hercegovina.⁴³

Co se zmíněné Bosny a Hercegoviny týče, již v tuto dobu představovala „oblast sporu“. Ve vztahu k ní můžeme u většiny srbských historiků z přelomu 18. a 19. století spatřit počátky romantizované národní historiografie. Srbské teritoriální nároky na Bosnu byly povětšinou založeny na historické právu a odkazu srbské středověké státnosti, k níž Bosna patřila od 10. století, avšak jen přechodně. Dalším velkým předmětem zájmu byl fenomén „bosenských bogomilů“⁴⁴, kterým srbscí historici přisuzovali pravoslavný charakter, čímž chtěli prokázat jejich srbský původ, který zdůrazňovali i u nejslavnějšího bosenského krále Tvrtka I.⁴⁵

⁴² Srov. Mihad Mušanović, *Muslimové, a ne mohamedáni!: Ke kořenům bosňáckého národního hnutí v letech 1878–1918* (Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2018).

⁴³ Melichárek, „Myšlienka ‚Velkého Srbska‘ v 19. storočí“, 145–148.

⁴⁴ „Bogomilové“ jsou ve spojitosti s nezávislou středověkou bosenskou církví často zmiňováni v nejrůznějších ideologických koncepcích, které se např. snažily o prokázání příbuznosti s bogomily k legitimizaci teritoriálních nároků. Sami bosenscí „heretici“ tento termín ve vztahu k sobě však nikdy nepoužívali.

⁴⁵ Melichárek, „Myšlienka ‚Velkého Srbska‘ v 19. storočí“, 151.

Garašaninova idea Velkého Srbska měla zásadní vliv na formaci srbského politického programu a srbského národního povědomí, jejichž radikální uchopení vedlo k šíření konfliktního nacionalismu vůči ostatním etnikům. Melichárek⁴⁶ spatřuje hlavní příčiny vytvoření takového druhu národního vědomí v několika aspektech. Zaprvé v srbském prostoru figurovalo vědomí pravé ortodoxní víry a byzantského kulturního odkazu, což je východisko, které je charakteristické i pro bulharské a ruské národní hnutí. Dále docházelo až k mytizaci středověké srbské státnosti za vlády Štěpána Dušana a přeceňování jejího významu a rozsahu, což mělo za důsledek zásadní romantizaci srbské historie. Také se Srbům přisuzovala role ochránců křesťanské Evropy před islámskými Osmany. V neposlední řadě, vzhledem ke skutečnosti, že se jako první křesťanský národ vymanili z područí osmanské říše v 19. století, si nárokovali hegemonní postavení na Balkáně (a na základě toho pak i v budoucím jihoslovanském státě), jelikož ostatním národům ukázali cestu, jak získat nezávislost. Období nadvlády osmanské říše je ve většině národních historiografií na Balkáně prezentováno jako „doba temna“, která znamenala přes 400 let permanentního útlaku ze strany „muslimských dobyvatelů“. Tuto mytizovanou dějinnou perspektivu však vyvrátil v 50. letech 20. století kanadský historik řeckého původu Leften Stavrianos.⁴⁷

I proto při národotvorných a emancipačních procesech na Balkáně měl velký vliv intenzivní antiturecký sentiment, což částečně vysvětluje i významnou až mytickou roli bitvy na Kosově poli⁴⁸, která je integrální součástí srbského nacionalismu a historiografické tradice. Koncept vyčištění Srbska od Turků⁴⁹ byl od počátku moderní srbské státnosti přítomen jak v politické, tak populární kultuře. To se projevilo i v 60. letech 19. století, kdy docházelo k systematicky řízenému vysídlování a masakrům slovanských muslimů. Do roku 1878 „vymizelo“ přes 100 tisíc muslimů.⁵⁰

Velkochorvatské myšlenky se naproti tomu začali formovat o několik let později. Za velkochorvatskými ideály v počátku stáli budoucí představitelé Chorvatské strany práva⁵¹,

⁴⁶ Ibid., 153–154.

⁴⁷ Srov. Leften Stavrianos, *The Balkans since 1453* (New York: 1959).

⁴⁸ Bitva na Kosově poli se odehrála 15. června 1389. Pro Srby i další křesťanské státy se v konečném důsledku jednalo o osudnou porážku, díky níž si osmanská říše na Balkáně zajistila pozici hegemona na několik staletí.

⁴⁹ Jako Turci byli pejorativně označováni i slovanští muslimové.

⁵⁰ Philip J. Cohen, “THE IDEOLOGY AND HISTORICAL CONTINUITY OF SERBIA’S ANTI-ISLAMIC POLICY”, *Islamic Studies* 36, č. 2/3 (1997): 363–364, <http://www.jstor.org/stable/23076201> (staženo 31. března 2023).

⁵¹ Pojem „právo“ v názvu poukazoval na chorvatské historické právo na svůj vlastní stát, který měl zahrnovat

jejíž členové byli známí také jako tzv. „pravaši“. Konkrétně Ante Starčević a Eugen Kvaternik formulovali v 60. letech 19. století základní myšlenky velkochorvatské ideologie. Ve velké míře byla vystavěna v opozici k velkosrbské koncepci a tzv. ilyristu, který představoval jeden z hlavních politických proudů v Chorvatsku. Jeho teoretickým základem byla myšlenka o příbuznosti a sounáležitosti všech jihoslovanských etnik a národů.⁵² Pojmenování tohoto myšlenkového proudu bylo odvozeno od Ilyrských provincií, jež byly ve sledované oblasti ustanoveny za vlády Napoleona, avšak jihoslovanský prostor byl již za dob Římské říše součástí provincie nazvané „Illyricum“ podle zde žijících Ilyrů.⁵³ Starčevićovým jediným cílem bylo ale vytvoření nezávislého a samostatného Chorvatska, myšlenka jihoslovanské jednoty tak pro něj byla zcela nepřijatelná.⁵⁴ Svou roli při formulaci Starčevićova politického programu zde hrálo i nerovnoprávné postavení Chorvatů, což v rámci habsburské monarchie platilo víceméně pro všechny slovanské národy, jenž neuspěly s austroslavistickou koncepcí.⁵⁵

Představitelé a tvůrci velkochorvatské ideje, kteří byli v Chorvatsku součástí radikálního politického proudu, zdůrazňovali zejména chorvatskou historickou tradici sahající až do raného středověku, právo Chorvatska na nezávislost a princip samostatného, autentického jazyka, který je složen ze tří dialektů – kromě štokavského sem patří také kajkavský a čakavský, což představuje zásadní specifikum chorvatštiny, jenž sehrálo významnou roli při vymezení se vůči Karadžičově teorii. Zcela klíčovou součástí velkochorvatské ideje však byla intenzivní a často zdůrazňovaná nenávisť vůči srbskému etniku.⁵⁶ Do jisté míry byl právě tento element možná i tím nejdůležitějším, o čemž svědčí i skutečnost, že od začátku byla idea zakládána v kontrastu k velkosrbské koncepci, přičemž Starčević spolu se svými kolegy cítil potřebu se vymezit vůči iredentistickým srbským touhám. I proto je protisrbský sentiment fundamentální součástí ideje. Idea vlastního chorvatského státu se neopírala však pouze o historické právo, ale také již o právo přirozené. Starčević byl silně ovlivněn francouzskou revolucí, dílem Jeana-Jacquesa

všechny chorvatské historické země.

⁵² Dalibor Čepulo a Stjepan Matković, “Croatian Concepts of Integration”, in *The Development of European and Regional Integration Theories in Central European Countries*, eds. Magdolna Gedeon a Iván Halász (Miskolc: Central European Academic Publishing, 2022), 95, <https://doi.org/10.54171/2022.mgih.doleritincec> (staženo 13. března 2023).

⁵³ Šesták, *Dějiny jihoslovanských zemí*, 256.

⁵⁴ Rychlík, *Mezi Vídní a Cařihradem*, 174

⁵⁵ Chorvatské země se roku 1867 staly součástí Zalitavska, jelikož uherské království disponovalo historickým nárokem na tyto oblasti. Součástí Zemí Koruny svatoštěpánské se staly již roku 1102.

⁵⁶ Šesták, *Dějiny jihoslovanských zemí*, 255–257.

Rousseaua, a zejména principy liberální demokracie. Kvaternik navíc považoval veškerou populaci mezi jižními Alpami, Jaderským mořem, Drinou a Dunajem za chorvatskou a opomíjel tak ostatní etnika – existenci srbského národa uznával pouze v Srbsku a ve Vojvodině.⁵⁷

Potenciální velkochorvatský stát měl na základě Starčevićovy koncepce, která kladla intenzivní důraz na tradici chorvatské státnosti, začlenit všechny chorvatské historické země, a k tomu navíc ještě Sandžak spolu s Bosnou.⁵⁸ Část etnických Chorvatů byla dlouhodobě obyvateli Hercegoviny, a navíc zde v průběhu 19. století probíhal, můžeme říct, „boj o Bosňáky“, kteří byli, co se národního sebeurčení týče, opožděni oproti svým sousedům a spoluobyvatelům. Jak srbská, tak chorvatská strana se je tedy snažila získat na svou stranu, což mělo následně vést k legitimizaci nároků na celé území Bosny. Bosňáci, resp. bosenští muslimové pro ně představovali pouhé „islamizované Srby“, resp. „islamizované Chorvaty“, což je fenomén, který v nacionalistických kruzích spolu s neuznáním existence svébytného bosňáckého národa mnohdy přežívá do dnešního dne. Tyto postoje jsou samozřejmě také integrální součástí velkochorvatské ideologie. Bosna je i Srby považována za historickou zemi patřící k srbské státnosti. Starčević však byl inovativní v tom, že Bosňáky označil za potomky chorvatské aristokracie a počítal i s jejich „náboženskými specifiky“. Primárně se tím snažil získat muslimské obyvatelstvo pro chorvatskou státní ideu a získat tak většinu na území Bosny a Hercegoviny.⁵⁹

Základní charakteristiky velkochorvatské ideologie v tomto období lze formulovat následovně: cílem je vytvoření nezávislého Chorvatska, na základě historického a přirozeného práva, v hranicích historických zemí spolu s Bosnou a Sandžakem, přičemž tradice středověké chorvatské státnosti měla poskytnout potřebnou legitimitu. Nedílnou součástí ideologie je iredentismus (podobně jako u všech „velkých“ idejí), ergo zahrnutí všech etnických Chorvatů (mnohdy bez ohledu na skutečnost, že na daném území nepředstavovali příslušníci daného národa většinu) do suverénního, nezávislého chorvatského státního útvaru, čímž dochází k legitimizaci teritoriálních nároků. Velkochorvatské úvahy navíc doprovázel intenzivní protisrbský sentiment, často se vyznačující nenávistnými postoji, jenž je ústředním prvkem, a nakonec se vyznačovaly

⁵⁷ Čepulo, „Croatian Concepts of Integration“, 96–97.

⁵⁸ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 59.

⁵⁹ Stehlík, „Bosna a Hercegovina v ideologii chorvatských ustašovců“, 152–153.

také odmítáním existence nezávislého bosňáckého národa, a to zejména ze strategických důvodů.

Pro srovnání můžeme velkosrbskou ideologii charakterizovat následujícími znaky: cílem je vytvoření Srbska, které zahrnuje všechny oblasti spjaté se středověkou srbskou státností (ideálem byla již zmíněná říše Štěpána Dušana). Stejně jako u velkochorvatské ideje je fundamentální součástí iredentismus (viz výše) spolu se selektivním odmítáním svébytné existence ostatních národů (např. Bosňáků či Makedonců, místy i Chorvatů) na základě historických i etnicko-kulturních (jazykových) kritérií. Velkosrbská idea předpokládá také hegemonní roli Srbska na Balkáně spolu s jeho „titulem“ ochránce křesťanstva, zejména ortodoxního, s čímž souvisí také přítomnost antitureckého, resp. antimuslimského sentimentu.

V letech 1875–1878 otřásla celým regionem Velká východní krize, kterou doprovázela četná povstání namířená proti osmanské říši. Ta v důsledku událostí ztratila svou výsadní pozici na Balkáně. Mírová jednání, která probíhala na berlínském kongresu v roce 1878, totiž vedla k uznání nezávislosti Černé Hory, Rumunska a Srbska i částečné autonomii Bulharska. Srbští předáci však nebyli spokojeni s jen omezeným územním rozšířením a o to více byli zaskočeni, když ještě v témže roce habsburská monarchie přistoupila k okupaci Bosny a Hercegoviny a následně ji v roce 1908 anektovala, což se pochopitelně podepsalo na vztazích mezi oběma státy. Srbsko se proto reorientovalo směrem na jih k Albánii, Kosovu a Makedonii. Makedonie však představovala teritoriální cíl i řeckých a bulharských politických představitelů. Po první balkánské válce (1912–1913) byla většina Makedonie rozdělena mezi Srbsko a Řecko, přičemž srbský nárok na Albánii, kterým Srbsko chtělo získat přístup k moři byl zamítnut evropskými velmocemi. Bulharsko však nebylo spokojeno s minimálním teritoriálním obohacením a zahájilo druhou válku proti Černé Hoře, Srbsku a Řecku. Pro Bulharsko tento konflikt skončil katastrofálně, jelikož se ke druhé straně přidalo i Rumunsko a osmanská říše. Zároveň došlo k finálnímu vytlačení osmanské říše z Evropy, s výjimkou východní Thrákie. Vlivem nacionalistického diskursu s touhou po rozsáhlém etnicky homogenním národní státu se zde běžně používanou praktikou staly etnické čistky, a to na každé straně. Srbsko tak díky balkánským válkám rozšířilo své území o 81 % spravované plochy. Muslimské minority setrvávající na Balkáně měly dvě možnosti – buď do 4 let prodat svůj majetek a odejít na území osmanské říše či setrvat, přičemž jim měly být zaručeny občanské svobody a

náboženská tolerance. Tato politika však nikdy nebyla implementována z velké části proto, že v roce 1914 se ke slovu dostala první světová válka.⁶⁰

Kromě teritoriální expanze srbského státu byla nepochybně součástí válečných ambicí v balkánských válkách také eliminace nechtěných populací, zejména muslimské, proti které byl spáchán nespočet masakrů.⁶¹ Srbsko pak po krátké době stálo i u zrodu dalšího válečného konfliktu. Atentát na Františka Ferdinanda d'Este, který nakonec vedl ke spuštění celosvětového konfliktu, byl vykonán Gavrilem Principem z hnutí Mladá Bosna. To bylo v úzkém kontaktu se srbskou radikální organizací Černá ruka, která byla dále napojena na srbskou tajnou službu a v Bosně šířila svou propagandu, skrze níž vyzývala mladé radikály k podnikání diverzních činností vůči rakousko-uherské správě, což lze pokládat za součást velkosrbských snah o získání Bosny.⁶² V roce 1914 čítala radikální organizace přes 2 500 členů vycvičených v teroristických taktikách.⁶³

2.1 Národnostní otázka v meziválečné Jugoslávii

Již během úvodního roku první světové války docházelo mezi politikými předáky k rozsáhlým diskusím o poválečném státoprávním uspořádání na Balkáně. Srbský ministerský předseda Nikola Pašić se již ke konci roku 1914 hlásil k myšlence jihoslovanského sjednocení v jeden stát. Mezi slovinskými a chorvatskými politiky byla jihoslovanská idea velmi populární, avšak jejich představy o potenciálním státním sjednocení se zakládaly na federálním uspořádání. Pro Pašiče ale osvobození, resp. Sjednocení, Jihoslovanů znamenalo realizaci velkosrbské koncepce dle Garašaninova Nárysu, přičemž počítal s užší a širší variantou jihoslovanského státu. Preferoval užší variantu, při níž by došlo k připojení Bosny, Vojvodiny, Báčky-Baranje a jižní Dalmácie k Srbsku, které by tak konečně získalo přístup k Jaderskému moři – to byl koneckonců i Pašičův hlavní politický, resp. strategický cíl. Širší koncepce počítala s celým jihoslovanským prostorem, ale Pašić i tak zdůrazňoval centralistické uzpůsobení a srbský charakter státu.⁶⁴

⁶⁰ Biondich, *The Balkans*, 75–79.

⁶¹ Cohen, "THE IDEOLOGY AND HISTORICAL CONTINUITY OF SERBIA'S ANTI-ISLAMIC POLICY", 365.

⁶² Rychlík, *Mezi Vídní a Cařihradem*, 338–339.

⁶³ Cohen, "THE IDEOLOGY AND HISTORICAL CONTINUITY OF SERBIA'S ANTI-ISLAMIC POLICY", 364.

⁶⁴ Rychlík, *Mezi Vídní a Cařihradem*, 346–347.

K ustanovení jihoslovanského státu pod názvem Království SHS, který vycházel z myšlenky jednoho národa a jeho tří „plemen“, došlo oficiálně 1. prosince 1918, přičemž bylo charakteristické centralistickým zřízením.⁶⁵ Právě to se spolu s nevyřešenou národnostní otázkou stalo jedním z hlavních problémů meziválečné Jugoslávie. Dominance Srbů ve státních strukturách, přetrvávající centralistické zřízení, odmítání chorvatských nároků (částečná autonomie byla Chorvatsku přiznána až ve 30. letech 20. století) i diskriminace „národních menšin“⁶⁶ – to vše bylo důvodem, proč byla meziválečná Jugoslávie často spatřována jako realizace Velkého Srbska. Národnostní problematika byla stejně jako ostatní záležitosti řešena především v kruzích srbské elity, jejíž příslušníci obsadili klíčové mocenské pozice v novém státním aparátu. Již na začátku roku 1919 docházelo ke stíhání odpůrců, kteří pocházeli z jiného etnického prostředí.⁶⁷

I ve státních úřadech figurovali především úředníci srbské národnosti. Některé publikace⁶⁸ poukazují na to, že Srbové byli jediní, kteří se v minulosti reálně podíleli na státní správě, nicméně zejména chorvatští úředníci se v rámci habsburské monarchie také podíleli na byrokratickém chodu habsburské říše. Například v rakousko-uherském úřednickém aparátu pro Bosnu představovali úředníci z řad domácího obyvatelstva 42,19 %, přičemž v tomto období byli favorizováni spíše Bosňáci a Chorvati. Centrální úřady Království SHS je však mohly spatřovat jako nepohodlné osoby, jelikož Rakousko-Uhersko bylo považováno za nepřitele předválečného Srbska. Dostupné informace k tomuto tématu spíše naznačují, že minimálně v Bosně pravděpodobně docházelo k národnostní diskriminaci a záměrnému dosazování etnických Srbů na úřednické pozice vzhledem k centralistickému uspořádání, které ještě více podněcovalo emancipační snahy menšinových národů.⁶⁹ „Prosrbská“ politika spolu se státoprávním uspořádáním

⁶⁵ Hladký, *Bosenská otázka*, 175–177.

⁶⁶ Záměrně vkládám národní menšiny do uvozovek, protože tak v této době nebyly ani vnímány. Muslimové (Bosňáci, Albánci, Turci) byli vnímáni zejména jako příslušníci náboženské komunity, přičemž na Bosňáky se v tuto dobu stupňoval tlak, aby si „vybrali, kým chtějí být“, a to jak ze srbské, tak chorvatské strany. Dále do této kategorie lze zařadit Makedonce, kteří byli označováni za „jižní Srby“. Z hlediska národnostního vývoje však mnoho lidí z těchto skupin v tuto dobu ani nemělo povědomí o existenci svébytného Bosňáckého či Makedonského národa. Ztotožnění se s národní identitou u obou těchto skupin lze spatřovat spíše až v období kolem druhé světové války.

⁶⁷ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 90.

⁶⁸ Šesták, *Dějiny jihoslovanských zemí*, 389.

⁶⁹ Željka Poloni, „Češi v Sarajevu 1878-1918“ (diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci, 2009), 25–26, <https://theses.cz/id/k7i6n2/> (staženo 30. června 2023).

meziválečné Jugoslávie ještě více podněcovala separatistické snahy chorvatských radikálů, kteří tehdejší stav spatřovali jako negaci chorvatské státní tradice.⁷⁰

V rámci vytváření ideje sjednoceného jihoslovanského národa se často předpokládalo, že jugoslávství vznikne přirozeným spojením chorvatských, slovinských i srbských tradic. Srbské elity však v tomto směru počítaly s převládnutím srbského kulturního a historického odkazu, jehož dominantní postavení mělo být podloženo dědictvím středověké státnosti (opět zejména v období Štěpána Dušana), kosovským mýtem i relativně dlouhou existencí moderního srbského státu, který navzdory nepřízni osudu vznikl již na začátku předchozího století. Vedoucí úloha Srbů byla jejich optikou podepřena také jejich početností, ale i zásluhami v první světové válce. Oprávnění „čerpali“ i na základě zásluh na sjednocení Jihoslovanů pod jeden státní celek, k němuž by bez Srbů nedošlo.⁷¹

Idea jugoslávství, která jako politický projekt měla ambici unifikovat obyvatelstvo, se však v meziválečném období nedočkala hlubšího teoretického uchopení, ani jasnější definice. Pochopitelně se tak její interpretace mnohdy měnila v závislosti na situaci, a navíc ani nenabrala na kýžené popularitě.⁷² Pro Slovince představoval jugoslávský stát nezastupitelnou ochranu vzhledem k německé a italské hrozbě a srbskou dominancí tak nevnímali s takovou urgencí, naopak Chorvaté se proti jugoslavismu striktně vymezovali. Ani královská diktatura vyhlášená v roce 1929, kdy se král Alexandr snažil o prosazení integrálního jugoslávství, v tomto ohledu nepřinesla zásadnější změny. Se stupňující se hospodářskou krizí a ještě menší efektivitou státní administrativy než v předchozích letech především rostla obecná nespokojenost s režimem.⁷³

Nadále také docházelo ze strany Chorvatů i Srbů k nátlaku na muslimy v Bosně, aby se definitivně přiradili k jednomu z národních plemen. Většina z nich tak neučinila, ani je otázka národnosti prozatím tolik „netrápila“. Někteří se hlásili k nepřiliš propagovanému „jugoslávství“, což potvrzovalo i stanovisko Jugoslávské muslimské organizace.⁷⁴ Podobně jako muslimové v Bosně se také makedonské neuvědomělé obyvatelstvo ocitlo

⁷⁰ Hladký, *Bosenská otázka*, 175–177.

⁷¹ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 91.

⁷² Vedran Duančić, *Geography and Nationalist Visions of Interwar Yugoslavia* (Cham: Springer International Publishing, 2020), 105, 202.

⁷³ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 92–96.

⁷⁴ *Ibid.*, 177–178.

v meziválečném období pod nátlakem centrální administrativy i VMRO⁷⁵, aby se „přiradilo“ k srbskému, resp. bulharskému národu. Makedonci, označovaní nadále jako „jižní Srbové“ nedisponovali v rámci Jugoslávie fundamentálními občanskými a politickými právy, což odporovalo poválečným mírovým smlouvám, a čelili silným represivním a asimilačním snahám.⁷⁶ Politika nátlaku nakonec makedonskou populaci zavedla spíše k ideji makedonismu, která sice ještě neměla podporu široké veřejnosti, avšak začínala nabývat na významu.⁷⁷ Etnicky smíšené oblasti (zejména oblast „jižního Srbska“) byly od počátku státu cílem centrálně řízených kolonizačních snah a výjimkou nebylo ani Kosovo, které mělo být srbizováno. Kosovští Albánci také neměli práva národní minority a jejich političtí předáci, kteří se soustředili v organizaci s názvem Výbor národní obrany Kosova, si přáli si sjednocení s Albánií. Nestabilní situace v Kosovu hrála do karet Itálii, která se skrze Albánii snažila ovlivňovat geopolitické dění na Balkáně.⁷⁸

Dobové chorvatské separatistické snahy jsou ze srbské perspektivy často považovány za „dýku v zádech“ Srbů, díky nimž mohl společný stát pro všechny Jihoslovany vůbec vzniknout, v jejich očích tak Chorvaté tuto jedinečnou historickou příležitost záměrně sabotovali.⁷⁹ Srbsko-chorvatské politické vztahy byly od samého počátku existence Jugoslávie napjaté, místy až nenávistné, a to i kvůli interetnickým střetům, jež se odehrály během první světové války. Snahy vládnoucích elit vytvořit Velké Srbsko či Velkou Jugoslávii a jeden integrovaný národ, které pramenily z idealismu nebo pragmatických důvodů, ignorovaly dlouhý a odlišný vývoj jednotlivých národů a byly tak od začátku odsouzeny k neúspěchu. V konečném důsledku vedly akorát ke zvýšení odporu vůči již tak nestabilnímu jugoslávskému režimu.⁸⁰

⁷⁵ Vnitřní makedonská revoluční organizace (VMRO) byla založena v roce 1893 a usilovala o dosažení autonomie Makedonie na osmanské říši. Velmi rychle u ní převážil bulharský charakter a s ním i touha připojit území k Bulharsku. Upozornila na sebe zejména četnými teroristickými útoky a atentátem na krále Alexandra v roce 1934, který pravděpodobně provedla v kooperaci s chorvatskými ustašovci. Srov. Naoum Kaytchev, “Being Macedonian: Different Types of Ethnic Identifications in the Contemporary Republic of Macedonia”, *Politeja*, č. 30 (2014): 125; Jan Rychlík a Miroslav Kouba, *Dějiny Makedonie* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017), 120–122.

⁷⁶ Silvana Sidorovska-Čupovska, “Nationalism in the Balkan Countries and Education of Macedonians (1913–1945)”, *Politeja* 11, č. 30 (2014): 97–98, <http://www.jstor.org/stable/24919717> (staženo 27. května 2022).

⁷⁷ Rychlík, *Dějiny Makedonie*, 157–158.

⁷⁸ Robert C. Austin, “Greater Albania: The Albanian State and the Question of Kosovo, 1912–2001”, in John R. Lampe a Mark Mazower. *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe* (Budapest: Central European University Press: 2004), 239–242.

⁷⁹ MacDonald, *Balkan Holocausts*, 88–89.

⁸⁰ Ivo Banac, *The national question in Yugoslavia: origins, history, politics* (Ithaca: Cornell University Press, 1988), 224–225.

2.2 Pojetí „velkých idejí“ u ustašovců a četníků

Jedním ze zapřisáhlých odpůrců jugoslávského režimu byl bosenský Chorvat a člen pravašů Ante Pavelić, který myšlenkově vzhlížel ke Starčevićovi. Od počátku společného jihoslovanského království se snažil o jeho rozvrácení a tato snaha se ještě vystupňovala s vyhlášením absolutní královské moci v roce 1929. Taktéž usiloval o samostatný chorvatský stát, a jugoslavismus tak představoval jasnou překážku v těchto snahách, podobně jako ilyrismus v 19. století.⁸¹

V roce 1930 založil Pavelić ustašovské hnutí spolu s dalšími chorvatskými radikály, kteří pobývali v emigraci, přičemž většina z nich ve 20. letech působila v Chorvatské straně práva. Jugoslávský režim, zvláště po tom, co se král Alexandr ujal roku 1929 absolutní moci, spatřovali chorvatští radikálové jako nelegitimní a nelegální, přičemž rozvrat Jugoslávie představoval jejich hlavní cíl již od založení Království SHS. Pavelić byl stoupencem Starčevićova učení a v jihoslovanské jednotě taktéž spatřoval překážku, která brání Chorvatům ve vývoji. Samostatný chorvatský stát tak pro něj představoval hlavní politický cíl. Hranice tohoto státu měly zahrnovat chorvatské historické země, a ještě navíc Bosnu a Sandžak, což bylo ve shodě se Starčevićovou koncepcí společně s vypjatými antisrbskými postoji. Paveličův program byl ale na rozdíl od původní předlohy antiliberální, antidemokratický i antisemitský⁸², což představuje zásadní obrat od Starčeviče.⁸³ Jak uvádí Stehlík⁸⁴, původní Starčevićova idea byla v ustašovském pojetí značně zkreslena a záměrně deformována.

Ustašovský režim se po vyhlášení NDH v roce 1941 vyznačoval obrovskou krutostí, o čemž svědčí i zřizování koncentračních táborů, které systematizovaly vraždění zejména Srbů, ale i Židů a Romů. Byly postavené narychlo a hygienické podmínky v nich byly naprosto katastrofální. Perzekuce a etnické čištění Srbů na území NDH byly běžnými praktikami a ústředním ideologickým cílem. Z celkového milionů jugoslávských obětí za druhé světové války jich 60 % zahynulo právě na území Velkého Chorvatska, na čemž

⁸¹ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 58–59.

⁸² Pavelić se zpočátku odvolával nejen na učení Starčeviče, ale také Josipa Franka, jenž coby Žid přestal být postupem času připomínán jako „otec-zakladatel“.

⁸³ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 59.

⁸⁴ Stehlík, „Bosna a Hercegovina v ideologii chorvatských ustašovců“, 152.

kromě rozsáhlého občanského konfliktu měla hlavní podíl právě nenávistná ustašovská politika.⁸⁵

Z územního hlediska se museli ustašovci smířit s italskými nároky vůči jugoslávskému teritoriu, díky čemuž fašistická Itálie získala přímořskou Dalmácii. Lze tak říct, že původní idea Velkého Chorvatska zcela dovršena nebyla, avšak NDH zahrnoval drtivou většinu zamýšleného území. Bosna, která byla součástí NDH od jeho samotného vyhlášení, byla integrální součástí ustašovské ideologie. Stehlík⁸⁶ uvádí, že Bosna byla v posledních dvou staletích vždy důležitým regionem pro všechny chorvatské politiky a ideology, přičemž je třeba mít na vědomí, že bosenští Chorvaté jsou stále početnou složkou obyvatelstva Bosny i v dnešní době.

Již Starčević pokládal Bosnu a Hercegovinu z historického hlediska za chorvatskou zemi. Jeho zásadní „inovací“ ve vztahu k tehdejšímu chorvatskému politickému diskursu bylo odmítnutí protimuslimských postojů, což bylo v nacionalisticky laděných tendencích 19. století nevídané. Bosňáky považoval za přímé potomky chorvatské středověké aristokracie a označoval je jako „neušlechtlejší složku chorvatského národa“. V teoretické rovině jim neupíral ani právo na jejich kulturní a náboženská specifika, jež pokládal za součást chorvatské identity. Jelikož bosenští Chorvaté tvořili pouhou čtvrtinu populace v Bosně, která se ideově nacházela mezi srbskou a chorvatskou nacionální propagandou, potřeboval Pavelić získat muslimy pro svou chorvatskou národní myšlenku. Již ve 30. letech, kdy vznikaly mapy zamýšleného samostatného Chorvatska, bylo vždy jeho součástí i území Bosny, kterou Pavelić označoval jako srdce chorvatského státu.⁸⁷

Historička Fikreta Jelić-Butić⁸⁸ na základě Paveličovy interní direktivy z července 1938 zdůraznila tři hlavní pilíře vztahu ustašovců k Bosně a Hercegovině:

1. Bosna a Hercegovina jsou v historickém a státoprávním smyslu chorvatské země.
2. Majoritu bosenského obyvatelstva tvoří chorvatský národ, přičemž muslimská složka je jeho integrální součástí.
3. Bosna a Hercegovina zaujímají ústřední místo v chorvatském státoprávním úsilí.

⁸⁵ Biondich, *The Balkans*, 141–143.

⁸⁶ Stehlík, „Bosna a Hercegovina v ideologii chorvatských ustašovců“, 151.

⁸⁷ *Ibid.*, 152–154.

⁸⁸ Fikreta Jelić-Butić, „Bosna i Hercegovina u koncepciji stvaranja Nezavisne Države Hrvatske“, in *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine: Zbornik radova sa naučnog skupa* (Sarajevo: 1973), 47.

Po vyhlášení NDH se ustašovci chtěli v očích Bosňáků prezentovat jako spasitelé, kteří je zachránili ze spárů velkosrbského útlatku. Pavelić byl navíc mistrem populistických gest, když se například nechal vyfotografovat s fezem⁸⁹ na hlavě. Aby se Bosňáci s novým státem rychle identifikovali, byli někteří z jejich hlavních představitelů začleněni do správních struktur NDH.⁹⁰ Vedení ustašovců však navzdory „pompézním“ deklaracím nechovalo příliš velkou důvěru v tyto činovníky, z nichž se mnoho později distancovalo od politiky NDH a snažilo si zajistit přízeň Hitlera pro autonomní Bosnu.⁹¹

Postupem času se změnila i ustašovská rétorika. Bylo doporučeno používat „Chorvat islámského vyznání“ namísto „muslim“. Správní rozdělení země navíc absolutně nerespektovalo historické hranice, a tak byla Bosna a Hercegovina záměrně rozdělena do několika žup, jejichž názvy byly preferovány před samotným názvem „Bosna a Hercegovina“.⁹² Zde již byl patrný skutečný cíl ustašovců – totiž kroatizovat a národnostně homogenizovat celou zemi a odstranit tak jakákoliv kulturní specifika, čemuž mělo napomoc i etnické čištění od Srbů. Je tedy zřejmé, že Bosna hrála v ustašovském programu zcela zásadní a integrální roli a byla dle nich klíčem k dovršení chorvatského národnostního vývoje.

V období druhé světové války o sobě však dali vědět také představitelé velkosrbských myšlenek. Ani ne měsíc po kapitulaci Jugoslávie, tedy v květnu 1941, začal na území Srbska vznikat organizovaný odboj proti okupační moci, ale i ustašovské vládě. Tzv. četnické hnutí se formovalo kolem plukovníka jugoslávské armády Dragoljuba Mihailoviče v západní části Srbska, konkrétně v oblasti Ravna gora. Zmíněný plukovník chtěl vytvořit vojenskou nepolitickou organizaci, do níž se snažil přivést vojáky bývalé jugoslávské armády i příslušníky rolnické vrstvy. Přes počáteční deklarace se Mihailović vyslovil pro podporu královské Jugoslávie podobné předválečnému zřízení, které by se vyznačovalo spíše autoritativní formou vlády a rozsáhlými exekutivními pravomocemi pro krále.⁹³

⁸⁹ Tradiční pokrývka hlavy pro muslimskou populaci.

⁹⁰ Stehlík, „Bosna a Hercegovina v ideologii chorvatských ustašovců“, 155–159.

⁹¹ David Motadel, „The ‘Muslim Question’ in Hitler’s Balkans“, *The Historical Journal* 56, č. 4 (2013): 1013–1016, <https://www.jstor.org/stable/24528859> (staženo 20. ledna 2023).

⁹² Stehlík, „Bosna a Hercegovina v ideologii chorvatských ustašovců“, 160–161.

⁹³ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 105–107.

Ve vedení četnických oddílů působili také Dragiša Vasić a Stevan Moljević, dva přední představitelé Srbského kulturního klubu⁹⁴, kteří měli odlišnou představu o způsobu zřízení poválečného státu, a nakonec ovlivnili i samotného Mihailoviče. Právě Moljevičova koncepce Velkého Srbska se prosadila jako hlavní četnická ideologie, jejímž cílem mělo být vytvoření národně homogenního Srbska na veškerém území, kde žili etničtí Srbové. Moljević navíc vyslovil myšlenku, že přesídlení a výměna obyvatelstva je jediným možným způsobem, jak docílit mírového stavu mezi národy na území Jugoslávie. Plán na „vyhubení Srbů“, v očích četníků, byl společným projektem Chorvatů a Bosňáků.⁹⁵

Moljevičova koncepce předpokládala obnovení Jugoslávie s pevně vytyčenými hranicemi etnicky čistého Velkého Srbska, které mělo mít vedoucí úlohu a zahrnovat užší Srbsko, Makedonii, Černou Horu, celou Bosnu a Hercegovinu i všechny srbsky obydlené oblasti v rámci Chorvatska. Vycházel z kolektivní viny Chorvatů a Bosňáků, které odsuzoval za dlouhodobé snahy o rozvrácení Jugoslávie a přisuzoval jim vinu i za kapitulaci. Cílem četníků bylo etnicky vyčistit území, v němž mělo vzniknout Velké Srbsko.⁹⁶ Makedonce ani Bosňáky navíc nepovažovali za svébytné národy. Jugoslávie tak měla být především státem srbského národa. Četnici se nakonec v některých případech uchýlili i ke spolupráci s německými či italskými okupanty, aby disponovali výhodou v boji proti partyzánům pod vedením Tita.⁹⁷

Řešení národnostní otázky v podání četníků mělo velký dopad na jejich samotnou budoucnost. V reakci na ustašovskou genocidu byly vojenské operace četníků mnohem častěji namířené proti civilnímu obyvatelstvu než proti ustašovským jednotkám a strukturám NDH, čímž si proti sobě poštvali drtivou většinu nesrbského obyvatelstva.⁹⁸

Srbská společnost měla po dlouhou dobu, i kvůli dlouholeté přítomnosti osmanských vládců, napjaté vztahy s muslimským prostředím, včetně Bosňáků.⁹⁹ Četnici, jakožto stoupcí velkosrbské ideologie, vnímali Bosnu historicky jako srbskou zemi a nutno

⁹⁴ Srbský kulturní klub (1936–1941) byl sdružením srbských intelektuálů podporující srbské silně nacionalistické postoje.

⁹⁵ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 107–111.

⁹⁶ Hladký, *Bosenská otázka*, 191–193.

⁹⁷ Matteo J. Milazzo, *The Chetnik Movement and the Yugoslav Resistance* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2019), 186–187, [doi:10.1353/book.68487](https://doi.org/10.1353/book.68487) (staženo 22. února 2023).

⁹⁸ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 108.

⁹⁹ *Ibid.*, 102.

poznamenat, že bosensští Srbové zde tvořili velmi početnou složku obyvatelstva (v roce 1921 představovali 43,5 % bosenské populace).¹⁰⁰

Bosňáci měli být pod záminkou, že přijali ustašovské hnutí a identifikovali se s oficiální politikou NDH, předmětem hromadného vyhlazení četnickými oddíly, čímž by se přiblížili Moljevičovy ideji etnicky homogenního Velkého Srbska. „Srbské země musí být naprosto očištěné od katolického a muslimského elementu“¹⁰¹, prohlásil Milan Šantić na četnickém shromáždění 23. července 1942 v Trebinji. Adnan Velagić¹⁰² ale také upozorňuje na přítomnost ambivalentních postojů vůči muslimům v četnických kruzích. Poukazuje na skutečnost, že se mezi četniky uvažovalo i o snaze získat Bosňáky pro velkosrbskou ideu, čímž by dosáhli absolutní většiny v Bosně, a zařazení muslimských milic, které se vytvářely z vyhnaného obyvatelstva, do svých oddílů. Do jaké míry byly tyto názory rozšířené ale známo není. Autor sám však dodává, že tato oblast je nedostatečně prozkoumaná především kvůli absenci pramenů.

Negativní postoje vůči muslimskému obyvatelstvu v četnické ideologii dominovaly, o čemž svědčí početné masakry spáchané na civilistech z řad Bosňáků. Velká část východní Bosny, Hercegoviny i Sandžaku byla do léta 1942 v podstatě „vyčištěna“, ať už vysídlováním či vyvražďováním.¹⁰³ Podobně jako u ustašovců byla považována za historickou zemi srbského národa, avšak Bosňáci neměli být integrováni, asimilováni, ani se o nich již nemluvilo jako o „islamizovaných Srbech“, jak tomu bývalo zvykem, nýbrž měli být „vyčištěni“. Bosna se tak nejen kvůli etnické heterogenitě i své geografické poloze, kdy byla situována mezi chorvatskými a srbskými zeměmi, stala hlavním dějištěm ozbrojených konfliktů a masakrů na jugoslávském území, a nebylo tomu tak naposledy. Přestože se četníci nikdy nestali těmi, kteří by „určovali chod dějin“ z oficiálních míst, své „ambice“ skrze represivní vojenské akce byli schopni částečně realizovat – obzvláště na území Bosny v jejich podání docházelo k rozsáhlému etnickému čištění jak Bosňáků, tak Chorvatů, což bylo v souladu s Moljevičovou koncepcí Velkého Srbska.

Během války došlo na krátkou dobu také k vytvoření Velké Albánie, která zahrnovala většinu území Kosova, jako loutkového státu pod nadvládou fašistické Itálie.

¹⁰⁰ Piotr Eberhardt, *Ethnic groups and population changes in twentieth-century Central-Eastern Europe: history, data, and analysis* (New York: Sharpe, 2003), 366.

¹⁰¹ Adnan Velagić, „ČETNICI U HERCEGOVINI (1941–1945)“, *Arhivska praksa*, č. 20 (2017): 496–497, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=573360> (staženo 15. ledna 2023).

¹⁰² *Ibid.*, 497–498.

¹⁰³ Hladký, *Bosenská otázka*, 193.

V průběhu této doby však albánští politici nepodnikli, a v mnoha ohledech ani nestihli podniknout, konkrétní kroky, aby vznikla jednotná národní identita a stíraly se rozdíly napříč albánskými komunitami. Na hranicích Kosova s okupovaným Srbskem tak docházelo k častým střetům, jež byly podobně jako na území NDH doprovázeny etnickým násilím, mezi četnickými oddíly a albánskými dobrovolnickými jednotkami (tzv. vullnetary).¹⁰⁴ Po kapitulaci Itálie v roce 1943 se okupace albánského území ujalo Německo, které se pasovalo do role „ochránce albánského lidu“. Za této nadvlády došlo také k vytvoření albánských jednotek SS, které měly bránit „albánskou věc“.¹⁰⁵

Lze konstatovat, že ideologické koncepce četníků a ustašovců byly primárně vystavěny proti sobě s cílem sjednotit svůj národ v jeden etnicky homogenní státní celek, který by dominoval celému regionu. Nalézáme proto u nich identické prvky jak při determinaci nárokovaného teritoria, tak u prostředků, jimiž chtěli „naplnit svůj program“ – etnické čištění bylo hlavním způsobem, jak se vypořádat s příslušníky ostatních národů. Zásadním rozdílem mezi soupeřícími koncepcemi je postoj k Bosňákům. Ustašovci ideologicky uchopili Bosňáky jakožto integrální součást svého národa, čímž ospravedlňovali svůj nárok na Bosnu, jejíž význam byl vyzdvihován již ve Starčevićově koncepci z poloviny 19. století. Nakonec to byli Titovi partyzáni, kteří začali podporovat rovnoprávné postavení všech národů včetně těch menšinových, k jejichž aktivizaci nepochybně přispěli svou krutostí jak četníci, tak ustašovci. Program jugoslávských komunistů, který byl zastřešen antinacionalistickou ideologií, představoval pro menšinové národy nejvhodnější alternativu k nenávislným, nacionalistickým a etnicky exkluzivním ideologiím. Především proto si partyzáni získali podporu napříč všemi etniky i konfesemi, včetně muslimů.¹⁰⁶ Výjimkou byla většina kosovských Albánců, kteří proti jugoslávským komunistům vedli od podzimu 1944 téměř půl roku dlouhé ozbrojené povstání.¹⁰⁷ Kromě samotných událostí druhé světové války tak došlo na území Jugoslávie k rozsáhlému a drtivému občanskému konfliktu, kde se nejen v ideologické rovině srazila velkochorvatská, velkosrbská i komunistická koncepce, která měla určit další směřování jugoslávského státu.

¹⁰⁴ Austin, „Greater Albania“, 242–244.

¹⁰⁵ Štěpánek, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo*, 81–82.

¹⁰⁶ Hladký, *Bosenská otázka*, 198–199.

¹⁰⁷ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 115.

2.3 Nacionalismus v socialistické Jugoslávii

Komunistické odbojové hnutí pod vedením Tita dalo menšinovým národům naději na uznání a rovnoprávnou koexistenci s ostatními národy v poválečném jugoslávském státu. Zejména s ohledem na násilné asimilační snahy nacionálních hnutí byl nadnárodní charakter komunistické ideologie zásadním faktorem pro získání podpory napříč jugoslávskou společností. Po italské kapitulaci a několika triumfech partyzánů nad okupačními silami se Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie¹⁰⁸ v čele s Titem prohlásila v listopadu 1943 za vedoucí politický orgán na území Jugoslávie, čímž zbavila exilovou vládu spolu s králem práv na moc v poválečném státě.¹⁰⁹

Titul nové (provizorní) vlády získal nově vyhlášený Národní výbor osvobození, v jehož vedení stál Tito, který byl zároveň prohlášen za maršála. Vedoucí roli komunistů v poválečném státě stvrzovala jednak domácí podpora a z mezinárodního hlediska také postup partyzánů proti německé armádě. V březnu 1945 předal král Petr II. své pravomoci a došlo k vyhlášení nové vlády, kterou uznaly všechny spojenecké velmoci.¹¹⁰

Přestože se velitelé v řadách partyzánů snažili zachovávat stejný přístup k zajatcům bez ohledu na jejich etnický původ, i tentokrát doprovázelo konec války etnický motivované násilí, které bylo namířené především proti Chorvatům kvůli ustašovskému teroru.¹¹¹ „Vyřizování účtů“ touto formou nebylo v tomto období, a to nejen v jugoslávském prostředí, ojedinělým fenoménem. Veškeré případy etnických čistek navíc umocňují vzájemné krivdy a sentimenty, které následně vedou etnické skupiny k používání označení „oběti dějin“. Právě koncept „mučednického národa“ je v dějinách často využíván jak Srby, tak Chorvaty i Bosňáky, a hraje tedy velkou roli ve zdejších nacionalismech.¹¹² V rámci „odplaty“ a likvidace politických nepřátel doprovázely konec války také četné popravy prchajících ustašovských či četnických jednotek ze strany komunistů. Celkový počet obětí se odhaduje mezi 100–250 tisíci.¹¹³

¹⁰⁸ Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ) byla politická organizace založená v listopadu 1942, které předsedali komunisté z řad Titových partyzánů. Jejím cílem bylo osvobodit Jugoslávii od okupačních mocností, ale také oslabit četnické hnutí a exilovou vládu.

¹⁰⁹ Biondich, *The Balkans*, 147–148.

¹¹⁰ Vykoukal, *Východ*, 209–210.

¹¹¹ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 117.

¹¹² Ljubiša Despotović, Srđan Milašinović a Zoran Jevtović, “Political myth of nationalism and antinationalism: A challenge and a contemporary threat to security”, *Nauka, bezbednost, policija* 15, č. 3 (2010): 6, <https://jakov.kpu.edu.rs/handle/123456789/335> (staženo 31. března 2023).

¹¹³ Biondich, *The Balkans*, 181.

Nový stát, který byl vyhlášen v listopadu 1945 pod názvem Federativní lidová republika Jugoslávie, se tak musel vypořádat s řadou sporů i křivd a zajistit stabilitu zejména s ohledem na etnickou heterogenitu prostředí a nerovnoprávné postavení některých národů. Již na zmíněném listopadovém zasedání AVNOJ v roce 1943 bylo rozhodnuto o federativním charakteru poválečného jugoslávského státu. Měl se skládat ze šesti svazových republik, přičemž v každé z nich byl definován tzv. konstitutivní národ. Výjimku tvořila Bosna a Hercegovina, která měla „patřit“ jak Srbům, tak Chorvatům i zde žijícím muslimům, tedy všem stejně. Zatímco komunistická strana uznala svébytnou národní identitu Makedonců i Černohorců, Bosňáci se dočkali pouze zrovnoprávnění, avšak je potřeba dodat, že mnoho z nich stále národní identitu nepřijalo za svou. Obnovená státnost Bosny mohla existovat pouze za několika předpokladů. Napříč bosenskou populací musela být zajištěna „rovnováha sil“ a národnostní a občanská rovnoprávnost. Tyto předpoklady pak zaštiťovala nadnárodní ideologie, která měla „stírat“ národnostní rozdíly. Je potřeba také dodat, že nově vzniklé republiky byly zpočátku především správními jednotkami. Součástí srbské části byly také dvě autonomní oblasti – Kosovo¹¹⁴ a Vojvodina.¹¹⁵

Od vytvoření makedonské státnosti si komunistická vláda slibovala navíc potlačení dlouholetých územních nároků Srbů, Bulharů i Řeků na toto území. Makedonské národní hnutí během několika pár let zaznamenalo takový vzestup, o jaký se jiné národy snažily dlouhá desetiletí. I proto se v této souvislosti někdy mluví o „zrychleném kulturním období“ Makedonců.¹¹⁶

Teoretické základy, na nichž byla nová republika v Bosně a Hercegovině vystavěna, byly relativně křehké a její životaschopnost závisela na konsensu všech stran, a tedy i vůdčí zastřešující ideologii. Bosenští muslimové přes prohlášenou rovnoprávnost nebyli uznáni jako svébytný národ. Cesta za národnostním uznáním, ale i uvědoměním mas, tak nadále pokračovala. Jejich obavy se navíc ukázaly jako oprávněné, když byli v poválečných letech opět nuceni k tomu, aby se přiřadili k srbskému či chorvatskému národu. S ateistickým přístupem komunistického režimu také docházelo k likvidaci

¹¹⁴ V průběhu let se terminologie vztahující se ke Kosovu proměňovala v závislosti na míře autonomie oblasti. Nejdříve se označovala jako „Autonomní Kosovsko-metochijská oblast“, kdy fakticky neměla žádnou míru samosprávy. Od roku 1963 se nazývala „Autonomní provincií Kosovo a Metochie“, a nakonec byla v roce 1974 přejmenována na „Socialistickou autonomní provincií Kosovo“, která byla z hlediska pravomocí v podstatě postavena na úroveň republik.

¹¹⁵ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 164–166

¹¹⁶ Rychlík, *Dějiny Makedonie*, 379.

náboženských sdružení, avšak i těch křesťanských.¹¹⁷ Snaha o prosazení myšlenky svébytného „muslimského“ národa byla viditelná zejména v řadách mladé, komunisticky smýšlející, inteligence, která ideu stavěla již i na sebeurčovacím principu, jenž komunisté u státotvorných národů podporovali.¹¹⁸

Jiné podmínky pro svůj rozvoj pak měly národnostní menšiny, mezi něž patřili např. Maďaři, Italové, ale také kosovští Albánci. Princip sebeurčení (platný do aktu odtržení) byl ústavně zakotven totiž pouze pro státotvorné národy, k nimž se řadili Chorvaté, Černohorci, Makedonci, Slovinci, Srbové a v podstatě také „Muslimové“.¹¹⁹ Ve všech ostatních ohledech byly menšiny však postaveny na stejnou úroveň, což se Titův režim snažil zohledňovat i naplňovat, aby zachoval stabilitu federace.¹²⁰ Veškeré nacionalistické projevy, které byly namířeny proti státní integritě, federativnímu uspořádání, socialismu či Titově vládě, tedy takové projevy, které mohly narušit stabilitu Jugoslávie či zpochybnit vedoucí úlohu komunistů, byly však potlačovány a přísně trestány.

V návaznosti na roztržku Stalina s Titem, která přinesla „národní komunismus“ a spolu s ním nutnost urychleně „stmelit“ jugoslávské národy, i neúspěch ideje jugoslavismu v meziválečném období, která byla často spatřována jako „převlečené“ srbství, přišli komunisté s pozměněným konceptem jugoslavismu. Budování jugoslávského socialistického národa konceptualizoval Miloš Kopeček následovně:

„Jako první byla přítomna fáze likvidace hlavních antagonismů národa a jeho externích vztahů, která následuje po socialistické revoluci spolu s garantováním principu rovnosti národů umožňující vytvoření jednoho socialistického národa. Druhá fáze spočívala v dalším vývoji socialistických národů, který má vyrovnat jejich stupeň vývoje na stejnou úroveň. Nakonec třetí a poslední fáze předpokládá sjednocení národů, které má vytvořit základy pro celosvětové komunistické společenství.“¹²¹

¹¹⁷ Hladký, *Bosenská otázka*, 213.

¹¹⁸ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 167.

¹¹⁹ Státotvorné národy byly charakterizovány také tím, že jejich „domovina“ se nenacházela mimo hranice Jugoslávie, na rozdíl od menšinových národů, čímž bylo také zdůvodňováno odmítnutí statusu národa pro Maďary či Albánce.

¹²⁰ Kate Hudson, *Breaking the South Slav Dream: The Rise and Fall of Yugoslavia* (London: Pluto Press, 2003), 50–52.

¹²¹ Michal Kopeček, „Historical Studies of Nation-Building and the Concept of Socialist Patriotism in East Central Europe 1956-1970“, in *Historische Nationsforschung im geteilten Europa 1945–1989*, eds. Pavel Kolář a Miloš Řezník (Köln: SH-Verlag, 2012), 131.

Jugoslávští komunisté si uvědomovali etnickou napjatost i senzitivitu zdejší situace a možný odpor vůči integrálnímu jugoslavismu jako v minulosti, a proto byl jejich koncept jugoslavismu založen čistě na dobrovolné identifikaci s ním pod sloganem „bratrství a jednoty“. Vrchní stranický ideolog Edvard Kardelj si od takového konceptu sliboval proces unifikace, během něž budou postupně „odeznívat“ znaky jednotlivých národů, přičemž se vytvoří nové společenství, v němž kultura a jazyk nebudou mít význam.¹²² Tomaž Ivešić tuto finální fázi v jugoslávském případě nazval jako „soft nation-building“¹²³. Straničtí předáci také o tomto „splývání“ či „sjednocování“ národů otevřeně mluvili ve veřejném diskursu. Etablování jugoslávské identity bylo doprovázeno i na vědecké úrovni – např. prohlášením chorvatštiny a srbštiny za jeden jazyk (tzv. srbochorvatštinu) a různými antropologickými či historickými výzkumy. Koncept jugoslavismu byl však do jisté míry dvojznačný a rozporuplný.¹²⁴

V 50. letech byla zavedena, v důsledku neprosperujícího hospodářství i roztržky se Stalinem, řada ekonomických i politických reforem, které vyústily v decentralizovaný „samosprávný socialismus“, který v podstatě nahradil stalinisticky pojatou plánovanou ekonomiku. Změnu kurzu symbolizovala také změna názvu komunistické strany na Svaz komunistů Jugoslávie v roce 1952.¹²⁵

Kategorie „Jugoslávec – nezařazený“ se nově objevila také ve sčítání lidu v roce 1953. Paradoxně však bylo možné zaškrtnout také možnost „národnostně nezařazený“. K jugoslávské národnosti se přihlásili zejména Bosňáci, kteří stále nebyli považováni za etnickou skupinu.¹²⁶ Tuto možnost vybírali pro své děti také lidé z etnicky smíšených manželství. Celkově se k jugoslávství přihlásil necelý milion lidí, přičemž pouze 64 tisíc

¹²² Ivešić, “Yugoslav experts, Yugoslavism and the national question in the 1960s”, 183–184, <https://doi.org/10.1080/13507486.2023.2176292> (staženo 3. června 2023).

¹²³ Za „soft nation-building“ (možno přeložit jako „nenásilné budování národa“) považuje Tomaž Ivešić takové budování národa, kdy nedochází k nucené či násilné asimilaci a identifikace s národní skupinou je čistě dobrovolná. Srov. Tomaž Ivešić, “The Yugoslav National Idea Under Socialism: What Happens When a Soft Nation-Building Project Is Abandoned?”, *Nationalities Papers* 49, č. 1 (2021): 142–161, <https://doi.org/10.1017/nps.2019.121> (staženo 3. června 2023).

¹²⁴ Ivešić, “Yugoslav experts, Yugoslavism and the national question in the 1960s”, 183–185.

¹²⁵ Biondich, *The Balkans*, 183–184.

¹²⁶ Na přelomu 50. a 60. let 20. století se Bosňáci, z hlediska národního vývoje, definitivně stali podobně jako Makedonci konsolidovanou národní skupinou. V roce 1961 mohli poprvé při sčítání lidu zaškrtnout kategorii „Muslim-etnická příslušnost“. Na úplné uznání si museli počkat až do roku 1969. Většina z nich se o dva roky později, v roce 1971, k muslimské národnosti také v oficiálním sčítání přihlásila, přičemž představovali nejpočetnější národ v Bosně a Hercegovině. Srov. Eberhardt, *Ethnic groups and population changes*, 396; Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 168.

z nich nebylo muslimy.¹²⁷ Naproti tomu, k již oficiálně uznávané makedonské národnosti se přihlásili prakticky všichni Slované na území makedonské republiky (kromě uvědomělých Srbů).¹²⁸

Zlomový bod jugoslavismu přišel v následujících 60. letech 20. století. V kontextu stále větších decentralizačních snah, většího důrazu na samosprávný socialismus, ale i odporu slovinských komunistů i předních členů SKJ vůči jugoslavismu začal tento „projekt“ budování identity ztrácet na významu.¹²⁹

Stále větší pravomoci byly delegovány na jednotlivé republiky a tamější svazy komunistů, čímž docházelo k oslabování centrální moci.¹³⁰ Vláda začala také přistupovat k národnostním menšinám jako ke státotvorným národům Jugoslávie. Všechny tyto změny se promítly do nové ústavy v roce 1963, která také zavedla změnu názvu státu na Socialistickou federativní republiku Jugoslávie (SFRJ).¹³¹

Šedesátá léta 20. století se tak v SFRJ nesly v duchu ústavních, ale i ekonomických a společenských změn. Institucionální decentralizace přinesla také „soupeření“ jednotlivých republik o zdroje a „privilegia“. Na povrch se spolu s tím dostaly liberální a nacionalistické snahy. Jejich spouštěčem byla kromě zmíněných procesů i vynucená rezignace vrcholného člena strany Aleksandra Rankoviče (1966), který byl obviněn za prosazování srbských národních zájmů, přestože byl zastáncem jugoslávství. Stalo se tak po dlouhodobém soupeření s Kardeljem o dalším směřování strany i federace. Obviněn byl také z podněcování srbského nacionalismu v Kosovu, čehož záhy využili zdejší Albánci, a došlo v něm k vyostření interetnických vztahů. Velmi rychle stoupl počet Srbů, kteří se z Kosova odstěhovali.¹³² Kvůli bídě ekonomické situaci vláda také podporovala pracovní emigraci do zahraničí, od čehož si slibovala zejména přísun „tvrdé“ měny. Následkem však byla také skutečnost, že emigranti často přicházeli do kontaktu s exilovými organizacemi, které je ovlivňovaly nacionalistickými postoji, a někteří z nich se také zapojili do protirežimní činnosti.¹³³

¹²⁷ Ivešić, “The Yugoslav National Idea Under Socialism”, 148.

¹²⁸ Eberhardt, *Ethnic groups and population changes*, 395–396, 409–410.

¹²⁹ Ivešić, “The Yugoslav National Idea Under Socialism”, 149–150.

¹³⁰ Biondich, *The Balkans*, 184.

¹³¹ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 136.

¹³² *Ibid.*, 136–137.

¹³³ Srov. Ondřej Daniel, “Gastarbajteri: rethinking Yugoslav economic migrations towards the European North-West through transnationalism and popular culture”, in *Imagining Frontiers. Contesting Identities*, eds. Steven G. Ellis a Luďa Klusáková (Pisa: Edizioni Plus - Pisa University Press, 2007), 277–302.

Na přelomu 60. a 70. let 20. století se vedení Svazu komunistů Chorvatska snažilo prosadit liberální a chorvatské národní myšlenky. Snaha o změnu poměrů vyústila v hnutí, resp. proces nazývaný jako chorvatské jaro, které mělo v Chorvatsku masovou podporu. Během něj docházelo kromě obhajování chorvatských národních práv¹³⁴ také ke zpochybňování samotné podstaty federace, práv srbské menšiny na chorvatském území i vedoucí úlohy SKJ na úkor republikových orgánů. Podobně liberálně laděné reformy, které se dotýkaly základů, na nichž byla federace vystavěna, byly navrhovány i vedením srbských komunistů. Tito se rozhodl všechny tyto tendence tvrdě potlačit a provedl v letech 1971–1972 v obou stranických organizacích čistku. Ve strachu z opakování chorvatského jara začal v následujících letech zavádět reformy, které vedly k nové federální ústavě z roku 1974, která pokračovala v decentralizaci, když významně oslabil federální moc předáním pravomocí do rukou republik a postavila autonomní oblasti (Kosovo a Vojvodinu) de facto na jejich úroveň. Ústava byla povětšinou přijímaná v pozitivním duchu. V Srbsku však byla spatřována jako krajně nespravedlivá a protisrbská. Spolu s předcházející čistkou srbských liberálů se stala jedním z hlavních důvodů sílícího srbského nacionalismu v rámci SFRJ.¹³⁵ Titova snaha o byrokratickou decentralizaci a národnostní „vyváženost“ však nedokázala, snad s výjimkou Makedonců a Bosňáků („Muslimů“), kteří se během jeho komunistické vlády poprvé dočkali plného uznání, plně „napravit“ křivdy a uspokojit přání všech národů, a lze jen spekulovat, zdali to vůbec bylo realizovatelné.

Se smrtí Tita v roce 1980 přišla Jugoslávie o klíčový element, který držel federaci pohromadě a nacionální vášně pod pokličkou. Jeho kult osobnosti neplynul pouze z vynucovacích prostředků, ale také z přirozené autority a mezinárodního renomé. V 80. letech navíc zemí otřásla další hospodářská krize, jež byla způsobena i pádem federálního trhu v důsledku ústavy z roku 1974, od něhož se ekonomická aktivita postupně omezovala pouze na jednotlivé republiky, které fungovaly téměř jako uzavřené ekonomiky. Nastala také situace, kdy „prosperující musely doplácet na ty slabší“, což se týkalo zejména Slovinska a Chorvatska. Nevyrovnaná ekonomická situace jednotlivých republik napříč federací, špatná hospodářská situace, nejasné ideové směřování v rámci

¹³⁴ V roce 1967 vydala Matice chorvatská *Deklaraci o názvu a postavení chorvatského spisovného jazyka*, kterou se vymezovala vůči společné srbochorvatštině, v níž dle autorů deklarace byla během standardizace zcela opomíjena chorvatská jazyková tradice. I tato snaha byla součástí chorvatského jara a svým způsobem ho předznamenávala.

¹³⁵ Biondich, *The Balkans*, 184–186.

SKJ a zadluženost vůči Západu, která nabrala na naléhavosti se ztrátou geopolitické exkluzivity po nástupu Gorbačova v SSSR, způsobily v Jugoslávii celospolečenskou krizi.¹³⁶

¹³⁶ Vykoukal, *Východ*, 639–643.

3 Analýza projevů Miloševiče a Tudjmana z hlediska „velkých idejí“

Rozsáhlé stranické čistky na začátku 70. let 20. století zasáhly všechny komunistické svazy napříč Jugoslávií, avšak v Srbsku měly pravděpodobně největší dopad. Likvidace reformního proudu v rámci SKS¹³⁷ vyústila v personální obměnu, která do svazu přivedla zejména aparátčíky z řad „tradičních titoistů“. Spolu s novou konstitucí tyto události přinesly do srbské společnosti velké zklamání, ještě více posílily dlouhotrvající národní křivdy, a do velké míry připravily půdu pro Miloševičovu politiku v 80. letech. Od poloviny 80. let se svým způsobem radikalizovaly komunistické svazy ve všech republikách (především v Chorvatsku a Slovinsku) v tom smyslu, že přesvědčení komunisté zastávající etnickou vyrovnanost napříč federací byli ve funkcích nahrazováni politiky, kteří upřednostňovali primárně zájmy svého národa, nebo sami přestali věřit v reformu komunistické federace.¹³⁸ Důvodů, které způsobily společenskou krizi a následný rozpad Jugoslávie, jak již bylo naznačeno i v předchozí kapitole, bylo však samozřejmě několik.¹³⁹ Předmětem této kapitoly je analyzovat projevy Miloševiče a Tudjmana v předválečném období z hlediska velkochorvatských a velkosrbských idejí, jejichž hlavní charakteristiky byly nastíněny v předchozí části.

3.1 Vzestup Slobodana Miloševiče

Milošević vstoupil na jugoslávskou politickou scénu v roce 1983 poté, co několik let pracoval jako ředitel Sjednocené bělehradské banky. Díky svým kontaktům se stranickými funkcionáři se stal předsedou SKJ v Novém Bělehradě, přičemž v prvních letech politické kariéry platil spíše za konzervativního komunistického politika, který vystupoval proti liberálním a antikomunistickým tendencím. Jeho kariéra zaznamenala bleskový vzestup, už v květnu roku 1986 se totiž stal předsedou SKS a s tím přišel i také zásadní obrat v jeho politických postojích, avšak pouze navenek – prezentoval se jako politik, který současný nefunkční systém reformuje. O liberalizaci, ani demokratizaci pravděpodobně sám nestál. Reformy zmiňoval především proto, aby si upevnil moc a získal oblibu u srbské veřejnosti.¹⁴⁰

¹³⁷ Svaz komunistů Srbska.

¹³⁸ Šesták, *Dějiny jihoslovanských zemí*, 279–280.

¹³⁹ Dejan Guzina, “Socialist Serbia’s Narratives: From Yugoslavia to a Greater Serbia”, *International Journal of Politics, Culture, and Society* 17, č. 1 (2003): 95–96, <http://www.jstor.org/stable/20020199> (staženo 3. června 2022).

¹⁴⁰ Srov. Adam LeBor, *Milosevic: A Biography* (Yale: Yale University Press, 2004), 66–72; Šesták, *Dějiny jihoslovanských zemí*, 280.

Právě v době, kdy Milošević čerstvě figuroval ve vedoucí pozici SKS, byla napsána další „kapitola“ velkosrbských myšlenek. V září roku 1986 totiž došlo ke zveřejnění tzv. Memoranda SANU¹⁴¹ v nedokončené podobě. Publikace se v úvodní části zabývala především dobovou hospodářskou krizí a případnými východisky, přičemž druhá část se věnovala čistě srbské národní otázce a postavení srbského národa v rámci jugoslávské federace. Práce měla být původně uveřejněna ke stému výročí založení SANU až 1. listopadu 1986, v plném znění však spatřila světlo světa až v roce 1989.¹⁴²

Za hlavní příčinu krize označili autoři primárně nefunkční politický systém, který „ohrožuje všechny jugoslávské občany“, přičemž se trochu kontradiktorně snažili demonstrovat nespravedlnost politického zřízení především vůči Srbům a jejich národu. Celé memorandum je protknuto resentimentem a v jeho duchu se svým způsobem nese i závěr textu, v němž autoři požadují skoncování s „genocidou“ v Kosovu, které je pro srbský národ životně důležité, ale i v Chorvatsku, a skutečnou rovnoprávnost národů, která byla narušena už tehdy, kdy Srbsko muselo „odevzdat“ své právoplatné země, jistou měrou implikující dominantní postavení Srbů v Jugoslávii. Spolu s tím chtěli srbský národ zbavit pocitu viny a naopak mu „vrátit osvobozenecý charakter“ v souvislosti se zásluhami ve světových válkách a za vznik Jugoslávie. Nakonec doporučují srbským představitelům vytvoření národního programu.¹⁴³ Memorandum tak neslo mnoho charakteristik velkosrbského programu spolu s jistým pocitem nadřazenosti: „Ustanovení kompletní národní a kulturní integrity srbského národa bez ohledu na to, v jaké republice nebo provincii se zrovna nacházejí, je jejich historické a demokratické právo. Získání rovnoprávnosti a nezávislosti pro vývoj srbského národa má hlubší historický význam.“¹⁴⁴ V později doplněných komentářích obsahovalo memorandum také tezi o uměle vytvořeném „muslimském národu“ v Bosně, který byl komunistickými předáky SFRJ na úkor Srbů protěžován.¹⁴⁵

Je nutné podotknout, že autoři k veškerým řešeným problémům přistupovali výhradně ze srbské pozice a většina textu naznačuje, že (srbská) národnostní otázka pro ně

¹⁴¹ Srbská akademie věd a umění (*Srpska akademija nauka i umetnosti*).

¹⁴² Samotná SANU text publikovala až v roce 1995 i s komentáři hlavních autorů memoranda. Srov. Kosta Mihailović a Vasilij Krestić, *Memorandum of The Serbian Academy of Sciences and Arts. Answers to criticisms* (Belgrade: The Serbian Academy of Sciences and Arts, 1995), <http://www.rastko.rs/istorija/iii/memorandum.pdf> (staženo 31. března 2023).

¹⁴³ Ibid., 130–140.

¹⁴⁴ Ibid., 138.

¹⁴⁵ Ibid., 10.

představovala hlavní příčinu krize v Jugoslávii. SANU se od publikace nikdy nedistancovala, ba naopak se v následujících projevech některých autorů memoranda vyřknuté myšlenky ještě více radikalizovaly. Memorandum tak vzbudilo velkou vlnu pohoršení, zejména v Chorvatsku a ve Slovinsku, kde bylo přijímáno jako návrat velkosrbských myšlenek. Tvrdě ho odsoudil také předseda srbského předsednictva Ivan Stambolić, který pro nacionalistické myšlenky neměl nejmenší sympatie. Naopak Milošević se dlouho k situaci nevyjadřoval – pravděpodobně však z přesvědčení, že SKS má věnovat maximální úsilí především svému vlastnímu programu, a ne boji s opozicí, přičemž akademickou inteligenci nikdy nepovažoval za rovnocenného partnera.¹⁴⁶ Jak se však později ukázalo, některé myšlenky memoranda nakonec s ochotou převzal, byť pravděpodobně z oportunistických důvodů.

Miloševićova popularita vzrostla napříč srbskou populací po projevu, který pronesl 24. dubna 1987 v Kosovu. V roce 1986 pozvali aktivisté z řad kosovských Srbů Stamboliće, který se je snažil uklidnit zavedenou stranickou rétorikou, což zdejší Srby pochopitelně neuspokojilo. Ve snaze, aby se o jejich problémech začalo mluvit a došlo na jejich řešení, tak pozvali Miloševiče, díky němuž tento den nabral až na mytickém charakteru. Než svou řeč totiž zahájil, do paměti se vryl také výrokem naměřeným k policejním složkám, které zakročovaly proti demonstrantům z řad kosovských Srbů: „Nikdo vás nesmí bít!“¹⁴⁷ Tato věta mu později přinesla pomyslný titul ochránce srbské menšiny v Kosovu, přičemž při projevu vystupoval velmi emočně, a spolu s uznáním problémů v Kosovu to byl jeden z momentů, kterým se dokázal identifikovat s nespokojenými kosovskými Srby. Právě apel na emoce byl hlavním prostředkem přesvědčování v Miloševićově rétorice.¹⁴⁸

Zároveň učinil krok, který by byl ve veřejném diskursu v předchozích letech v prostředí socialistické Jugoslávie nemyslitelný – zmínil totiž otázku srbské národní hrdosti: „Nikdy nebylo v povaze srbského a černohorského národa ustupovat před překážkami, utíkat ve chvíli, kdy je potřeba bojovat, demoralizovat se, když jim je těžko.“¹⁴⁹ Snažil se tak posílit srbské národní vědomí a mobilizovat tak nejen místní Srby

¹⁴⁶ Štěpánek, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo*, 344.

¹⁴⁷ Biondich, *The Balkans*, 199.

¹⁴⁸ Gabrijela Kišiček, “The Rhetoric of War - Former Yugoslavia Example”, *Journal of Arts and Humanities* 2, č. 8 (2013): 80, <https://www.theartsjournal.org/index.php/site/article/view/206> (staženo 23. června 2023).

¹⁴⁹ Slobodan Milošević, *Godine raspleta* (Beograd: RO Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1989), 144.

pro „národní otázku“. Koneckonců, říká jim i „Toto je vaše země (...)“¹⁵⁰ Použitím nacionalistických prvků spolu s kosovským mýtem, které tak vrátil do veřejného diskursu, naznačil, že pod ním mají Srbové šanci naplnit svůj historický úděl tím, že získají zpět své země (v tomto případě Kosovo) i národní hrdost, která byla po dlouhá desetiletí „záměrně potlačována“.¹⁵¹

V projevu několikrát opakoval, že o problému ví a že na řešení se pracuje. Otevřeně tak označil Kosovo za problém, což bylo taktéž do té doby ne příliš běžné či „korektní“ v socialistickém diskursu: „(...) všem lidem po celé Jugoslávii je jasné, že Kosovo je velkým problémem v naší zemi a na řešení se již pracuje.“¹⁵² Je nepopíratelnou skutečností, že Kosovo opravdu představovalo velký problém pro Jugoslávii, resp. Srbsko. Od počátku 80. let se ho politici snažili řešit diplomaticky a skrze „uklidňující“ rétoriku, avšak situace se zásadně proměnila nástupem Miloševiče na scénu i tímto projevem.¹⁵³ Zároveň je na místě podotknout, že Milošević ve svém projevu ani jednou neprokázal stejně intenzivní snahu o uchopení problémů i ze strany Albánců či celé federace, spíše jen zdánlivě: „(...) můžeme alespoň kontrolovat emigraci a zajistit takové podmínky, aby všichni lidé žijící v Kosovu zůstali ve svých domovech, aby žili za stejných podmínek (...)“¹⁵⁴.

Etnická struktura Kosova se od konce druhé světové války změnila zásadně. Albánci v roce 1948 představovali 68 % populace v regionu, přičemž v roce 1981 už 77 % a v průběhu 80. let tento podíl ještě rostl. Důvodem nebyla pouze albánská „populační exploze“, ale také početná srbská emigrace z Kosova, během níž mělo od 50. let do roku 1981 odejít více než 100 tisíc Srbů a Černohorců.¹⁵⁵ Vlivem decentralizace se v Kosovu začínal posilovat „albánský charakter“ a zejména od 70. let začali albánští extrémisté stupňovat tlak na místní Srby, aby se odsud odstěhovali, a mnoho z nich tak také učinilo.¹⁵⁶ Po roce 1981, kdy proběhlo několik masových albánských demonstrací a docházelo k častým interetnickým střetům, se Srbové a Černohorci často stávali terčem etnicky motivovaného násilí a během dvou následujících let (do konce roku 1983) odešlo dalších

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Morus, „Slobo the Redeemer“, 6.

¹⁵² Ibid., 141.

¹⁵³ Marko Grdešić, *The Shape of Populism: Serbia before the Dissolution of Yugoslavia* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2019), 33.

¹⁵⁴ Milošević, *Godine raspleta*, 144.

¹⁵⁵ Eberhardt, *Ethnic groups and population changes*, 385–389.

¹⁵⁶ Vykoukal, *Východ*, 634–635.

12 tisíc z nich.¹⁵⁷ Pokud celkový počet emigrujících vztáhneme k počtu Srbů a Černohorců v Kosovu v roce 1961 (227 tisíc), jedná se v podstatě o více než polovinu populace. Milošević ji popsal jako „poslední tragický exodus evropské populace“¹⁵⁸, který měl naposledy období ve středověku, čímž možná odkazoval na tzv. velké stěhování Srbů na přelomu 17. a 18. století. Autoři Memoranda SANU šli v předchozím roce ještě dál a události na Kosovu popsali jako „neofašistickou agresi“ a „genocidu“ vůči srbskému národu.¹⁵⁹

S kosovskou otázkou, ač to v tomto projevu tak neformuloval, pracoval jako s čistě srbskou záležitostí, jak ukáže i analýza pozdějších projevů. Mýtický význam Kosova, který zaujímá v srbském i velkosrbském historickém narativu ústřední pozici, podpořil výzvou k setrvání v oblasti, která by sama o sobě nebyla ničím „iracionálním“, pokud by nebyla podložena historickým údělem Srbů a odkazem na předky. Bylo to připomenutí kolektivní paměti a historické spjatosti srbského lidu s danou oblastí: „Přece neopustíte svou zem, protože je zrovna těžké v ní žít a jste nespravedlivě utlačováni (...),“¹⁶⁰ čímž Milošević upozornil kosovské Srby na jejich „historický úděl“. Jinak by totiž „zneuctili své předky a zklamali své potomky.“¹⁶¹ Přesto se vůči nacionalismu svým způsobem vymezil: „Nacionalismus znamená vždy izolaci od ostatních (...) Každý národ, který se uzavře a izoluje, se chová nezodpovědně vůči svému vlastnímu rozvoji.“¹⁶² Takový nacionalismus dává implicitně do souvislosti s kosovskými Albánci, avšak, aby zachoval „tradiční národní vyváženost“, je místy poukázáno i na srbský nacionalismus.

V projevu se objevily už i náznaky viktimizace Srbů, přičemž memorandum poskytlo Miloševićovi vhodný „soubor instrukcí“ či „návod“, jak napravit historické nespravedlnosti a křivdy, jež byly proti srbské „hrdosti“ a národu napáchány, např. oddělení Vojvodiny a Kosova od Srbska. Srbové měli pocit, že díky svým válečným zásluhám i největšímu zastoupení mezi národy Jugoslávie, by měli mít dominantní postavení, a naopak se jejich země rozdělila na několik částí, což se v ostatních republikách nestalo – zde stojí za zmínku např. početná srbská menšina v tzv. Krajině na území chorvatské republiky, která se později stala jedním z hlavních míst sporu. Největší

¹⁵⁷ Štěpánek, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo*, 325–326.

¹⁵⁸ Milošević, *Godine raspleta*, 142.

¹⁵⁹ Mihailović, *Memorandum*, 127–128.

¹⁶⁰ Milošević, *Godine raspleta*, 144.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Ibid., 143.

zášť tak chovali vůči federativní struktuře tak, jak ji stvořil Tito. Milošević se dokázal bravurně identifikovat se svým publikem, tedy kosovskými Srby, a stát se jejich „ochráncem“. Na konci svého projevu přidal ujištění rozvášněného davu: „Celá Jugoslávie je s vámi (...) Jugoslávie neexistuje bez Kosova! Jugoslávie a Srbsko Kosovo nedají!“¹⁶³ Používáním mytických odkazů a připodobnění ve veřejném diskursu Miloševićovi významnou měrou pomohlo se v očích srbské společnosti jevit jako „spasitel“ lidu.¹⁶⁴ Celý projev, ale i shromáždění nabralo rétorikou Miloševiče až „revoluční ráz“ vzhledem k tomu, že v něm zpochybnil legitimitu vlády Svazu komunistů Kosova nad lokálními Srby a kritizoval jejich kroky, čímž se de facto přidal na stranu demonstrantů proti oficiálním autoritám.¹⁶⁵

Štěpánek¹⁶⁶ sice tvrdí, že projev bývá nesprávně označován jako počátek srbského nacionalismu mezi srbskými politiky, nicméně je relativně patrné, ať už Milošević a jeho okolí využívali ideologických idejí z přesvědčení nebo pouze pro získání popularity, že pro mnoho Srbů fungoval jako „spouštěč“ některých nacionalistických myšlenek. Optikou této práce lze také říct, že se na veřejnost v důsledku tohoto Miloševićova projevu dostávají velkosrbské myšlenky, které byly charakterizovány v předchozí kapitole – přesvědčení o výjimečnosti srbského národa, resentment a křivdy i spjatost se specifickým místem, v tomto případě s Kosovem. Právě tento moment je často označován za zásadní obrat v Miloševićově politice, ale i za významný milník v kontextu rozpadu Jugoslávie. Do veřejného diskursu se dostaly dříve nemyslitelné ideje, které byly navíc vyřknuty vysokým funkcionářem. Je však na místě dodat, že všechny takové myšlenky nelze nutně označit jako velkosrbské, jak byly označovány některými dobovými chorvatskými a slovinskými politiky, avšak jisté rysy těchto idejí zde spatřit můžeme.

Kromě toho, že od tohoto momentu nabral Miloševićův politický kurz silně populistický ráz, začal také často využívat kosovskou otázku k útoku na své politické oponenty. I díky tomu dokázal porazit Stamboliče na sjezdu SKS v září téhož roku, čímž si upevnil moc v rámci strany.¹⁶⁷ Po tom, co se vydal na populistickou dráhu, si také rychle uvědomil, jak silným spojencem mu mohou být média. Do celé řady časopisů i novin, včetně nejčtenějšího deníku *Politika*, se mu podařilo dosadit „své“ novináře a získat je tak

¹⁶³ Milošević, *Godine raspleta*, 146.

¹⁶⁴ Morus, „Slobo the Redeemer“, 4.

¹⁶⁵ Biondich, *The Balkans*, 199.

¹⁶⁶ Štěpánek, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo*, 353.

¹⁶⁷ Biondich, *The Balkans*, 199.

na svou stranu, což sehrálo klíčovou roli při jeho vzestupu.¹⁶⁸ Usnadnilo se tím také šíření nacionální propagandy, díky níž mohl mobilizovat větší počty pro národní otázku.

O podporu médií se mohl opřít i v následujících měsících, během nichž probíhala kampaň, která mezi jejími podporovateli získala šikovní, avšak v praxi zcela falešný název „antibyrokratická revoluce“. Kampaň, resp. protestní hnutí mělo přitáhnout pozornost k „srbské otázce“ a byla namířena proti „zkorumpovaným“ politikům ve vedoucích pozicích ve stranických orgánech, kteří protichůdně k socialistickým ideálům zneužívají své moci pouze ku svému prospěchu a nezajímají o problémy lidu. Milošević sice své zapojení popíral, ale existují důkazy o tom, že během protestů udržoval kontakt s vedením demonstrujících Srbů, a navíc proti nim odmítal jakkoliv zakročít. Miloševićovým motivem navíc bylo odstranit politiky, kteří mu nebyli loajální, resp. kteří mu oponovali, a zajistit si tak podporu ve všech „srbských zemích“, napříč všemi orgány.¹⁶⁹

Oslabení lokálních autorit by mu navíc umožnilo větší centralizaci moci, což bylo také jeho cílem. To vše v době, kdy se ekonomická i celospolečenská krize v Jugoslávii, doprovázená četnými stávkami, ještě více prohlubovala a spolu s tím i napětí v Kosovu. V kontextu dění, které se odehrávalo ve východním bloku, se začala také projevat ideová „vyprázdněnost“ vůdčí ideologie i SKJ, který nemohl najít cestu ven z krize a zvažoval i mírně demokratické úpravy ústavy. Srbské vedení se pak především snažilo navrátit Srbsku kontrolu nad ztracenými teritorii. Nespravedlnost ústavy z roku 1974 a srbské historické právo se v projevech Miloševiče objevovaly neustále: „Je také absurdní, že Srbsko, po tolika staletích boje za svou národní identitu a nezávislost, musí dnes bojovat za právo na to, aby mohlo fungovat jako stát. A nejabsurdnější je to, že srdce Srbska je ohniskem perzekuce a teroru [páchaném] na srbském národu (...).“¹⁷⁰

Již v říjnu 1988 se demonstrantům povedlo svrhnout vedoucí funkcionáře ve vojvodinské oblasti, kteří byli obratem nahrazeni lidmi Miloševiče. „Revoluční náladu“ sám podporoval, např. během projevu, který přednesl 17. října 1988 na zasedání ÚV SKJ. Vlivem společenského a politického dění projevila o toto zasedání obrovský zájem velká část veřejnosti, čemuž odpovídala i Miloševičova rétorika. V projevu kritizoval stranické funkcionáře za jejich lhostejnost k probíhající krizi, resp. jejich neschopnost najít řešení: „V posledních letech se nepřetržitě konají zasedání nejvyšších stranických a státních

¹⁶⁸ Grdešić, *The Shape of Populism*, 29.

¹⁶⁹ Biondich, *The Balkans*, 199–200.

¹⁷⁰ Milošević, 217–218.

orgánů, které konstatují, že jugoslávská společnost se nachází v krizi (...) pokud by vedení pokračovalo ve svých maratonských a sklerotických zasedáních, občané by byli stále chudší, národy rozhádanější a Srbové i Černohorci na Kosovu [by byli] vyhlazeni.“¹⁷¹ Kosovo bylo skutečně nadále ústředním prvkem, pomocí nějž Milošević komunikoval téměř veškeré záležitosti. Ostatně, jak sám řekl: „[Kosovo] v současné době představuje samotné jádro problému.“¹⁷² I díky tomu se mu podařilo politicky aktivizovat velkou část srbské veřejnosti. Od jeho dubnového projevu v roce 1987 se zdejší vztahy mezi albánským a srbským obyvatelstvem nadále zhoršovaly, o čemž svědčí i umístění speciálního oddílu federální policie do oblasti. Svůj podíl na eskalaci napětí měla i participace organizací kosovských Srbů na antibyrokratické revoluci a souvisejících shromážděních.¹⁷³

Milošević se snažil prosadit ústavní změny, které by „Srbsku umožnily teritoriální, právní a administrativní jednotu, kterou dosud nemělo, a to nejnnutnější – zastavit teror na Kosovu.“¹⁷⁴ V duchu antibyrokratické revoluce, při níž docházelo k likvidaci politických oponentů, dodal: „Aby mohlo dojít k těmto změnám, bylo nezbytné přistoupit k určitým kádrovým změnám. Některé z těchto změn už byly provedeny, některé budou provedeny v dalším období.“¹⁷⁵

Miloševićovy snahy o ústavní změny mohou být chápány jako odloučení od Titovy politiky, ale také jako mytický návrat ve smyslu osudového zvratu, který je zakořeněn v kosovském mýtu, aby došlo k případné reformulaci a posílení kolektivní srbské identity.¹⁷⁶ Rétorika s odkazy na kosovský mýtus však může také, z hlediska historického revizionismu, navozovat naději na revanšismus. V tomto smyslu Milošević přivedl prvky velkosrbské ideologie na veřejnost a zcela je legitimizuje.

Prozatím však nemluvil o teritoriích mimo SRS¹⁷⁷ a nemůžeme tak mluvit o velkosrbských nárocích v pravém slova smyslu. Samozřejmě však záleží na subjektivní percepci pojmu „srbské území“, „srbské země“ atd. Snahy o konstitutivní změny vycházely z požadavku, že „(...) srbský lid chce v Srbsku a Jugoslávii žít na stejné úrovni

¹⁷¹ Ibid., 264.

¹⁷² Milošević, *Godine raspleta*, 264.

¹⁷³ Štěpánek, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo*, 388–389.

¹⁷⁴ Ibid., 266.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Morus, “Slobo the Redeemer”, 7.

¹⁷⁷ Socialistická republika Srbsko.

s ostatními národy a národnostmi (...),¹⁷⁸ který je do jisté míry, vzhledem k absenci autonomních oblastí v ostatních částech Jugoslávie (např. v Krajině), pochopitelný. Podle Miloševiče byl strach z „nebezpečí, které všem hrozí z ‚Velkého Srbska‘“,¹⁷⁹ neopodstatněný, protože „Srbsko, jak známo, nemá žádné nároky na území jiných republik, ale pouze nároky na území [v rámci] své republiky.“¹⁸⁰ Tato slova se však ukázala jako neupřímná poměrně záhy, a to nejen výhrůžnou argumentací, kterou v průběhu projevu srbský politik používal, ale také v lednu 1989, kdy za pomoci dalších protestů došlo ke státnímu převratu v Černé Hoře, v jejímž vedení stanuli loajální Miloševičovi. K podobnému pokusu navíc došlo v Titogradu¹⁸¹ už 7. října 1988, ještě před zasedáním 17. zasedáním ÚV SKJ.¹⁸²

Po kádrové obměně ve Vojvodině přišlo na řadu i kosovské vedení, a to o měsíc později. Podle usnesení na 17. zasedání ÚV SKJ, na nějž se Miloševič snažil díky svým konexím vyvíjet tlak, neslo za neuspokojivý stav v Kosovu velký díl odpovědnosti vedení kosovských komunistů, a ÚV tak doporučil jeho odvolání. O něm se hlasovalo 17. listopadu 1988 na půdě kosovského parlamentu a na podporu současného vedení vyšlo do ulic na 100 tisíc Albánců, kteří navíc protestovali proti jakékoliv revizi autonomního statusu provincie.¹⁸³ Rozhodnutí o odvolání se jim však zvrátit nepodařilo.

Na 19. listopadu 1988, tedy dva dny po hlasování o odvolání kosovského vedení, bylo v Bělehradě naplánováno dosud největší shromáždění Miloševičových sympatizantů. „Mítinku všech mítinků“, jak bývá shromáždění často označováno, se dle některých zdrojů zúčastnil asi milion lidí, přičemž z celého Srbska byli svázeni zaměstnanci továren a podniků.¹⁸⁴

Miloševič ihned na začátek projevu zdůraznil důležitost shromáždění: „Takto velké shromáždění v Bělehradě nebylo od doby, kdy byl osvobozen (...) A tehdy, stejně jako dnes, tu společně byli příslušníci všech jugoslávských národů a národností.“¹⁸⁵ Opět se tak ze srbské záležitosti snažil udělat jugoslávskou, přestože příslušníci ostatních národů byli

¹⁷⁸ Miloševič, *Godine raspleta*, 267.

¹⁷⁹ Ibid., 269.

¹⁸⁰ Ibid., 269.

¹⁸¹ Mezi lety 1946–1992 nesla Podgorica, hlavní město Černé Hory, název Titograd na počest Josipa Broze Tita.

¹⁸² Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 152.

¹⁸³ Štěpánek, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo*, 390–393.

¹⁸⁴ Ibid., 394.

¹⁸⁵ Miloševič, *Godine raspleta*, 274.

protestními shromážděními v průběhu roku spíše znepokojeni, a pestřejší etnická skladba účastníků je přinejmenším zpochybnitelná. Jak již bylo zmíněno, Miloševićovy projevy cílily na vzbuzování emocí a jednou z těch hlavních byl „vztek“, který se vyskytoval ve formě ukřivdění a pocitu nespravedlnosti. Takový apel byl typickým prvkem v nacionalistických projevech srbských politiků, kteří se snažili vyvolávat vzpomínky na historické události, jež přinesly srbskému národu nespravedlnost. Tyto události nebývaly založeny na historických faktech, ani jejich argumentace nebyla často vystavěna logicky, avšak byly jakousi kolektivní pamětí, jež je v rámci diskursu součástí „hodnotového systému“, který řečník sdílí s publikem.¹⁸⁶

Národní křivdy zde Milošević, ve spojitosti s nezájmem a pohoršením ostatních národů vůči „srbské otázce“, ještě více posílil: „dlouhodobá absence této solidarity s bezmezným utrpením Srbů a Černohorců na Kosovu představuje nezhojitelnou ránu na jejich srdcích a na srdci Srbska.“¹⁸⁷ Milošević však dodal, že „není čas na smutek, ale na boj.“¹⁸⁸

Již tradičně zdůraznil také význam Kosova v souvislosti s uplynulým dnem: „Nikoho by nemělo překvapit, že se Srbsko letos postavilo na nohy kvůli Kosovu. Kosovo je centrem jeho historie, kultury, jeho paměť (...) Proto Kosovo zůstane v Srbsku.“¹⁸⁹ Kosovo, dle Miloševiće, navíc „bez krve nelze koupit, bez krve jej nelze ani prodat.“¹⁹⁰ Již zde tak prohlašuje, že Srbsko je kvůli Kosovu ochotno vstoupit do ozbrojeného konfliktu. Přestože ve svém projevu rozdělval obyvatele Kosova na „dobré“ a „zlé“ lidi, nedá se tvrdit, že by vyjádřil soucit s kosovskými Albánci: „Mohu Albáncům říci, že nikomu se v Srbsku nežilo špatně, protože není Srb.“¹⁹¹ Úplně se navíc vyhnul zmínce o právě probíhajících protestech v Prištině. Celkově se dá usoudit, že se jednalo čistě o záměr se identifikovat se srbským publikem a snahu vzbudit nacionalistické emoce za maximálního použití kosovského mýtu.

Účastníky navíc ujistil o úspěchu: „Vyhrájeme bitvu o Kosovu bez ohledu na překážky v zemi i zahraničí.“¹⁹² „Jugoslávie byla vytvořena skrze velký boj a skrze velký

¹⁸⁶ Kišiček, „The Rhetoric of War”, 81.

¹⁸⁷ Milošević, *Godine raspleta*, 275.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ Štěpánek, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo*, 419.

¹⁹¹ Milošević, *Godine raspleta*, 275–276.

¹⁹² Ibid., 275.

boj se také bude bránit,¹⁹³ dodal výhruzně oponentům napříč celou federací. Miloševićovi se tak povedlo provést masovou etnickou mobilizaci a bleskově dosáhnout vysoké popularity napříč srbskou společností.¹⁹⁴ Té slíbil „sjednocené Srbsko“ v rámci připravovaných ústavních změn, k nimž měl vzhledem k obměně politického vedení v autonomních oblastech nakročeno nadějně.

Převratem v Černé Hoře v lednu 1989 si navíc zároveň zajistil podporu i na jugoslávské úrovni, když jemu loajální politici ovládli polovinu předsednictva SFRJ. Postupně se Miloševićova pozornost začala obracet také k bosenským a chorvatským Srbům, aby získal jejich podporu a destabilizoval tamější republiková vedení.¹⁹⁵ Na konci února 1989 schválil srbský parlament navržené ústavní změny, které měly významným způsobem redukovat pravomoci autonomních oblastí. Vojvodinský parlament návrh přijal 10. března, kosovský poté 23. března, avšak hlasování dodnes budí různé pochybnosti.¹⁹⁶ Celé toto dění nastolilo v Kosovu silně napjatou situaci, počínaje hornickou stávkou na konci února. Akt kosovského parlamentu představoval pro většinu Albánců, kteří vyšli do ulic, národní zradu. Novelizaci ústavy slavnostně stvrdil srbský parlament 28. března 1989, čímž byla v podstatě dovršena Miloševićova „antibyrokratická revoluce“ v SRS.¹⁹⁷ Zároveň to znamenalo, že od této doby měl faktickou kontrolu nad čtyřmi federálními jednotkami z osmi a de iure nad třemi díky ústavním změnám.¹⁹⁸ V květnu roku 1989 se navíc stal prezidentem Srbska.¹⁹⁹

Pravděpodobně nejznámější Miloševićův projev se uskutečnil 28. června 1989 na den sv. Víta, na nějž byly pečlivě naplánovány oslavy 600. výročí od památné mytické bitvy na Kosově poli. Ve spojitosti s nedávnými Miloševićovými úspěchy se dalo očekávat, že tuto příležitost dále využije ke konsolidaci moci v srbském prostředí a legitimizaci dalších politických cílů. Srbské státní zdroje uváděly, že se shromáždění zúčastnily až 2 miliony lidí.²⁰⁰ Přítomni byli také zástupci ÚV SKJ i celé prezidium SFRJ.

¹⁹³ Ibid., 277.

¹⁹⁴ Štěpánek, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo*, 395.

¹⁹⁵ Biondich, *The Balkans*, 200.

¹⁹⁶ Srov. Štěpánek, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo*, 411.

¹⁹⁷ Ibid., 413–414.

¹⁹⁸ Ramet, *Balkan Babel*, 30.

¹⁹⁹ Pelikán, *Státy západního Balkánu*, 232.

²⁰⁰ Odhady počtu účastníků se různí. Státní média, která z propagandistických důvodů počty obvykle nadsazovala, uváděla právě zmíněné 2 miliony. Agentura Reuters pak tvrdila, že na shromáždění bylo přítomno nejméně 300 tisíc účastníků. Srov. Štěpánek, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo*, 415.

Mark Biondich shromáždění označil za jednu z největších a nejdramatičtějších manifestací srbského nacionalismu, k níž byla také pečlivě připravena choreografie.²⁰¹

Milošević ihned na začátku projevu připomněl důležitost kosovské bitvy pro srbský národ a umocnil tím význam ústavních změn, které se v Jugoslávii odehrály: „Vlivem společenských okolností se toto velké 600. výročí kosovské bitvy odehrává v roce, kdy Srbsko po mnoha letech, po mnoha desetiletích, znovu nabylo státní, národní a spirituální celistvosti.“²⁰² Symboliku místa, které je „srdcem Srbska“, využíval napříč celým projevem, což jsme mohli vidět už i v jeho předchozích vystoupeních. Srbsko v roce 1989 dle něj „oslavilo událost dávné minulosti, která má velký historický i symbolický význam pro jeho budoucnost.“²⁰³

Sám přiznal, že „dnes už není důležité“²⁰⁴, co je o bitvě na Kosově poli pravdivé a co je pouhou pověstí. Za největší slabinu srbského středověkého státu označil nejednotnost Srbů, která byla podobně přítomná i v socialistické Jugoslávii, a v obou případech vedla k utrpení srbského lidu a jeho ponížení. Výrok, že „Srbové nikdy za celou svou historii nevykořisťovali a nepodmaňovali si ostatní [národy],“²⁰⁵ ukazoval přinejmenším neochotu přiznat stinné stránky srbských dějin a ve stínu pocitu vyvolenosti zamezuje vyrovnání se s vlastní minulostí. Zde to bylo pochopitelně záměrně zamlčeno k ideologickým účelům. To nakonec samozřejmě ještě více mohlo podpořit přesvědčení o „spiknutí“ proti Srbům.

Patrně největší rozruch způsobily Miloševićovy slova o možnosti ozbrojeného konfliktu: „(...) opět stojíme před bitvami a v bitvách. Nejedná se o ozbrojené [bitvy], ale ani takové zatím nejsou vyloučeny.“²⁰⁶ Zcela otevřeně tak připustil, že při realizaci srbských politických cílů může dojít k válce. Zejména pak v případě, pokud by došlo k narušení jednoty a harmonie srbského lidu, která je „nezbytnou podmínkou pro jeho současný život i další vývoj“²⁰⁷. Odkazoval tak pravděpodobně i na Srby žijící mimo hranice Srbska, čímž vyslal vzkaz ostatním republikám.

²⁰¹ Biondich, *The Balkans*, 201.

²⁰² „Slobodan Milosevic's 1989 St. Vitus Day Speech“, sestaveno Národní technickou informační službou Ministerstva obchodu USA, <http://www.slobodan-milosevic.org/spch-kosovo1989.htm> (staženo 30. června 2023). V originálním srbském znění je projev dostupný zde: „Говор на Газиместану“, https://sr.wikisource.org/wiki/Говор_на_Газиместану (staženo 30. června 2023).

²⁰³ Ibid.

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ Ibid.

Kromě již zmíněných efektů, které neustálé připomínání kosovského mýtu působilo, měl mýtus ještě další podstatný důsledek, a to posvěcení srbského národního projektu vycházející z toho, že Srbové jsou vyvolený národ odvozený od cara Lazara, jenž se podle pověsti zřekl pozemského království ve prospěch nebeského.²⁰⁸ Kosovo je v takto pojímané „mytologii“ v podstatě „srbským Jeruzalémem“.²⁰⁹ Tento aspekt nám může pomoci pochopit odhodlání a pocity morální nadřazenosti, vyvolenosti a oprávněnosti při snaze o vytvoření Velkého Srbska i analýze srbského nacionalismu.

Ve stejné době začal opět růst také vliv srbské ortodoxní církve a i její symbolika byla čteně využívána pro politické cíle. Během roku 1989 byly Lazarovy ostatky převáženy po pravoslavných kláštorech v Srbsku, Bosně, Chorvatsku a Kosovu. Síla této „kampaně“ se odvíjela od principu, který říká „srbské země jsou tam, kde jsou srbské kosti,“ čímž byly znovu položeny základy Velkého Srbska. V průběhu roku začal být patrný vzestup srbského nacionalismu i ve zbylých srbsky obydlených oblastech Jugoslávie, zejména v Bosně a Krajině.²¹⁰ Celé oslavy pak posílily srbskou národní identitu propojením mytické minulosti, současnosti a evokovaly naději na heroickou budoucnost. Milošević si svým projevem upevnil titul „spasitele“ národa, když se stal druhým „Lazarem“, který Srbům přinese jednotu v rámci centralizované Jugoslávie, resp. Velkého Srbska.²¹¹

Je na místě položit otázku, zdali velkosrbské myšlenky, podobně jako kosovský mýtus, nejsou integrální součástí srbského nacionalismu jako takového, v němž Velké Srbsko představuje jakýsi „nejvyšší cíl“, ke kterému by měl srbský národ aspirovat. Z výše provedené historické analýzy je možné tvrdit, že tomu tak ve většině případech doopravdy je, přičemž záleží na aktuální situaci. Z diskursivní analýzy Miloševićových projevů v tomto období, které byly prozkoumány v kontextu jeho dobových činů, jimž často předcházely tendenční lži, lze konstatovat, že zformování Velkého Srbska skutečně bylo Miloševićovým dlouhodobým cílem. Co se týče adaptace velkosrbské ideje na dobovou situaci, Milošević pomocí demagogických praktik využil celospolečenské krize v Jugoslávii 80. let, křivdy plynoucí z nehegemonního postavení Srbska v rámci SFRJ, a především kosovskou otázkou, skrze níž vybuďoval „novodobý“ velkosrbský nacionalismus,

²⁰⁸ Sabrina P. Ramet, *Thinking about Yugoslavia: scholarly debates about the Yugoslav breakup and the wars in Bosnia and Kosovo* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 150.

²⁰⁹ Macdonald, *Balkan Holocausts*, 63.

²¹⁰ Biondich, *The Balkans*, 202.

²¹¹ Morus, “Slobo the Redeemer”, 13–15.

jehož jádrem se stal kosovský mýtus a narativ o vyvoleném i utlačovaném národu, který je obětí dějin a „má právo“ na revizionismus, až revanšismus.

Miloševićův projev v Kosovu vyvolal u představitelů ostatních republik značnou nevoli, především u těch chorvatských a slovinských. Zbytek dění v roce 1989 nasvědčoval tomu, že udržet federaci pohromadě bude značně náročným úkolem vzhledem k ideovému rozkolu mezi jednotlivými republikami, jejichž vztahy byly čím dál napjatější.²¹² Toto napětí vyvrcholilo na 14. sjezdu SKJ v lednu 1990, kdy se ukázalo, že jakýkoliv konsensus mezi zástupci svazových republik není možný a došlo de facto k rozpadu SKJ, který se zřekl monopolu na moc v SFRJ. Jugoslávskou federaci tak čekaly první pluralitní volby. Už v předešlém roce spolu s prohlubující se společenskou i politickou krizí, vyprázdňeností komunistické ideologie a pádem bipolárního světa začal po celé Jugoslávii narůstat vliv demokratických a nacionalistických opozičních stran.²¹³ Jednou z nich bylo také Chorvatské demokratické společenství (HDZ – *Hrvatska demokratska zajednica*), za jehož vznikem stál Franjo Tuđman, a v následujících volbách se ujmul moci v Chorvatsku. Ve Slovinsku pak zvítězila antidemokratická koalice, v Bosně koalice zastupující národní zájmy všech tří konstitutivních národů a v Makedonii reformní komunisté.²¹⁴ Naopak v Srbsku vyhrál SKS transformovaný v Socialistickou stranu Srbska (SPS – *Socijalistička partija Srbije*) pod vedením Miloševiče, jenž prosazoval program zachování Jugoslávie, která by byla podstatně centralizovanější a federativní orgány by v ní měly větší pravomoci.²¹⁵ Stejně tak v Černé Hoře triumfoval místní svaz komunistů podporující Miloševiče.

3.2 Franjo Tuđman a jeho národní program

Franjo Tuđman byl za druhé světové války příslušníkem Titových partyzánů a už během 60. let, kdy působil jako historik na univerzitě v Záhřebu, se snažil prosazovat alternativní (chorvatský) narativ jugoslávských dějin. Údajně až do roku 1967, kdy byl odstraněn z funkce, byl přesvědčeným komunistou, avšak snaha o upřednostnění nacionálního narativu před marxistickým narativem třídního boje u něj byla evidentní už při jeho působení na univerzitě. O několik let později se aktivně podílel na chorvatském jaru, za což byl jako odpůrce režimu odsouzen ke dvěma rokům vězení, avšak délka trestu

²¹² Ramet, *Balkan Babel*, 54–55.

²¹³ Biondich, *The Balkans*, 202.

²¹⁴ Ramet, *Balkan Babel*, 55.

²¹⁵ Pelikán, *Státy západního Balkánu*, 376.

mu nakonec byla zkrácena na devět měsíců. Po druhé byl odsouzen v roce 1981, i tentokrát se však dočkal zkrácení trestu na jedenáct měsíců, po němž měl v podstatě zákaz publikování a vystupování na veřejnosti.²¹⁶

V 70. a 80. letech, kdy se finálně formovalo jeho nacionální řešení chorvatské otázky, se v zahraničí setkával s členy chorvatské diaspory, jejichž vliv ještě více radikalizoval Tudjmanovu vizi.²¹⁷ Často se jednalo o vyhraněné nacionalisty, mnohdy i s ustašovskou minulostí. Při založení HDZ v únoru 1989 formuloval politický program opatrně, pravděpodobně s ohledem na ještě přetrvávající prostředí socialistické Jugoslávie, která teprve směřovala k pluralismu. Vznik HDZ považoval za „vymanění Chorvatska z dlouhodobého, nařízeného mlčení“²¹⁸. Jako hlavní bod programu zdůraznil vytvoření „demokratického společenství nad rámec ideologických závazků, na jehož základě se mohou spojit všechny aspirace na demokratickou obnovu vlasti.“²¹⁹ Prozatím tak strana nijak zvlášť nevybočovala, jejím hlavním posláním měla být demokratická transformace společnosti. Ostře se však vyznamenal vůči určitým politikům a médiím podporujících „hegemonismus“ a „unitarismus“, přestože „se hlásí k demokratizaci a pluralismu.“²²⁰ Jednalo se o jasnou narážku na politiku srbských komunistů v čele s Miloševićem a média, která kontroloval. Zároveň Tudjman správně vytyčil, že se kvůli jeho minulosti HDZ ocitne pod palbou kritiky.²²¹

Za další úkol HDZ také viděl vyjasnění problémů z minulosti, „které tíží vědomí a svědomí našeho lidu.“²²² Ve svém projevu tak již naznačil snahu o vyrovnání se s chorvatskou minulostí a také snahu o sjednocení názorově roztržštěných chorvatských táborů. HDZ se také mělo snažit o „syntézu chorvatského historického vědomí a politické mysli s vědomím, co nás i jiné národy stálo násilné ničení vlastních tradic a vzdálení se od nich.“²²³ Kromě přihlášení se k ochraně chorvatských národních zájmů, které však nebylo explicitně zdůrazňováno, ještě tento projev nevykazoval krajně nacionalistické

²¹⁶ Đurašković, „Nation-building in Franjo Tuđman's Political Writings“, 62–63.

²¹⁷ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 83.

²¹⁸ „Govor Franje Tuđmana u Društvu književnika Hrvatske 28. veljače 1989“, https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_u_Društvu_književnika_Hrvatske_28._veljače_1989. (staženo 30. června 2023).

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ Ibid.

²²¹ Mosković, *Mezi Titom a Tuđmanem*, 85.

²²² „Govor Franje Tuđmana u Društvu književnika Hrvatske 28. veljače 1989“, https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_u_Društvu_književnika_Hrvatske_28._veljače_1989. (staženo 30. června 2023).

²²³ Ibid.

charakteristiky. Tudjman jím spíše připravil základy, na nichž mohl, vyjma dalších aspektů, vystavět svůj nacionalistický program, a využil ho také ke kritice jak Miloševiče a vedení SFRJ, tak představitelů Chorvatské socialistické republiky, kteří dle něj pouze nečinně přihlíželi aktuálnímu dění.²²⁴ Už v průběhu roku 1989 se začal politický program HDZ krystalizovat. Vycházejí z Tudjmanova projevu, který přednesl 17. června 1989, měla strana zastupovat veřejné mínění založené na „nefalšovaném historickém dědictví chorvatského lidu, ale i těch, pro něž je Chorvatsko jejich vlastí.“²²⁵ Zde je už patrný jeho úmysl zahrnout do dalšího dění i chorvatské emigranty, kteří v domácím prostředí nebyli přijímáni s velkou slávou. Ke konci projevu tento požadavek také prohlašuje, aby se každý emigrant, „který není zapojený do teroristické činnosti, bez ohledu na minulé nebo současné ideologické a politické rozkoly, mohl vrátit do vlasti.“²²⁶

Z prostředí chorvatské emigrace, můžeme říci z tohoto „diskursivního prostoru“, v níž byly přítomny i ustašovské ideje, převzal mimo jiné myšlenku na smíření mezi dvěma zneprátenými skupinami, díky čemuž nakonec rozšířil řady svých stoupců i svůj elektorát, a dosáhl tak představy o národní jednotě.²²⁷ Tudjman se totiž pokusil o rekongracii Chorvatů z řad partyzánů a ustaševců, přičemž ustašovci spolu se svým pozmeněným historickým odkazem byli postupně rehabilitováni ke zdůraznění chorvatské nezávislé státnosti.²²⁸ U chorvatské emigrace, jejíž někteří členové se později stávali i členy HDZ a získávali vysoké funkce, si navíc získal popularitu samotným nacionalistickým vystupováním, ale i odmítnutím komunismu.²²⁹

Strana byla dle něj vhodná i pro příslušníky ostatních národů, kteří se chtějí podílet na demokratické obnově státu. Dále se přihlásil k historickému odkazu Stjepana Radiče, jenž prosazoval republikánskou politiku a autonomii Chorvatska v rámci Království SHS, a Starčeviče, který v 19. století na základě chorvatského historického práva usiloval o nezávislost Chorvatska a byl představitelem spíše liberálního proudu vzhledem k dobovým politickým podmínkám. Byl však také autorem první „velkochorvatské koncepce“, o níž byla řeč v první kapitole, a právě historický a přirozený nárok na všechny

²²⁴ Ibid.

²²⁵ „Govor Franje Tuđmana na Osnivačkoj skupštini HDZ-a u Zagrebu 17. lipnja 1989“, https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_na_Osnivačkoj_skupštini_HDZ-a_u_Zagrebu_17._lipnja_1989. (staženo 30 června 2023).

²²⁶ Ibid.

²²⁷ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 83–84.

²²⁸ Biondich, *The Balkans*, 206.

²²⁹ MacDonald, *Balkan Holocausts*, 100–101.

„chorvatské“ země se stal jedním z hlavních bodů Tudjmanova programu – prozatím však takticky nemluvil o úplné nezávislosti Chorvatska na SFRJ. Co se týče odkazu bývalých politiků, nezříkal se však ani „vizí a zkušeností chorvatské levice“.²³⁰ Naopak odmítal nálepkování strany jako „fašistické“ či „ustašovské“. V duchu chorvatského historického práva žádal také uznání práva každého národa na sebeurčení a na „suverénní právo rozhodnout, zda a za jakých podmínek být ve státním svazku s jinými národy.“²³¹

Podobně jako Starčević v 19. století, i Tudjman formuloval, nebo alespoň „navenek“, částí svého programu v opozici k srbské protistraně, resp. „kvůli netušenému rozsahu velkosrbského neoexpansionismu Slobodana Miloševiče“²³², který byl namířen „zejména proti Chorvatsku, protože to bylo vždy hlavním odpůrcem centralismu (...)“²³³ Své politice tak Tudjman veřejně přisuzoval pouze „reakční úlohu“.²³⁴ Tato charakteristika však nebyla úplně pravdivá, ale i v tomto případě, podobně jako u Miloševiče, mělo vyvolávání strachu mobilizační potenciál.

Během předvolební kampaně, z kraje roku 1990, začal Tudjman více akcentovat nacionalistické základy politického programu HDZ. Zejména jeho výrok, že „NDH nebyla jen vlastizrádným výtvozem a fašistickým zločinem, ale také výrazem politických aspirací chorvatského národa na vlastní nezávislý stát,“²³⁵ vzbudil v jugoslávském prostředí velkou pozornost vzhledem k teroru, který ustašovci během druhé světové války rozpoutali, byť zdůrazňoval i zásluhy chorvatských partyzánů. Je evidentní, přestože v projevech odmítal, aby se HDZ označovalo jako „ustašovské hnutí“, že se těmito slovy snažil legitimizovat odkaz NDH a alespoň část ustašovských snah, které byly spojeny s prozatím jedinou existencí moderního chorvatského nezávislého státu, a tím přispět k jejich rehabilitaci, a také navíc k již zmíněné rekongracii chorvatské společnosti i její „duchovní jednotě“²³⁶.

²³⁰ „Govor Franje Tuđmana na Osnivačkoj skupštini HDZ-a u Zagrebu 17. lipnja 1989“, https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_na_Osnivačkoj_skupštini_HDZ-a_u_Zagrebu_17._lipnja_1989. (staženo 30 června 2023).

²³¹ Ibid.

²³² Ibid.

²³³ Ibid.

²³⁴ Rychlík, *Mezi Terstem a Istanbulem*, 83.

²³⁵ „Govor Franje Tuđmana na I. Općem saboru HDZ-a 24. veljače 1990“, https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_na_I._Općem_saboru_HDZ-a_24._veljače_1990 (staženo 30. června 2023); dostupné také jako video: „Franjo Tuđman govori o NDH na Prvom općem saboru HDZ-a“, <https://www.youtube.com/watch?v=N3k7ZvrMeuw> (staženo 30. června 2023).

²³⁶ „Govor Franje Tuđmana na I. Općem saboru HDZ-a 24. veljače 1990“, https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_na_I._Općem_saboru_HDZ-a_24._veljače_1990 (staženo 30. června 2023).

Revize dějin národa tak měla za cíl mobilizovat společnost pro nacionální řešení chorvatské otázky. Požadování práva na sebeurčení a suverenitu chorvatského lidu bylo pak podle Tudjmana tím, co HDZ odlišovalo od ostatních stran.²³⁷ V kontextu ostatních projevů je zjevné, že tento požadavek měl být vymáhán na území, které je dle historického a přirozeného práva chorvatské, zejména s ohledem na slova, že „podle současné ústavy je Bosna a Hercegovina také národním státem chorvatského lidu. Tato naše žádost byla vyjádřením a pokračováním názorů takových chorvatských politiků jako byl otec vlasti dr. Ante Starčević (...)“²³⁸

Už v minulosti se ve svých knihách Tudjman snažil o revizi historického narativu, když krveprolití páchaná ustašovci pokládal na stejnou úroveň jako zločiny četníků i partyzánů a zpochybňoval počty obětí genocidy v koncentračním táboře Jasenovac. Genocidní praktiky byly dle něj způsobeny meziválečnou diktaturou.²³⁹ Podobně jako u Miloševiče, i u Tudjmana můžeme nalézt narativ o utlačovaném národu, který je obětí dějin a v tomto případě terčem „expanzivní politiky Velkého Srbska“. Také veškeré rozepře mezi jugoslávskými národy svaloval na Miloševičovu agresivní politiku, která představovala i důvod vzniku HDZ. Miloševiče také nepřímou varoval, aby nešířil praktiky „čínské revoluce“ i do Chorvatska, Bosny a Hercegoviny a dalších zemí.²⁴⁰ Přestože Chorvaty popisuje jako jeden z nejstarších národů Evropy se všemi jeho pozitivními vlastnostmi, definuje ho především v opozici k ostatním národům, které mu bránily v uskutečnění dávného snu o vlastním státě.²⁴¹ V předvolebních proklamacích sice ubezpečoval chorvatské Srby, že jim budou náležet veškerá občanská práva a že bude zajištěna národnostní rovnost, avšak žádal je o respektování chorvatské suverenity.²⁴² S odstupem lze konstatovat, že podobně obratně formulované výroky nezaznívaly z úst Tudjmana vzácně a nic pro něj nepředstavovalo větší prioritu než nezávislé Chorvatsko, které by bylo především státem chorvatského národa.

Zde je na místě poukázat na Tudjmanův teoretický přístup k dějinám v jeho literárních či historických pracích. Ten se dá posoudit jako marxistický, přičemž byl

²³⁷ Ibid.

²³⁸ Ibid.

²³⁹ Đurašković, “Nation-building in Franjo Tuđman’s Political Writings”, 72.

²⁴⁰ „Govor Franje Tuđmana na I. Općem saboru HDZ-a 24. veljače 1990“;

https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_na_I._Općem_saboru_HDZ-a_24._veljače_1990 (staženo 30. června 2023).

²⁴¹ Gordana Uzelak, “Franjo Tuđman’s Nationalist Ideology”, *East European quarterly* 31, č. 4 (1997): 469.

²⁴² Moskovčić, *Mezi Titom a Tuđmanem*, 223.

založený na idejích historického materialismu. Spolu s tím vyznával organickou vizi konceptu národa, přičemž přiřazoval výsadní roli katolické církvi v jeho organickém narativu o historickém vývoji a budování chorvatské národní identity, což ho mohlo řadit mezi „konzervativní nacionalisty“. Pokud však vezmeme v potaz i Tudjmanovo pojetí národa a národních států, lze konstatovat, že jeho politické myšlení z velké části reflektovalo povahu moderního radikálního pravicového nativismu, který lze stručně definovat jako ideologii, z jejíhož pohledu by každý stát měl být obydlen exkluzivně členy nativní skupiny (národa), přičemž ostatní elementy jsou esenciálně považovány za hrozbu pro homogenní stát.²⁴³ Z tohoto hlediska, které na etnicky heterogenním teritoriu předpokládá vznik etnicky homogenního státu, měl jeho program potenciál stát se velkochorvatským zejména v případě, když vezmeme v potaz právě jeho teoretické ukotvení národa a historie.

Ve volbách, které v Chorvatsku proběhly 22.–23. dubna 1990, získalo Tudjmanovo HDZ 42 % hlasů, avšak díky většinovému volebnímu systému obdrželo v saboru (chorvatském parlamentu) 205 z celkových 356 křesel.²⁴⁴ HDZ tak po pouhém roce své existence zaznamenalo bleskový vzestup a ujmul se moci v Chorvatsku. Stejně tak se Franjo Tudjman stal chorvatským prezidentem, jímž byl zvolen na prvním zasedání saboru dne 30. května 1990. Ve svém projevu na půdě saboru, který v celých chorvatských dějinách představoval „nositele národní suverenity a obránce státnosti Trojjediného království Chorvatska, Dalmácie a Slavonie“²⁴⁵, již tradičně zdůrazňoval dlouhou existenci a kontinuitu chorvatské státnosti, ale snažil se také opakovaně upevnit chorvatskou národní identitu skrze opakované historické mýty, např. zdůrazňovanou hrdost Chorvatů, jenž „od pradávna žili v demokracii.“²⁴⁶ a až do této doby byl v rámci Jugoslávie „chorvatský člověk vyháněn z domova.“²⁴⁷ Připomínání slavné historie, vždy přítomných pozitivních a demokratických charakteristik chorvatského lidu i jejich dějinného údělu oběti se vyskytovalo téměř v každém projevu Tudjmana. Takový narativ podporoval současný „boj“ proti cizí nadvládě, který tak měl oporu v minulosti, při cestě za dávným snem.

²⁴³ Đurašković, „Nation-building in Franjo Tuđman's Political Writings“, 7475.

²⁴⁴ Pelikán, *Státy západního Balkánu*, 235.

²⁴⁵ „Govor prilikom konstituirajuće sjednice Hrvatskoga Sabora“, <https://www.tudjman.hr/govori/konstituirajuca-sjednica-hrvatskoga-sabora> (staženo 30. června 2023).

²⁴⁶ Ibid.

²⁴⁷ „Govor Franje Tuđmana prigodom proglašenja Ustava RH 22. prosinca 1990“, https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_prigodom_proglašenja_Ustava_RH_22._prosinca_1990. (staženo 30. června 2023).

Podobně jako první centralistická ústava Království SHS, i komunistický systém jedné strany byl „překážkou skutečného uznání práva na sebeurčení chorvatského i dalších národů“²⁴⁸. Také zde již naznačil možnost dalšího vývoje, když řekl, že každý národ má v rámci sebeurčení „právo na suverénní, nezávislý stát a na odtržení od jiných národů a státních útvarů“²⁴⁹. Požadavek na odtržení Chorvatska ještě formulován nebyl, prozatím se Tudjman, avšak pouze navenek, domníval, že státní suverenitu národů v SFRJ „lze zajistit pouze na konfederativním základě.“²⁵⁰ V rámci příprav na vypracování nové chorvatské ústavy zdůraznil snahu o evropskou integraci Chorvatska, která by měla být prioritou, jelikož „Chorvatsko bylo po staletí nedílnou součástí západoevropské (středomořské a středoevropské) kultury.“²⁵¹

Náležitost k západoevropskému kulturnímu okruhu a vymezení se vůči „východu“ převzal Tudjman od chorvatské katolické církve, která tuto charakteristiku od 70. let 20. století zdůrazňovala v boji proti režimu.²⁵² Tudjman ji využil, jak už tento projev naznačuje, k odlišení Chorvatů od ostatních jugoslávských národů a později i jako důvod pro odtržení. Podobně jako ostatní historické narativy či kulturní „mýty“, které Tudjman ve svých projevech používal, ani tento nebyl zcela nový, a právě katolická církev mnoho z nich v minulosti konceptualizovala.²⁵³ Tudjman také rád připomínal titul ochránců křesťanstva, kteří si Chorvaté vysloužili, když „bránili Evropu“ před osmanskými nájezdy.²⁵⁴ S ohledem na svou snahu o národní a historické usmíření chorvatského lidu, vítězství HDZ ve volbách považoval svým způsobem za „konec občanské války [v chorvatské společnosti], která probíhá od druhé světové války.“²⁵⁵ Mezi vlastní a chorvatskými emigranty mělo následovat „nastolení duchovní jednoty“²⁵⁶, a i proto měl být emigrantům umožněn co nejrychlejší návrat do Chorvatska, bez ohledu na jejich minulost.

²⁴⁸ „Govor prilikom konstituirajuće sjednice Hrvatskoga Sabora“, <https://www.tudjman.hr/govori/konstituirajuca-sjednica-hrvatskoga-sabora> (staženo 30. června 2023).

²⁴⁹ Ibid.

²⁵⁰ Ibid.

²⁵¹ Ibid.

²⁵² Vjekoslav Perica, *Balkan idols: religion and nationalism in Yugoslav states* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 64–66.

²⁵³ Đurašković, “Nation-building in Franjo Tuđman’s Political Writings”, 66–67.

²⁵⁴ „Predavanje Franje Tuđmana na Yaleu 22. rujna 1990“, https://hr.wikisource.org/wiki/Predavanje_Franje_Tuđmana_na_Yaleu_22._rujna_1990. (staženo 30. června 2023).

²⁵⁵ „Govor prilikom konstituirajuće sjednice Hrvatskoga Sabora“, <https://www.tudjman.hr/govori/konstituirajuca-sjednica-hrvatskoga-sabora> (staženo 30. června 2023).

²⁵⁶ Ibid.

3.3 Od triumfu HDZ po vyhlášení chorvatské nezávislosti

Vítězství HDZ vzbudilo velkou vlnu nevole u srbských orgánů, ale i chorvatských Srbů, jejichž zájmy v republice zastupovala Srbská demokratická strana (SDS). Vztahy mezi nimi a novou vládou byly na bodu mrazu a nenapomohl jim ani květnový incident v Benkovci, kdy došlo k pobodání jednoho z funkcionářů SDS, přestože dodnes není znám viník. Následně se SDS rozhodla k bojkotu nového parlamentu, přičemž odpor chorvatských Srbů začaly na přelomu května a června 1990 podporovat Miloševićovy tajné služby. I přes opětovné navázání vztahů se strany nedokázaly dohodnout na žádném dalším společném postupu. Naopak politická elita chorvatských Srbů se již od této doby snažila o vytvoření kompaktního teritoriálního útvaru ze srbsky obydlených oblastí. V srpnu 1990 pak chorvatští Srbové přešli na území pozdější RSK²⁵⁷ k otevřenému odporu vůči chorvatské vládě.²⁵⁸ Na území Chorvatska žilo v roce 1991 téměř 582 tisíc Srbů a představovali 12,2 % zdejší celkové populace.²⁵⁹ V prosinci 1990 vyhlásila SDS první tři srbské autonomní oblasti.²⁶⁰ Tudjman navíc mluvil i o „teroristických četnických oddílech v Kninu“²⁶¹.

V nově přijatých dodatcích ústavy, které byly přijaty 25. července 1990, došlo mimo jiné k definování Chorvatska jako „národního státu chorvatského národa a státu příslušníků dalších národů a národnostních menšin, kteří jsou jeho státními občany“. Chorvatští Srbové se domáhali uznání jako konstitutivního národa, avšak vláda požadavek odmítla pravděpodobně proto, že by osamostatnění Chorvatska jako multinacionálního státu bylo podstatně složitější.²⁶² Vzájemné vztahy se tak ještě více zhoršovaly, přestože Tudjman tvrdil, že „naprostá většina Srbů v Chorvatsku nezpochybňuje svou loajalitu k zákonné demokratické vládě Chorvatské republiky,“²⁶³ a z kraje roku 1991 začalo docházet k nacionálně motivovanému násilí v srbských částech Chorvatska. Později toto násilí vyústilo v občanský konflikt, v němž byli místní Srbové podporováni Jugoslávskou

²⁵⁷ RSK (Republika srbská Krajina) byl separatistický stát chorvatských Srbů, k jehož vyhlášení došlo v roce 1991 v reakci na odtržení Chorvatska od Jugoslávie.

²⁵⁸ Mosковиć, *Mezi Titem a Tuđmanem*, 259–262,

²⁵⁹ Eberhardt, *Ethnic groups and population changes*, 380.

²⁶⁰ Biondich, *The Balkans*, 207.

²⁶¹ „Govor Franje Tuđmana na izvanrednoj sjednici Sabora 25. siječnja 1991“,

https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_na_izvanrednoj_sjednici_Sabora_25._siječnja_1991. (staženo 30. června 2023).

²⁶² Pelikán, *Státy západního Balkánu*, 235–236.

²⁶³ „Govor Franje Tuđmana prigodom proglašenja Ustava RH 22. prosinca 1990“,

https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_prigodom_proglašenja_Ustava_RH_22._prosinca_1990. (staženo 30. června 2023).

lidovou armádou (JLA).²⁶⁴ Armáda se navíc už během roku 1990 snažila o získání kontroly nad zbrojnými sklady v Chorvatsku a Slovinsku.²⁶⁵

Co se týče reakce srbských představitelů, v květnu 1990 se ujmul vedení rotujícího předsednictva Jugoslávie Borisav Jović, který velmi úzce spolupracoval s Miloševićem. Ve svém úvodním projevu reagoval na události v Chorvatsku a Slovinsku, které také usilovalo o konfederativní uspořádání SFRJ, když řekl, že bude bránit ústavní pořádek a jednotu Jugoslávie a že kosovská krize může být příkladem, jak by vypadal postup, pokud zmíněné země budou pokračovat v dezintegračních procesech.²⁶⁶ Chorvatsku a Slovinsku tak vyslal jasný signál, že jejich snahám se bude snažit za každou cenu zabránit. Přestože Miloševićova SPS vyhrála volby, srbský politik se již v domácím prostředí netěšil tak jednoznačné podpoře jako v minulosti. Nepomáhal mu ani obraz „posledního komunistického diktátora“, který je do velké míry zodpovědný za krizi v Jugoslávii. Sítil na něj také tlak od opozičních stran, zejména od radikálně nacionalistického Srbského hnutí obnovy (SPO).²⁶⁷

Chorvatská cesta za úplnou nezávislostí začala být ještě evidentnější s přijetím nové chorvatské ústavy dne 22. prosince 1990, v níž byl finálně odmítnut monopol komunistické strany a z názvu republiky bylo vypuštěno adjektivum „socialistická“.²⁶⁸ Ústava byla podle Tudjmana „základem pro vybudování plné národní a státní suverenity Chorvatska“, které se „plně začleňuje do okruhu suverénních evropských demokratických států, k němuž civilizačně a historicky vždy patřila.“²⁶⁹ S ohledem na teritoriální otázku SFRJ uvedl, že „Chorvatská republika má mnoho důvodů k nespokojenosti se stávajícími hranicemi.“²⁷⁰ Čím dál tím více tak bylo zřejmé, kam povedou další Tudjmanovy, resp. chorvatské kroky, přičemž dodal: „[na] jakékoliv ohrožení územní celistvosti a suverenity republiky bez ohledu na tzv. vyšší cíle, v jejichž jménu se to může stát, odpovíme všemi prostředky (...)“²⁷¹ Stoprvní článek chorvatské ústavy navíc dovoľoval Tudjmanovi vydávat dekrety bez souhlasu parlamentu, což mu zároveň umožnilo dohled nad médii a žurnalisty, jež tak

²⁶⁴ Pelikán, *Státy západního Balkánu*, 379.

²⁶⁵ Biondich, *The Balkans*, 208.

²⁶⁶ Mosković, *Mezi Titem a Tuđmanem*, 264.

²⁶⁷ Pelikán, *Státy západního Balkánu*, 378.

²⁶⁸ „Govor Franje Tuđmana prigodom proglašenja Ustava RH 22. prosinca 1990“,

https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_prigodom_proglašenja_Ustava_RH_22._prosinca_1990. (staženo 30. června 2023).

²⁶⁹ Ibid.

²⁷⁰ Ibid.

²⁷¹ Ibid.

mohl využívat k šíření nacionalistické propagandy, která byla v rámci aparátu HDZ centralizovaná.²⁷² Situování se do role oběti před „velkosrbskou agresí“ poskytovalo Tudjmanově i jeho autoritativním praktikám značnou legitimitu. Role oběti mu hrála do karet i v následném válečném konfliktu, když Západ často přehlížel Tudjmanovu nevělu k demokracii a sklouzával k černobílé interpretaci interetnických střetů.²⁷³ Tudjman se takticky snažil získat pozornost Západu pro chorvatskou otázku ještě před samotnou válkou, když např. v lednu 1991 vyzýval „mezinárodní demokratickou veřejnost“²⁷⁴, aby „všemi demokratickými a diplomatickými prostředky pomáhali zachovat svobodu a suverenitu Chorvatské republiky v případě jejího ohrožení.“²⁷⁵

V únoru roku 1991 svazový prezident SFRJ Borisav Jović zamítnul chorvatskou ústavu a vyhrožoval Záhřebu vysláním JLA k zajištění pořádku na území Chorvatska. Již koncem března však vytvořila JLA nárazníkové pásmo mezi milicemi chorvatských Srbů a chorvatskou policií, což Záhřeb vnímal jako zásah do svrchovanosti republiky.²⁷⁶ Politická mobilizace a homogenizace, navíc i teritoriální homogenizace chorvatských Srbů hrála do karet i Miloševićovi. Ten už v tuto dobu totiž údajně upustil od plánu na záchranu Jugoslávie a její centralizaci, přestože navenek to tak nepůsobilo, a začal se soustředit na vytvoření Velkého Srbska, pravděpodobně s ohledem na separatistické tendence na severozápadě země. Proto ihned po vítězství ve volbách v prosinci 1990 začal podrývat zbytky federální moci a snažil se sesadit federální vládu v čele s Ante Markovičem, jenž se snažil o ekonomické reformy.²⁷⁷

V prostředí rozpadající se Jugoslávie už nebyla přítomna ochota na jakýkoliv konsensus mezi zúčastněnými stranami. Milošević navenek trval na stanovisku zachování federace, zatímco Slovinsko s Chorvatskem v ní již setrvat nechtěli a federální orgány prakticky přestaly fungovat. Jedinou zdánlivě dosaženou shodou byla patrně tajná schůzka v březnu 1991 mezi Miloševićem a Tudjmanem, kteří se měli neformálně shodnout na názoru, že rozdělením Bosny a Hercegoviny mezi Chorvatsko a Srbsko by se mohlo

²⁷² MacDonald, *Balkan holocausts*, 101; Ian Kearns, „Croatian politics: Authoritarianism or democracy?“, *Contemporary politics* 4, č. 3 (1998): 252–253, <https://doi.org/10.1080/13569779808449966> (staženo 30. června 2023).

²⁷³ Kearns, „Croatian politics“, 248.

²⁷⁴ „Govor Franje Tuđmana na izvanrednoj sjednici Sabora 25. siječnja 1991“, https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_na_izvanrednoj_sjednici_Sabora_25._siječnja_1991. (staženo 30. června 2023).

²⁷⁵ Ibid.

²⁷⁶ Pelikán, *Státy západního Balkánu*, 244–245.

²⁷⁷ Ibid., 245–246.

zabránit konfliktu na bosenském území, přestože Bosňáci představovali 44 % zdejší populace, kdežto Srbové 31 % a Chorvaté 17 %.²⁷⁸ Po vzoru Slovinska, v němž referendum o nezávislosti proběhlo již v prosinci roku 1990, vypsal chorvatská vláda své referendum o setrvání v SFRJ na květen 1991.²⁷⁹ Poté, co byly všechny návrhy na vytvoření konfederace zamítnuty, viděl Tudjman jako „jedinou rozumnou alternativu pouze rozkol se současným jugoslávským státem“²⁸⁰.

Na separatistické tendence a podpůrná stanoviska západních mocností reagoval Milošević ve svém projevu k srbskému parlamentu následovně: „Vnější vlivy již otevřeně podporují dezintegrační síly v Jugoslávii (...) politici ze severozápadní části naší země dokázali [zástupcům USA], pod rouškou demokracie, prodat separatismus.“²⁸¹ Milošević pro své publikum nadále zachovává roli oběti, tentokrát však ve vztahu k mocnostem: „Není to poprvé, kdy čelíme velkým silám (...) jen proto, že jsme malá země a nechováme se tak, jak by uznaly za vhodné. Nebude to poprvé, kdy takovým tlakům odoláme.“²⁸² Jak již bylo naznačeno výše, je na místě připustit, že Západ ke konfliktu přistupoval spíše s černobílou vizí.

Na jednu stranu Milošević říkal, že práva albánské minority v Kosovu nejsou ohrožena a že Srbsko nevykonává nacionalistickou politiku, avšak nepřímou označuje chorvatské snahy za „historicky překonaný nacionalistický koncept státní struktury a teritoriálních nároků“²⁸³ a „šovinistický a profašistický koncept“²⁸⁴, který „ohrožuje zájmy srbského lidu“²⁸⁵. V projevu tak byla přítomna značná pokryteckost, viz např. „(...) je právo každého občana, tedy i všech občanů Srbska, odmítnout být obětí nacionalistických, politických a osobních zájmů (...)“²⁸⁶, avšak kosovští Albánci takovou možnost neměli. Náznak velkosrbské ideologie a potenciální odpor vůči chorvatské nezávislosti můžeme spatřit ve větě: „Srbové musí žít v jednom státě a samozřejmě chceme, aby tím státem byla

²⁷⁸ Hladký, *Bosenská otázka*, 254–255; Eberhardt, *Ethnic groups and population changes*, 398.

²⁷⁹ Pelikán, *Státy západního Balkánu*, 247.

²⁸⁰ „Proglas hrvatskom narodu u povodu referenduma o samostalnosti i suverenosti Republike Hrvatske“, https://hr.wikisource.org/wiki/Proglas_hrvatskom_narodu_u_povodu_referenduma_o_samostalnosti_i_suverenosti_Republike_Hrvatske (staženo 30. června 2023).

²⁸¹ „Slobodan Milosevic on the Future of Yugoslavia, May 30, 1991“, <http://www.slobodan-milosevic.org/news/milosevic053091.htm> (staženo 30. června 2023).

²⁸² Ibid.

²⁸³ Ibid.

²⁸⁴ Ibid.

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ Ibid.

Jugoslávie (...)“²⁸⁷, avšak to lze označit za pochopitelný výrok vzhledem ke kontextu událostí. Hranice mezi republikami navíc podle něj nebyly státními hranicemi, protože byly v minulosti nakresleny arbitrárně a zcela ignorovaly etnickou kompozici nebo důsledky genocidy Srbů. I proto nemůže být dle něj národní sebeurčení vyhrazeno jen pro majoritu na určitém území, čímž by došlo k násilnému zatažení minority do národního státu.²⁸⁸ Milošević tak v první polovině roku 1991 navenek stále zachovával stanovisko zachování Jugoslávie. S ohledem na separatistické tendence na severozápadě, které se již nacházely v pokročilé fázi i s ohledem na uplynulá referenda, si však uvědomoval, že takový plán je již zcela nerealistický, a zaměřil proto svou pozornost na srbsky obydlené oblasti, zejména pak ke krajinským Srbům a o pár měsíců později i k těm bosenským. Ovšem ani vztahy mezi Miloševićem a lídrem krajinských Srbů Milanem Babičem nebyly ideální, avšak srbští separatisté byli závislí na podpoře JLA.²⁸⁹

Dne 25. června 1991 oficiálně vyhlásilo Slovinsko a Chorvatsko svou nezávislost a v návaznosti na to vypukl také otevřený válečný konflikt. Zatímco ve Slovinsku proběhla „desetidenní válka“, po níž se Slovinsko mohlo finálně vydat svou vlastní cestou, konflikt mezi novým chorvatským státem a „krajinskými“ Srby s podporou JLA, Chorvaty často nazývaný jako „vlastenecká válka“, pokračoval až do roku 1995. Od samého začátku se boje vyznačovaly obrovskou brutalitou a byly doprovázeny četnými případy etnického čištění, které daly vzpomenout na střet mezi ustašovci a četníky během druhé světové války. Svým způsobem počáteční průběh konfliktu i předznamenal, kam se bude ubírat následující dění v Bosně a Hercegovině.²⁹⁰

3.4 Komparace

Díky výše provedené diskursivní analýze projevů, které byly zasazeny do kontextu stěžejních událostí, jež doprovázely rozpad socialistické Jugoslávie, je nyní možné provést komparaci pojetí „velkých“ idejí u Slobodana Miloševiče a Franja Tudjmana. Úvodem komparativní podkapitoly je na místě připomenout odlišnou výchozí pozici obou politiků. Milošević nastartoval svou vrcholnou politickou kariéru v prostředí socialistické Jugoslávie „standardní“ cestou, tedy skrze stranický aparát. Naopak Tudjman po své protirežimní a „disidentské“ činnosti vstupuje do politického dění v opozici vůči

²⁸⁷ Ibid.

²⁸⁸ Ibid.

²⁸⁹ Pelikán, *Státy západního Balkánu*, 244.

²⁹⁰ Biondich, *The Balkans*, 209–210.

komunistické vládě, a navíc již v prostředí rozpadající se Jugoslávie, byť se jeho představy o národním programu začaly formovat dříve, jak ilustrují jeho publikace.

Za druhé je třeba zmínit jejich odlišné motivy, což reflektuje i již existující odborná literatura.²⁹¹ Tudjman byl primárně přesvědčeným nacionalistou, který se sám aktivně podílel na (re)konstrukci národních historických narativů a který ve vytvoření nezávislého chorvatského státu upřímně viděl historický úděl všech Chorvatů, přičemž jeho zásluhy mu mohly přiřknout titul „národního spasitele“. Milošević byl na druhé straně především oportunistou, který nacionalistickou, resp. velkosrbskou a do velké míry demagogickou rétorikou využíval především k získání popularity a moci. To však nemění nic na skutečnosti, že měl významný podíl na oživení a popularizaci velkosrbských myšlenek ve veřejném diskursu. Touha po moci byla nepochybně přítomna i u Tudjmana, jak mohlo být patrné např. při jeho nedemokratickém způsobu vlády, přestože byl přesvědčeným stoupencem myšlenek, které hlásal.²⁹²

Oficiální jugoslávský narativ o bratrství a jednotě v 80. letech 20. století již ztrácel svou sílu, resp. půda pro nacionalismus byla v tomto období relativně připravena. Vliv na to měla ústava z roku 1974, která prohloubila národní křivdy, slábnoucí zastřešující komunistická ideologie, ale také skutečnost, že se již na přelomu 60. a 70. let vynořily alternativní narativy jugoslávských dějin i alternativní vize dalšího směřování SFRJ. Hlavní podíl na tom neslo chorvatské jaro i snahy srbských liberálů z kraje 70.let. Zároveň se 80. léta nesla v duchu velké společenské, ekonomické i politické krize. Milošević tak obratně využil napětí v Kosovu a skrze kosovský mýtus přenesl velkosrbské myšlenky do veřejného diskursu, byť jeho hlavní motivací bylo získání a upevnění moci. Jako vhodný podklad pro formulaci velkosrbských myšlenek mu pravděpodobně posloužilo i memorandum SANU. Velkou roli v adaptaci myšlenek sehrála jeho působivá rétorika a účelné používání narativu o dlouhodobě utlačovaném srbském národu, který měl hlavní zásluhy na vzniku jihoslovanského státu – nejdříve v osmanské říši a poté ve federativní Jugoslávii, v níž museli Srbové potlačovat svou identitu.

Důležitým faktorem pro mobilizaci společnosti a „atraktivitu“ nacionálních programů byl obraz společného nepřítele a jasné vymezení toho, kdo jsme „my“ a kdo

²⁹¹ Srov. např. MacDonald, *Balkan Holocausts*, 83.

²⁹² Podrobněji o charakteristikách Tudjmanova režimu: Petr Týfa, „Politický režim Chorvatska za vlády prezidenta Franjo Tudjmana a koncepty nedemokratických režimů“, *Středoevropské politické studie* 10, č. 4 (2008): 320–339, <https://journals.muni.cz/cepsr/article/view/4432> (staženo 30. června 2023).

„oni“. U Miloševiče tuto roli hrála nejdřív „albánská agrese“ a samotní kosovští Albánci, kvůli nimž, v rámci používaného narativu, museli Srbové opouštět své domovy v oblasti, která vždy byla srdcem Srbska, čímž zneuctují své předky. Spolu s tím využíval kosovského mýtu jako analogii pro dobový „boj“ srbského národa proti nepřátelským silám. Miloševič tak v tomto ohledu apeloval na čest „každého“ Srba, což dohromady s pocitem nadřazenosti a věčné historické nespravedlnosti vytvářelo základ pro, dá se říct, „národní vztek“. Později, tváří v tvář Tudjmanovi, jsou podobně konstruováni i Chorvaté jako představitelé nacionalistických a „dezintegračních sil“. Kosovo však mělo i nadále svou pozici v Miloševičových projevech, čímž posiloval národní mýtus.

Tudjman pak u příslušníků chorvatského národa apeloval na pozitivní emoce, jakými je např. národní čest a hrdost, ale pro účely mobilizace a legitimizace politických cílů vyzdvihoval především strach z „velkosrbské agrese“. Jako obraz „toho druhého“ tak nejdříve konstruoval především komunistické představitele a „agresivní Srby“, kteří po celou dobu existence Jugoslávie potlačovali historické i přirozené právo Chorvatů na sebeurčení a rozhodování v rámci státního celku. Vzbuzování pocitu role oběti tak u něj hrálo taktéž velkou roli, a stejně tak i samotná kontinuita této role, jelikož Chorvati byli utlačováni již v Uherském království.

Aby Tudjman ještě více umocnil rozdílnosti mezi národy a „nepřirozenost“ koexistence, neustále v rámci svého narativu zdůrazňoval roli Chorvatů jako obránců Evropy před Osmany i dlouhotrvající přítomnost chorvatské státnosti a národní identity, které byly po staletí spjaty s katolickou církví, což mělo svědčit o náležitosti Chorvatska k západoevropskému kulturnímu okruhu. Nutno říct, že tato taktika spolu s rolí oběti se mu vyplatila nejen při mobilizaci chorvatské společnosti, ale také pro získání podpory mezinárodního společenství. Roli ochránců před osmanskou říší zmiňoval i Milošević.

Situování se do role oběti s sebou neslo další atribut – totiž zamlčování či popírání některých „temnějších“ období v dějinách srbského a chorvatského národa, což mělo za důsledek také „falešné“ vyrovnání se s minulostí. V obou případech můžeme narazit na zlehčování masakrů během druhé světové války, a to primárně u Tudjmana ve vztahu k ustašovcům. V narativu Miloševiče se navíc můžeme setkat s percepcí, která zamlžuje hegemonní postavení Srbů v rámci království SHS a zločinecký charakter četnického hnutí. U Tudjmana je největším takovým „mýtem“ pravděpodobně „uznání“ existence NDH jako legitimních snah o realizaci dlouhotrvajících snah o nezávislý stát pro

chorvatský národ a zlehčování důsledků ustašovského teroru, což využil k rehabilitaci ustašovců a následně k rekongiliaci, a tím i plné mobilizaci chorvatské společnosti.

Přestože období bosenské války (1992–1995) nebylo v rámci analýzy projevů sledovaným časovým úsekem, ze samotného průběhu konfliktu a doprovodných událostí je zřejmé, jak se změnil vztah (velkochorvatské) nacionalistické ideologie vůči Bosňákům. Původní Starčevićova, ale i Paveličova koncepce počítala s asimilací a kroatizací bosenských muslimů, jelikož v tomto pojetí byli považováni za potomky středověké aristokracie. Tudjman nadále říkal, že bosenští muslimové jsou původem Chorvati, které „ozvláštnila“ islámská víra.²⁹³ Existenci svébytného bosňáckého národa tak považoval za pouhý konstrukt či výmysl. Dění v 90. letech ukázalo, že strategie asimilace či kroatizace již není součástí plánu a v podstatě ani být nemohla – Bosňáci se totiž již stali plně konsolidovaným národem a už je tak nešlo „získat na svou stranu“. Hlavní taktikou, jak dosáhnout etnické homogenity na nějakém území, se během válečných konfliktů stalo etnické čištění.

Zájem o území Bosny a Hercegoviny nadále trval. Byla totiž chorvatskou historickou zemí a žila zde početná chorvatské populace, skrze historické a přirozené právo tak opět docházelo k legitimizaci teritoriálních nároků. O významu Bosny a Hercegoviny v Tudjmanových plánech svědčí také aktivní podpora Záhřebu směrem k Chorvatskému společenství Herceg-Bosna, později Chorvatské republice Herceg-Bosna, skrze níž Tudjmanova vláda sledovala v zemi své strategické zájmy.²⁹⁴ V roce 2017 navíc Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii vydal prohlášení, které konstatuje, že Franjo Tudjman, spolu s dalšími členy chorvatského vedení, „sdílel kriminální úmysl etnicky vyčistit bosenské muslimy a na realizaci tohoto cíle se také podílel.“²⁹⁵

Pochopitelně i v Miloševićových strategických plánech bylo zahrnutí Bosny do potenciálního velkosrbského státu. K legitimizaci nároků sloužila opět historická spjatost, ale především skutečnost, že Srbové zde tvořili 31 % populace. V původních velkosrbských myšlenkách, i v kontextu narativu o utlačovaném národu pod osmanskou nadvládou, byl zakoreněný silný antimuslimský sentiment, případně i přesvědčení o

²⁹³ Uzelak, “Franjo Tudjman's Nationalist Ideology”, 466.

²⁹⁴ Pelikán, *Státy západního Balkánu*, 87.

²⁹⁵ „Statement of the Office of the Prosecutor in relation to the judgement in the case Prosecutor vs. Jadranko Prlić et al.“, <https://www.icty.org/en/press/statement-of-the-office-of-the-prosecutor-in-relation-to-the-judgement-in-the-case-prosecutor> (staženo 30. června 2023).

neexistenci „muslimského“ národa, jehož příslušníci byli považováni za islamizované Srby. O aktivní participaci Miloševiče svědčí např. zachycený telefonát v květnu 1991 mezi ním a lídrem bosenských Srbů Radovanem Karadžičem, v němž se zavázal domluvit dodávku zbraní od JLA, v níž dominoval srbský element. Také např. všechny vojáky JLA, kteří byli rekrutováni z Bosny, na konci roku 1991 nechal rozmístit v Bosně. Výpovědi Karadžiče a jeho blízkých spolupracovníků navíc nasvědčují tomu, že lokální srbské armády, včetně té v RSK, byly financovány a zásobeny Bělehradem.²⁹⁶ Vztah Karadžiče a Miloševiče však doprovázely četné názorové rozepře a údajně kvůli zločinům proti lidskosti, které armáda bosenských Srbů páchala, s nimi i srbský prezident přerušil kontakt. Bosna však pro něj byla „státem, který nikdy předtím neexistoval.“²⁹⁷ V roce 2016 Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii konstatoval, že nebyl předložen dostatek důkazů, které by prokázaly jeho souhlas s „obecným plánem“ na vyčištění srbských území od nesrbského obyvatelstva během bosenské války. Je však nezpochybnitelné, že Karadžičovi a dalším poskytoval asistenci a materiální podporu.²⁹⁸

Strategie, které diskursivní aktéři používali při „popularizaci“ narativů a idejí, tak byly relativně podobné. Stejně tak velkosrbská i velkochorvatská idea se v základních principech, kterými bylo historické a přirozené právo, příliš nezměnily. V Tudjmanově koncepci se proměnily taktiky k dosažení etnické homogenity uplatňované směrem k muslimům a oproti původní Starčevićově koncepci zde již nefiguroval nárok na Sandžak, ale to už ani u Paveliče. Zároveň ještě více posílil antisrbský sentiment.

U „velkých“ idejí došlo k proměně, resp. aktualizaci, za níž stáli zmínění dva diskursivní aktéři, zejména v úpravě příslušných historických narativů. Respektive se jednalo spíše o jejich „doplnění“ a vztažení historických analogií na dobové problémy. To spočívalo v umocnění historické nespravedlnosti, kterou pro oba představovalo dobové politické zřízení a postavení srbského či chorvatského národa v rámci SFRJ. Oba se také snažili zbavit národy pocitu „kolektivní viny“. Svým způsobem tak skrze nacionalistické ideje nabízeli společností „cestu z krize“ a konstruovali „veřejného nepřítele“. Používaný jazyk v projevech tak měl velký vliv. Obsahovaly totiž různé tropy, které jsou

²⁹⁶ Biondich, *The Balkans*, 215, 244–245.

²⁹⁷ „Interview of Slobodan Milosevic to Time Magazine, Belgrade, 1995“, <http://www.slobodan-milosevic.org/int-time95.htm> (staženo 30. června 2023).

²⁹⁸ *Prosecutor v. Radovan Karadžić (Public Redacted Version of Judgement Issued on 24 March 2016)*, IT-95-5/18-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 24. března 2016, 1302–1305, http://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/en/160324_judgement.pdf (staženo 30. června 2023).

jedním z jazykových prostředků, jež diskursivně utvářejí sociální aktéry, fenomény či místa, jako např. „Kosovo je srdcem Srbska“.²⁹⁹ Ty tak napomohly s adaptací narativů na jugoslávskou realitu 80. let a utvářením veřejného diskursu.

Milošević však v průběhu sledovaného období svým způsobem měnil svou politiku – nejdříve v době, kdy svou rétorikou mobilizoval společnost, usiloval o centralizovanou Jugoslávii s hegemonním postavením Srbska (tedy v podstatě realizaci Velkého Srbska). V období rozpadu a demokratizačních snah se snažil o zachování federativní Jugoslávie a udržoval status quo. Nakonec ve chvíli, kdy již nebylo možné zvrátit cestu ostatních republik za nezávislostí, se zaměřil na realizaci Velkého Srbska, které by zahrnovalo také Bosnu a Krajinu. Naproti tomu oblast Makedonie, jež byla součástí předcházejících velkosrbských koncepcí, už u Miloševiče nebyla předmětem velkosrbských úvah.³⁰⁰ Za snahu o vytvoření etnicky homogenního Velkého Srbska byl Milošević, v návaznosti na bosenskou a následující kosovskou válku v letech 1998–1999, také stíhán Mezinárodním trestním tribunálem pro bývalou Jugoslávii.³⁰¹ Rozsudku se ale nedožil, když v roce 2006 zemřel ve své cele.³⁰²

Tuto mírnou diskontinuitu Miloševičovy politiky, která je určitou odlišností v programech obou politiků, lze přičíst právě i rozdílné výchozí a dobové pozici obou aktérů, ale také odlišnému kontextu doby, v níž jednotliví aktéři vstupují do vrcholného politického dění. V případě Tudjmana, který přichází na scénu víceméně až v době rozpadu federace, a navíc v opozici k režimu, se proto ve sledovaném období dá hovořit o „ideové konzistenci“. Po celou dobu usiloval o nezávislý chorvatský stát v hranicích historických zemí. Získání kontroly nad Krajinou tak bylo jeho prioritou a po válce se také toto území stalo součástí Chorvatska.

²⁹⁹ Srov. Reisigl, “The discourse-historical approach (DHA)”, 95.

³⁰⁰ Jelikož osamostatnění Makedonie v září 1991 proběhlo mírovou cestou, lze také soudit, že tato země už nebyla předmětem velkosrbských zájmů. Hlavní důvod můžeme najít v jejím demografickém složení. Mezi lety 1971–1991 se počet Srbů v Makedonii pohyboval mezi 44–47 tisíci, což představovalo 4,2–4,9 % celkové populace. Původní zahrnutí země ve velkosrbské koncepci tak můžeme odůvodnit již zmíněnou spjatostí se středověkou srbskou státností, přičemž snaha o její získání v 19. a první polovině 20. století pramenila také ze skutečnosti, že Makedonci v této době ještě nebyli konsolidovaným národem.

³⁰¹ Např. *Prosecutor v. Slobodan Milošević (Reasons for the Decision on Prosecution Interlocutory Appeal from Refusal to Order Joinder)*, IT-99-37-AR73, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 18. dubna 2002, paragraf 8, https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/acdec/en/020418.htm (staženo 20. května 2023).

³⁰² Pelikán, *Státy západního Balkánu*, 423.

Závěr

Optikou dnešní doby a mnoha studií, které se rozpadu Jugoslávie a následným válečným konfliktům za posledních téměř 30 let věnovaly, není pochyb o tom, že oba zkoumaní politici měli svůj podíl viny na krvavém průběhu události, které rozpad bývalé federace doprovázel.

Jak bylo nastíněno ve druhé kapitole, myšlenky „velkých“ idejí, které oba ve svých projevech, a často ne explicitně, hlásali, mají svůj původ už v 19. století. V tehdejší době sloužily v případě Srbska jako plán na teritoriální expanzi nově ustanoveného státu a napravení historické nespravedlnosti, zejména na úkor osmanské říše a později i ostatních balkánských národů, a to zejména na základě historického a přirozeného práva. To však bylo propojeno s popíráním existence národů, které ještě nebyly konsolidované či uvědomělé, jejichž příslušníci byli označováni za Srby.

Naproti tomu velkochorvatské pojetí bylo zpočátku vystavěno v důsledku snah o národní emancipaci a sebeurčení v rámci habsburské říše a jako negace srbských nacionalistických nároků na chorvatské území či úvah o zahrnutí Chorvatů do srbského národu. Na rozdíl od Srbů se zde „velký“ program formuloval v područí jiné mocnosti. Obě „velké“ ideje měly podobně vystavené teoretické základy s odlišným obsahem a společné jim bylo také zahrnování bosenských muslimů do svého národa – ať už je považovali jako „islamizované Srby“ či „islamizované Chorvaty“. Původní Starčevićova idea však, na rozdíl od Paveliče a Tudjmana, počítala spíše s demokratickým a liberálním politickým zřízením takového státu. Velkochorvatská a velkosrbská idea na sebe následně přitáhla největší pozornost během druhé světové války, kdy v jejich jménu zažila Jugoslávie rozsáhlý občanský konflikt doprovázený četnými případy etnického čištění.

S příchodem Tita a zastřešující komunistické ideologie byla vytvořena federativní Jugoslávie, v níž si měly být pod heslem „bratrství a jednoty“ všechny národy rovny. Koncept jednoho socialistického jugoslávského národa se však neuchytil a nárazově se objevovaly ve veřejném prostoru nacionalistické myšlenky, které Tito potlačoval a většinu času je držel „pod pokličkou“. Na druhou stranu komunistická strana u některých národů podporovala rozvoj národní identity, např. u Makedonců či Bosňáků. V 70. letech 20. století pak zmaření snah srbských liberálů spolu s ústavou z roku 1974 a ztrátou Kosova přispělo k posílení srbských národních křivd, což do jisté míry připravilo půdu pro

Miloševićovu politiku a jeho nacionalistickou rétoriku v prostředí hluboké politické a ekonomické krize 80. let. Na druhé straně se o pozvednutí chorvatského národního vědomí postaralo chorvatské jaro.

Co se týče odpovědi na první výzkumnou otázku, tedy které prvky „velkých“ idejí aktéři přejímají a jakým způsobem je vrací do veřejného diskursu: oba převzali od původních idejí většinu teritoriálních nároků spolu se způsobem jejich legitimizace a antimuslimský, resp. antisrbský sentiment. Za použití nacionalistické rétoriky, vhodných tropů i historických narativů o vyvolenosti, nespravedlnosti a morální nadřazenosti je pak přenesli do veřejného diskursu. Oba v počáteční fázi k prosazení idejí do veřejného diskursu využili dobových problémů – Milošević interetnického napětí v Kosovu, Tudjman zase velkosrbské agrese, kterou k mobilizaci společnosti částečně sám vykonstruoval. Adaptaci idejí však napomohly také nastrádané křivdy, dlouhotrvající nevraživost mezi národy i dobová situace v Jugoslávii, kterou sužovala dlouhotrvající krize i události 70. let.

V rámci odpovědi na druhou výzkumnou otázku, tedy jak se u obou aktérů odlišovalo pojetí „velkých“ idejí, je třeba konstatovat, že jejich základní charakteristiky, vykazují o dost více podobností než rozdílů, např. způsob legitimizace teritoriálních nároků, narativ o historické nespravedlnosti, role oběti, odmítání existence Bosňáckého národa atd. Hlavní rozdíl, který se pravděpodobně odvíjel od jejich původních motivů a pozic, byla mírná „ideová inkonzistence“ u Miloševiče v průběhu sledovaného období. Vzhledem k jeho ústřední pozici v SFRJ, v porovnání s Tudjmanovou, který jako přesvědčený nacionalista, navíc nenucený okolnostmi, zachovával jeden hlavní ideový směr po celou dobu, to je relativně pochopitelné. Milošević ideje využíval jako nástroj k získání moci a jejímu upevňování, a i proto se v kontextu dobových událostí mírně měnil jeho program, kterým byla nejdříve Jugoslávie s dominantním postavením Srbska, poté snaha o zachování federativní Jugoslávie, a nakonec, během faktického rozpadu, vytvoření Velkého Srbska. Tudjman naopak udržoval stále stejný politický kurz a neslevoval ze svých nároků. Díky schopnosti ovlivnit mínění mezinárodního společenství a postupu chorvatských vojsk nakonec získal teritoria v rámci historických hranic chorvatských zemí, která byla před válkou obydlená primárně Srby. Oblasti Bosny a Hercegoviny s chorvatskou populací se mu však k „mateřskému státu“ připojit nepodařilo.

Zjištění této specificky zaměřené analýzy jsou spíše doplňujícími poznatky, které komplementují již provedené výzkumy. Zároveň práce zaujímá mírně odlišnou

perspektivu, když na danou problematiku nahlíží skrze „velké ideje“, a recipročně tak utváří obraz velkosrbské a velkochorvatské ideje jako dvou nacionalisticky atraktivních a vzájemně antagonistických programů, které jsou i přes svůj katastrofický odkaz stále v radikálních kruzích přítomné.

Závěrem je na místě konstatovat, že „velké“ programy jsou sice z principu jakýmsi nejvyšším cílem, k němuž zkoumané nacionalistické ideologie mohou aspirovat, nicméně se zdá, že jejich teritoriální rámec, teoretické základy i doprovodné narativy o historické nespravedlnosti a národní nadřazenosti jsou vlastně i běžným projevem „standardního“ srbského či chorvatského krajního nacionalismu.

Je složité, ne-li nesmyslné, hodnotit, kdo nese „větší“ vinu za krvavý rozpad Jugoslávie, a ani to není ambicí této práce. Jisté je však to, že i sebestarší vzájemné křivdy, když jsou náležitým způsobem účelově použity a diskursivně konstruovány, např. formou historických narativů, mohou být katalyzátorem rozsáhlých konfliktů. Zároveň se na příkladu bývalé Jugoslávie dá ilustrovat až nesmyslnost neustálého připomínání dávných historických „nespravedlností“, které nikdy nevedly ke konstruktivnímu řešení a které vytvářejí „začarovaný kruh křivd“. Ve světě plném nerovných vztahů by však bylo samozřejmě naivní si myslet, že v takových situacích by měl být zájem všech stran dojít ke konsensu. V některých případech se můžeme setkat s nárokováním území, které k určitému státu patřilo naposledy ve středověku, což zcela ignoruje jakýkoliv historický vývoj či společenské proměny, ale i skutečnost, že středověký člověk mohl mít jen stěží jakékoliv povědomí o konceptu národa. Argumenty čistě na základě historického práva tak můžou mnohdy působit až absurdně. I to je však součástí nacionalistických ideologií, ať už jsou využívány oportunisticky či z přesvědčení, kdy přesahující a univerzální idea lidství, resp. principy humanismu, mohou ve jménu jednoho národa a praktik etnického čištění úplně ztratit na významu.

Summary

Through the lens of contemporary times and numerous studies dedicated to the dissolution of Yugoslavia and the subsequent armed conflicts over the past almost 30 years, there is no doubt that both examined politicians bear a great deal of responsibility for the bloody course of events that accompanied the disintegration of the former federation.

As outlined in the second chapter, the ideas of “greater” concepts used by both actors in their speeches, often implicitly, can be traced back to the 19th century. At that time, these ideas were used, in the case of Serbia, as a plan for territorial expansion of the newly established state and rectification of historical injustices, particularly at the expense of the Ottoman Empire and later other Balkan nations, based on historical and natural law. However, these ideas intertwined with the denial of the existence of nations that were not yet consolidated or self-aware and their members were deliberately labelled as Serbs.

On the other hand, the idea of Greater Croatia was initially developed as a result of efforts towards national emancipation and self-determination within the Habsburg Empire, as well as a rejection of Serbian nationalist claims to Croatian territory or considerations of incorporating Croats into the Serbian nation. Unlike the Serbs, the “greater” ideology here was formulated under the influence of another power. Both “greater” ideas had similar theoretical foundations and they also shared the inclusion of Bosnian Muslims into their respective nations, whether considering them as “Islamized Serbs” or “Islamized Croats”. However, Starčević’s original idea, in contrast to Pavelić and Tadjman, leaned more towards a democratic and liberal political system for such a state. The ideas of Greater Croatia and Greater Serbia subsequently attracted the most attention during World War II when Yugoslavia experienced a widespread civil conflict and numerous cases of ethnic cleansing.

With the emergence of Tito and the overarching communist ideology, a federative Yugoslavia was established, where all nations were supposed to be equal under the slogan of “brotherhood and unity”. However, the concept of a single socialist Yugoslav nation did not catch on. Nationalist ideas intermittently emerged in the public sphere and were immediately suppressed by Tito who mostly kept them “under the lid”. On the other hand, the communist party supported the development of national awareness of some nations,

such as the Macedonians or Bosniaks. In the 1970s, the suppression of Serbian liberals' efforts, along with the 1974 constitution and the loss of Kosovo, contributed to the strengthening of Serbian national grievances, which, to some extent, laid the groundwork for Milošević's politics and his nationalist rhetoric in the context of the deep political and economic crisis of the 1980s. Conversely, the Croatian national consciousness was fostered by the Croatian Spring.

Regarding the first research question, which elements of the “greater” ideas the actors adopted and how they reintroduced them into the public discourse, both politicians adopted most of the territorial claims and their justifications from the original ideas, along with an anti-Muslim or anti-Serbian sentiment. By using nationalist rhetoric, appropriate tropes, and historical narratives of moral supremacy and injustice, often implicitly, they transferred them into the public discourse. Initially, both utilized contemporary issues to promote their ideas in the public discourse - Milošević capitalized on interethnic tensions in Kosovo, while Tudjman exploited the perception of Greater Serbian aggression, partially constructed by himself, to mobilize society. The adaptation of these ideas was also facilitated by accumulated grievances, long-standing animosity between nations, and the contemporary situation in Yugoslavia, marked by a prolonged crisis and events of the 1970s.

In response to the second research question, which explores the differences in the conceptualization of the “greater” ideas by the two actors, it must be stated that their fundamental characteristics exhibit more similarities than differences. These include the ways in which territorial claims are legitimized, the narratives of historical injustice, the role of victimhood, the rejection of the existence of the Bosniak nation, and more. The main difference, which likely stemmed from their original motives and positions, was a slight “ideological inconsistency” in Milošević's case during the examined period. Given his central position within the SFRY compared to Tudjman, who, as a committed nationalist, maintained a consistent ideological direction throughout, this is relatively understandable. Milošević used the ideas as an instrument to gain and consolidate power, and as a result, his program underwent slight changes within the changing context of contemporary events. Initially, he aspired to create a centralised Yugoslavia with dominant Serbian influence, then shifted towards an attempt to preserve a federative Yugoslavia, and eventually, during the actual disintegration, aimed at establishing Greater Serbia.

On the other hand, Tudjman maintained a consistent political course and did not back down from his claims. Thanks to his ability to influence international public opinion and the successful advancement of Croatian forces, he eventually obtained territories within the historical borders of Croatian lands, which were primarily inhabited by Serbs before the war. However, he was unable to annex the Croatian-inhabited part of Bosnia and Herzegovina.

The findings of this thesis serve as a complementary and specifically focused analysis that supplements previous research. Moreover, this thesis offers a slightly different perspective by examining the issue through the lens of “greater” ideas, thereby shaping an image of the Greater Serbian and Greater Croatian ideas as two mutually antagonistic and nationally attractive programs, still present in radical nationalist circles despite their catastrophic legacy.

In conclusion, while the “greater” programs are, in principle, the highest goal towards which nationalist ideologies can aspire, it seems that their territorial framework, theoretical foundations, and accompanying narratives of historical injustice and national superiority are, in fact, common expressions of “standard” Serbian or Croatian extreme nationalism. It is difficult, if not senseless, to assess who bears “greater” blame for the bloody dissolution of Yugoslavia, and it is not the ambition of this thesis to do so. However, it is certain that long-standing mutual grievances, when purposefully utilized and discursively constructed, for example through historical narratives, can serve as catalysts for extensive conflicts. At the same time, the case of former Yugoslavia illustrates the absurdity of constant emphasis on mutual grievances that have never led to constructive solutions and only perpetuate a “vicious circle of grievances”. In a world full of unequal relations, it would be naive to believe that in such situations, the interests of all parties should lead to consensus. In some cases, we encounter claims to territories that belonged to a certain state in the Middle Ages, completely disregarding any historical and social development, as well as the fact that people in the Middle Ages likely had little awareness of the concept of nation. Arguments based solely on historical rights can often appear absurd. However, this is also part of the nationalist ideology, whether it is used in an opportunistic or conviction-driven way, where overarching and universal ideas of humanity or principles of humanism can lose all their meaning in the name of one nation and practices of ethnic cleansing.

Použítá literatura

Primární prameny

„Franjo Tuđman govori o NDH na Prvom općem saboru HDZa“.
<https://www.youtube.com/watch?v=N3k7ZvrMeuw> (staženo. 30 června 2023).

„Govor Franje Tuđmana na I. Općem saboru HDZ-a 24. veljače 1990“.
https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_na_I._Općem_saboru_HDZ-a_24._veljače_1990 (staženo 30. června 2023).

„Govor Franje Tuđmana na izvanrednoj sjednici Sabora 25. siječnja 1991“.
https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_na_izvanrednoj_sjednici_Sabora_25._siječnja_1991. (staženo 30. června 2023).

„Govor Franje Tuđmana na Osnivačkoj skupštini HDZ-a u Zagrebu 17. lipnja 1989“.
https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_na_Osnivačkoj_skupštini_HDZ-a_u_Zagrebu_17._lipnja_1989. (staženo 30 června 2023).

„Govor Franje Tuđmana prigodom proglašenja Ustava RH 22. prosinca 1990“.
https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_prigodom_proglašenja_Ustava_RH_22._prosinca_1990. (staženo 30. června 2023).

„Govor Franje Tuđmana u Društvu književnika Hrvatske 28. veljače 1989“.
https://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tuđmana_u_Društvu_književnika_Hrvatske_28._veljače_1989. (staženo 30. června 2023).

„Говор на Газиместану“.
https://sr.wikisource.org/wiki/Говор_на_Газиместану (staženo 30. června 2023).

„Interview of Slobodan Milosevic to Time Magazine, Belgrade, 1995“.
<http://www.slobodan-milosevic.org/int-time95.htm> (staženo 30. června 2023).

Milošević, Slobodan. *Godine raspleta*. Beograd: RO Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1989.

„Predavanje Franje Tuđmana na Yaleu 22. rujna 1990“.
https://hr.wikisource.org/wiki/Predavanje_Franje_Tuđmana_na_Yaleu_22._rujna_1990. (staženo 30. června 2023).

„Proglas hrvatskom narodu u povodu referenduma o samostalnosti i suverenosti Republike Hrvatske“.

https://hr.wikisource.org/wiki/Proglas_hrvatskom_narodu_u_povodu_referenduma_o_samostalnosti_i_suverenosti_Republike_Hrvatske (staženo 30. června 2023).

Prosecutor v. Radovan Karadžić (Public Redacted Version of Judgement Issued on 24 March 2016), IT-95-5/18-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 24. března 2016, http://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/en/160324_judgement.pdf (staženo 30. června 2023).

Prosecutor v. Slobodan Milošević (Reasons for the Decision on Prosecution Interlocutory Appeal from Refusal to Order Joinder), IT-99-37-AR73, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 18. dubna 2002, paragraf 8, https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/acdec/en/020418.htm (staženo 20. května 2023).

„Slobodan Milosevic on the Future of Yugoslavia, May 30, 1991“. <http://www.slobodan-milosevic.org/news/milosevic053091.htm> (staženo 30. června 2023).

„Slobodan Milosevic’s 1989 St. Vitus Day Speech“. Sestaveno Národní technickou informační službou Ministerstva obchodu USA. <http://www.slobodan-milosevic.org/spch-kosovo1989.htm> (staženo 30. června 2023).

„Statement of the Office of the Prosecutor in relation to the judgement in the case Prosecutor vs. Jadranko Prlić et al.“ <https://www.icty.org/en/press/statement-of-the-office-of-the-prosecutor-in-relation-to-the-judgement-in-the-case-prosecutor> (staženo 30. června 2023).

Sekundární literatura

Austin, Robert C. “Greater Albania: The Albanian State and the Question of Kosovo, 1912–2001”. In John R. Lampe a Mark Mazower. *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*. Budapest: Central European University Press: 2004, 235–253.

Banac, Ivo. *The national question in Yugoslavia: origins, history, politics*. Ithaca: Cornell University Press, 1988.

Berger, Stefan. "On the Role of Myths and History in the Construction of National Identity in Modern Europe". *European History Quarterly* 39, č. 3 (2009): 490–502, <https://doi.org/10.1177/0265691409105063> (staženo 15. února 2023).

Biondich, Mark. *The Balkans: Revolution, War, and Political Violence since 1878*. Oxford: Oxford University Press, 2011, <http://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199299058.001.0001> (staženo 27. března 2023).

Čepulo, Dalibor a Stjepan Matković. "Croatian Concepts of Integration". In *The Development of European and Regional Integration Theories in Central European Countries*, eds. Magdolna Gedeon a Iván Halász. Miskolc: Central European Academic Publishing, 2022, 93–112, <https://doi.org/10.54171/2022.mgih.doleritincec> (staženo 13. března 2023).

Cohen, Philip J. "THE IDEOLOGY AND HISTORICAL CONTINUITY OF SERBIA'S ANTI-ISLAMIC POLICY". *Islamic Studies* 36, č. 2/3 (1997): 361–382, <http://www.jstor.org/stable/23076201> (staženo 31. března 2023).

Daniel, Ondřej. "Gastarbajteri: rethinking Yugoslav economic migrations towards the European North-West through transnationalism and popular culture". In *Imagining Frontiers. Contesting Identities*, eds. Steven G. Ellis a Luďa Klusáková. Pisa: Edizioni Plus - Pisa University Press, 2007, 277–302.

Despotović, Ljubiša, Srđan Milašinović a Zoran Jevtović. "Political myth of nationalism and antinationalism: A challenge and a contemporary threat to security". *Nauka, bezbednost, policija* 15, č. 3 (2010): 1–15, <https://jakov.kpu.edu.rs/handle/123456789/335> (staženo 31. března 2023).

Duančić, Vedran. *Geography and Nationalist Visions of Interwar Yugoslavia*. Cham: Springer International Publishing, 2020.

Đurašković, Stevo. "Nation-building in Franjo Tuđman's Political Writings". *Politička misao* 51, č. 5 (2014): 58–79, <https://politickamisao.com/nation-building-in-franjo-tudmans-political-writings/> (staženo 30. června 2023).

Eberhardt, Piotr. *Ethnic groups and population changes in twentieth-century Central-Eastern Europe: history, data, and analysis*. New York: Sharpe, 2003.

Grdešić, Marko. *The Shape of Populism: Serbia before the Dissolution of Yugoslavia*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2019.

Guzina, Dejan. "Socialist Serbia's Narratives: From Yugoslavia to a Greater Serbia". *International Journal of Politics, Culture, and Society* 17, č. 1 (2003): 91–111, <http://www.jstor.org/stable/20020199> (staženo 3. června 2022).

Hladký, Ladislav. *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Brno: Masarykova univerzita, 2005.

Hroch, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.

Hroch, Miroslav. *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.

Hudson, Kate. *Breaking the South Slav Dream: The Rise and Fall of Yugoslavia*. London: Pluto Press, 2003.

Ivešić, Tomaž. "The Yugoslav National Idea Under Socialism: What Happens When a Soft Nation-Building Project Is Abandoned?". *Nationalities Papers* 49, č. 1 (2021): 142–161, <https://doi.org/10.1017/nps.2019.121> (staženo 3. června 2023).

Ivešić, Tomaž. "Yugoslav experts, Yugoslavism and the national question in the 1960s". *European review of history = Revue européenne d'histoire* 30, č. 2 (2023): 180–203, <https://doi.org/10.1080/13507486.2023.2176292> (staženo 3. června 2023).

Jelić-Butić, Fikreta. „Bosna i Hercegovina u koncepciji stvaranja Nezavisne Države Hrvatske“. In *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovne: Zbornik radova sa naučnog skupa*. Sarajevo: 1973, 43–49.

Kaytchev, Naoum. "Being Macedonian: Different Types of Ethnic Identifications in the Contemporary Republic of Macedonia". *Politeja* 11, č. 30 (2014): 123–132, <http://www.jstor.org/stable/24919720> (staženo 27. května 2022).

Kearns, Ian. „Croatian politics: Authoritarianism or democracy?“. *Contemporary politics* 4, č. 3 (1998): 247–258, <https://doi.org/10.1080/13569779808449966> (staženo 30. června 2023).

Kopeček, Michal. "Historical Studies of Nation-Building and the Concept of Socialist Patriotism in East Central Europe 1956-1970". In *Historische Nationsforschung im geteilten Europa 1945–1989*, eds. Pavel Kolář a Miloš Řezník. Köln: SH-Verlag, 2012, 121–136.

Kim, German. "Irredentism in Disputed Territories and Its Influence on the Border Conflicts and Wars". *The Journal of Territorial and Maritime Studies* 3, č. 1 (2016): 87–101, <https://www.jstor.org/stable/26664127> (staženo 4. března 2023).

Kišiček, Gabrijela. "The Rhetoric of War - Former Yugoslavia Example". *Journal of Arts and Humanities* 2, č. 8 (2013): 75–84, <https://www.theartsjournal.org/index.php/site/article/view/206> (staženo 23. června 2023).

Kortti, Jukka. "Historical Culture and the Mediated Narratives of Nation". *Faravid*, č. 52 (2021): 37–50, <https://faravid.journal.fi/article/view/112683> (staženo 28. února 2023).

LeBor, Adam. *Milosevic: A Biography*. Yale: Yale University Press, 2004.

Ljuca, Adin. „Český guláš o bosenském maglajzu; Reflexe Bosny a Hercegoviny v českém akademickém prostředí (1992-2008)“. In *Bosna 1878-2008: [sborník příspěvků z konference konané ve dnech 29.-30. května 2008 v Ústí nad Labem]*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií FF UJEP, 2009, 51–67.

MacDonald, David Bruce. *Balkan Holocausts?: Serbian and Croatian Victim Centred Propaganda and the War in Yugoslavia*. Manchester: Manchester University Press, 2002.

Melichárek, Maroš. „Myšlienka ‚Velkého Srbska‘ v 19. storočí“. In *Slovania: téma aktuálna: [zborník príspevkov z vedeckej konferencie Forum Slavica 2009]*. Nitra: Micro BC, 2011, 140–158, https://www.academia.edu/2017325/Myšlienka_Velkého_Srbska_v_19_storoč%C3%AD_Ideology_of_Greater_Serbia_in_19_century (staženo 20. ledna 2023).

Mihailović, Kosta a Vasilij Krestić. *Memorandum of The Serbian Academy of Sciences and Arts. Answers to criticisms*. Belgrade: The Serbian Academy of Sciences and Arts, 1995, <http://www.rastko.rs/istorija/iii/memorandum.pdf> (staženo 31. března 2023).

Milazzo, Matteo J. *The Chetnik Movement and the Yugoslav Resistance*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2019, [doi:10.1353/book.68487](https://doi.org/10.1353/book.68487) (staženo 22. února 2023).

Morus, Christina M. “Slobo the Redeemer: The Rhetoric of Slobodan Milosevic and the Construction of the Serbian People”. *Southern Communication Journal* 72, č. 1 (2007): 1–19.

Mosković, Boris. *Mezi Titem a Tuđmanem: Chorvatsko v letech 1989-1990*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017.

Motadel, David. “The ‘Muslim Question’ in Hitler’s Balkans”. *The Historical Journal* 56, č. 4 (2013): 1007–1039, <https://www.jstor.org/stable/24528859> (staženo 20. ledna 2023).

Mujanović, Mihađ. *Muslimové, a ne mohamedáni!: Ke kořenům bosňáckého národního hnutí v letech 1878–1918*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2018.

Okey, Robin. “Overlapping National Historiographies in Bosnia-Herzegovina”. In Frank, Tibor a Frank Hadler. *Disputed territories and shared pasts: overlapping national histories in modern Europe*. New York: Routledge, 2010, 349–372.

Pelikán, Jan, Tomáš Chrobák, Jan Rychlík, Stanislav Tumis, Ondřej Vojtěchovský a Ondřej Žíla. *Státy západního Balkánu v uplynulém čtvrtstoletí a perspektivy jejich vývoje*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016.

Perica, Vjekoslav. *Balkan idols: religion and nationalism in Yugoslav states*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Poloni, Željka. „Češi v Sarajevu 1878-1918“. Diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci, (2009), 25–26, <https://theses.cz/id/k7i6n2/> (staženo 20. prosince 2022).

Ramet, Sabrina P. *Balkan Babel: The Disintegration Of Yugoslavia From The Death Of Tito To The Fall Of Milosevic, Fourth Edition*. New York: Routledge, 2002.

Ramet, Sabrina P. *Thinking about Yugoslavia: scholarly debates about the Yugoslav breakup and the wars in Bosnia and Kosovo*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Reisigl, Martin a Ruth Wodak. “The discourse-historical approach (DHA)”. In *Methods for Critical Discourse Analysis*, eds. Michael Meyer a Ruth Wodak. London: Sage, 2009, 87–121.

Rychlík, Jan et al. *Mezi Vídní a Cařihradem*. Praha: Vyšehrad, 2009.

Rychlík, Jan et al. *Mezi Terstem a Istanbulem: balkánské národy ve 20. století*. Praha: Vyšehrad, 2020.

Rychlík, Jan a Miroslav Kouba. *Dějiny Makedonie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017.

Sidorovska-Čupovska, Silvana. "Nationalism in the Balkan Countries and Education of Macedonians (1913–1945)". *Politeja* 11, č. 30 (2014): 97–104, <http://www.jstor.org/stable/24919717> (staženo 27. května 2022).

Stavrianos, Leften. *The Balkans since 1453*. New York: 1959.

Stehlík, Petr. „Bosna a Hercegovina v ideologii chorvatských ustašovců“. In *Bosna 1878-2008: [sborník příspěvků z konference konané ve dnech 29.-30. května 2008 v Ústí nad Labem]*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií FF UJEP, 2009, 151–161.

Šesták, Miroslav, Miroslav Tejchman, Lubomíra Havlíková, Ladislav Hladký a Jan Pelikán. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

Šmidrkal, Václav. „Historická komparace a její alternativy“. In *Vybrané metodologické problémy mezinárodních teritoriálních studií*, ed. Barbora Skálová a kol. Praha: Matfyzpress, 2011, 79–96.

Štěpánek, Václav. *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo: Kosovská otázka ve 20. století*. Brno: Masarykova univerzita, 2011.

Todorova, Marija Nikolaeva. *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Týfa, Petr. „Politický režim Chorvatska za vlády prezidenta Franjo Tudjmana a koncepty nedemokratických režimů“. *Středoevropské politické studie* 10, č. 4 (2008): 320–339, <https://journals.muni.cz/cepsr/article/view/4432> (staženo 30. června 2023).

Uzelak, Gordana. "Franjo Tudjman's Nationalist Ideology". *East European quarterly* 31, č. 4 (1997): 449–472.

Velagić, Adnan. „ČETNICI U HERCEGOVINI (1941–1945)“. *Arhivska praksa*, č. 20 (2017): 487–517, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=573360> (staženo 15. ledna 2023).

Vykoukal, Jiří, Bohuslav Litera a Miroslav Tejchman, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha: Libri, 2017),

Wodak, Ruth a Michael Meyer. “Critical discourse analysis: history, agenda, theory and methodology”. In *Methods for Critical Discourse Analysis*, eds. Ruth Wodak a Michael Meyer. London: Sage, 2009, 1–33.

Zounek, Jiří a Michal Šimáně. *Úvod do studia dějin pedagogiky a školství: kapitoly z metodologie historicko-pedagogického výzkumu*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.

Zwettler, Otto, František Čapka a Jaroslav Vaculík. *Úvod do studia dějepisu a technika historikovy práce*. Brno: Masarykova univerzita, 1996.

ZÁVĚREČNÉ TEZE MAGISTERSKÉ PRÁCE NMTS

Závěrečné teze student odevzdává ke konci Diplomního semináře III jako součást magisterské práce a tyto teze jsou spolu s odevzdáním magisterské práce do SIS předpokladem udělení zápočtu za tento seminář.

Jméno:

Jan Hirsch

E-mail:

15344063@fsv.cuni.cz

Specializace (uveďte zkratku)*:

BESSB

Semestr a školní rok zahájení práce:

LS 2021/2022

Semestr a školní rok ukončení práce:

LS 2022/2023

Vedoucí diplomového semináře:

doc. PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.

Vedoucí práce:

PhDr. Jiří Kocián, Ph.D.

Název práce:

Velkochorvatská a velkosrbská idea v pojetí Franja Tudjmana a Slobodana Miloševiče

Charakteristika tématu práce (max 10 řádek):

Práce se zabývá velkosrbskými a velkochorvatskými idejemi v projevech dvou významných diskursivních aktérů, kteří měli zásadní vliv na události doprovázející rozpad Jugoslávie – totiž Slobodana Miloševiče a Franja Tudjmana. Cílem práce je zjistit, jaké prvky ze zmíněných „velkých“ idejí jsou v projevech přítomny a jak tyto myšlenky oba aktéři dokázali adaptovat na prostředí socialistické Jugoslávie, resp. jak je dokázali přenést do zdejšího veřejného diskursu. Hlavním sledovaným obdobím je rozmezí let 1986–1991, kdy nacionalismus sehrál významnou roli při mobilizaci společnosti pro politické cíle obou aktérů. Součástí práce je také komparace pojetí idejí u Miloševiče a Tudjmana, která pomáhá odhalit podobnost ideologických principů.

Vývoj tématu od zadání projektu do odevzdání práce (max. 10 řádek):

Zcela původním záměrem bylo provést vzájemnou komparaci velkosrbské a velkochorvatské koncepce od jejich vzniku v 19. století po 90. léta 20. století. Po úvodní konzultaci a na základě cenných rad od vedoucího práce jsem usoudil, že bude přínosnější nahlédnout na „velké“ ideje skrze Miloševičovy a Tudjmanovy projevy, a zároveň zjistit, jakým způsobem je oba aktéři vrátili do veřejného diskursu.

Struktura práce (hlavní kapitoly obsahu):

Úvod

Teoretická a metodologická východiska

Vznik velkosrbské a velkochorvatské koncepce a jejich proměny

Analýza projevů Miloševiče a Tudjmana z hlediska „velkých idejí“

Závěr

Hlavní výsledky práce (max. 10 řádek):

Práce dochází k závěru, že strategie, které oba aktéři používali k adaptaci a popularizaci idejí, byly relativně podobné. Aby ideje dokázali přenést do dobového diskursu, používali ve svých projevech především dějinné analogie a mýty adaptované na dobové problémy, jichž účelově využívali pro mobilizaci společností. Zároveň byly jejich projevy protknuté nacionálními narativy, v nichž ústřední postavení zaujímaly především historické nespravedlnosti a křivdy. Hlavním rozdílem mezi oběma aktéry je skutečnost, že Tudjman udržoval stále stejný politický kurz, zatímco u Miloševiče je přítomna drobná ideová inkonzistence během sledovaného období. Tento fakt lze vysvětlit jak politickým kontextem, tak odlišnou pozicí aktérů v rámci SFRJ, ale také jejich rozdílnými motivy – Miloševič nacionalismus využíval jako nástroj k získání moci, kdežto Tudjman byl přesvědčeným nacionalistou.

Prameny a literatura (výběr nejpodstatnějších):

Biondich, Mark. *The Balkans: Revolution, War, and Political Violence since 1878*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Durašković, Stevo. “Nation-building in Franjo Tudman’s Political Writings“. *Politička misao* 51, č. 5 (2014): 58–79.

Eberhardt, Piotr. *Ethnic groups and population changes in twentieth-century Central-Eastern Europe: history, data, and analysis*. New York: Sharpe, 2003.

Hladký, Ladislav. *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Brno: Masarykova univerzita, 2005.

MacDonald, David Bruce. *Balkan Holocausts?: Serbian and Croatian Victim Centred Propaganda and the War*

in Yugoslavia. Manchester: Manchester University Press, 2002.

Melichárek, Maroš. „Myšlienka „Veľkého Srbska“ v 19. storočí“. In Slovania: téma aktuálna: [zborník príspevkov z vedeckej konferencie Forum Slavica 2009]. Nitra: Micro BC, 2011, 140–158.

Mihailović, Kosta a Vasilij Krestić. Memorandum of The Serbian Academy of Sciences and Arts. Answers to criticisms. Belgrade: The Serbian Academy of Sciences and Arts, 1995.

Milošević, Slobodan. Godine raspleta. Beograd: RO Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1989.

Morus, Christina M. “Slobo the Redeemer: The Rhetoric of Slobodan Milosevic and the Construction of the Serbian People”. Southern Communication Journal 72, č. 1 (2007): 1–19.

Moskovič, Boris. Mezi Titem a Tudmanem: Chorvatsko v letech 1989-1990. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017.

Okey, Robin. “Overlapping National Historiographies in Bosnia-Herzegovina”. In Frank, Tibor a Frank Hadler. Disputed territories and shared pasts: overlapping national histories in modern Europe. New York: Routledge, 2010, 349–372.

Pelikán, Jan, Tomáš Chrobák, Jan Rychlík, Stanislav Tumis, Ondřej Vojtěchovský a Ondřej Žíla. Státy západního Balkánu v uplynulém čtvrtstoletí a perspektivy jejich vývoje. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016.

Ramet, Sabrina P. Balkan Babel: The Disintegration Of Yugoslavia From The Death Of Tito To The Fall Of Milosevic, Fourth Edition. Vol. 4th ed. New York: Routledge, 2002.

Reisigl, Martin a Ruth Wodak. “The discourse-historical approach (DHA)”. In Methods for Critical Discourse Analysis, eds. Michael Meyer a Ruth Wodak. London: Sage, 2009, 87–121.

Rychlík, Jan et al. Mezi Terstem a Istanbulem: balkánské národy ve 20. století. Praha: Vyšehrad, 2020.

Stehlík, Petr. „Bosna a Hercegovina v ideologii chorvatských ustašovců“. In Bosna 1878-2008: [sborník příspěvků z konference konané ve dnech 29.-30. května 2008 v Ústí nad Labem]. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií FF UJEP, 2009, 151–161.

Štěpánek, Václav. Jugoslávie – Srbsko – Kosovo: Kosovská otázka ve 20. století. Brno: Masarykova univerzita, 2011.

Vykoukal, Jiří, Bohuslav Litera a Miroslav Tejchman, Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989. Praha: Libri, 2017),

Etika výzkumu:**

Jazyk práce:
čeština

Podpis studenta a datum
Jan Hirsch, 21. 7. 2023

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí diplomového semináře		
Vedoucí specializace		
Garant programu		

* BAS – Balkánská a středoevropská studia; ES – Evropská studia; NRS – Německá a rakouská studia; RES – Ruská a eurasijská studia; SAS – Severoamerická studia; ZES – Západoevropská studia.

** Pokud je to relevantní, tj. vyžaduje to charakter výzkumu (nebo jeho zadavatel), data, s nimiž pracujete, nebo osobní bezpečnost vaše či dalších účastníků výzkumu, vysvětlíte, jak zajistíte dodržení, resp. splnění těchto etických aspektů výzkumu: 1) informovaný souhlas s účastí na výzkumu, 2) dobrovolná účast na výzkumu, 3) důvěrnost a anonymita zdrojů, 4) bezpečný výzkum (nikomu nevznikne újma).